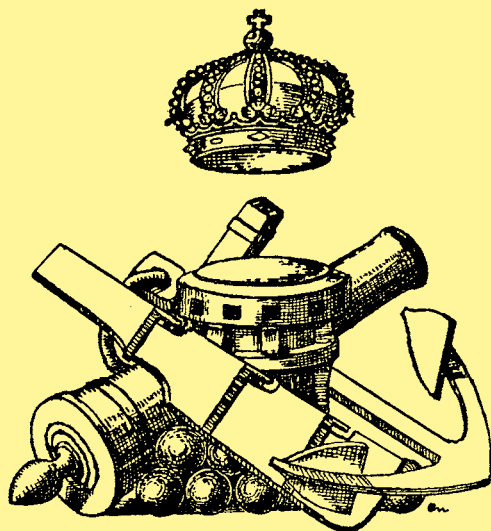

TIDSKRIFT I *SJÖVÄSENDET*

1771

MED FÖRSTÅND OCH STYRKA

KUNGL ÖRLOGSMANNA SÄLLSKAPET

N:r 3 1973

*Ordinarie sammanträde i Stockholm (i Kungl Biblioteket)
den 14 mars 1973.*

(Utdrag ur protokoll)

1. Utsågs ledamoten *Cassel* till föredragande i vetenskapsgrenen "Underhållstjänst och förvaltning. Hälso- och sjukvård med navalmedicin" för år 1973—74.
2. Beslöts att Sällskapets äldre arkiv för framtiden skall deponeras i Kungl Krigsarkivet.
3. Föredrog ledamoten *Berg* utdrag ur sin årsberättelse i vetenskapsgrenen "Underhållstjänst och förvaltning. Hälso- och sjukvård med navalmedicin" betitlat "Krigsmaktens förvaltningsstyrning. Tendenser och påverkan på den marina organisationen".
4. Höll hedersledamoten *Willers* föredrag över ämnet "Ett skepp kommer lastat. Sjöfart som grundval för kulturförbindelser".

Stockholm den 24 april 1973.

BO GRANATH
Sekreterare

Översikt över folkrättsliga problem i det nordiska närområdet

BO JOHNSON disputerade 1972 för jur. dr-graden vid Stockholms universitet på avhandlingen "Suveränitet i havet och luftrummet". Han blev docent i folkrätt samma år. Sedan 1966 har han varit i den diplomatiska karriären och tjänstgör f. n. på utrikesdepartementets politiska avdelning.

I artikeln behandlas folkrättsliga problem inom det nordiska närområdet. Författaren kommer in på frågor som i historien varit föremål för kontroverser. Är Östersjön ett fritt eller stängt hav, vilken legal regim vilar över Bottniska viken, Finska viken? Tillträdes- och passagerätten i de baltiska sunden berörs. Likaså Ålands folkrättsliga status. Det är av stor vikt, menar författaren, att ha dessa frågeställningar presenterade inför ESK- och MBFR-förhandlingar

I. FOLKRÄTTSLIGA MODELLER**II. ÖSTERSJÖN**

1. Östersjön — ett mare clausum eller fritt hav
2. Mare clausum-begreppet som historisk realitet
3. Östersjön i tiden efter Napoleonkrigen — ett fritt hav
4. Fortsatta sovjetiska strävanden för mare clausum-tanken (tiden under världskrigen)
5. Östersjön — ett fredens hav
6. "Fredens hav"-uppfattningens politiska element
7. Strandstaternas inställning till "fredens hav"-tanken
8. Öststatssträvanden under senare tid
9. Bornholms ställning

III. SUNDEN

1. Allmänt om Sundens legala regim
2. Folkrättens principer för sund som förbinder fria hav
3. 1857 års avlösningstraktat berörande Sunden
4. Sundstaternas interna regler för passage (tiden 1912—1938)
5. Folkrättsliga principer contra faktiska realiteter: Danmarks roll i en framtida väpnad konflikt
6. Allmänt om tillträde och passage i Sunden (innebörden av 1932 års svensk-danska deklaration)
7. Gällande regler för tillträde till och passage genom Sunden

IV. FASTSTÄLLANDE AV STATUS QUO I ÖSTERSJÖN OCH SUNDEN**V. FINSKA VIKEN****VI. ÅLANDS HAV OCH BOTTNISKA VIKEN****VII. ÅLANDSÖARNAS STATUS****I. FOLKRÄTTSLIGA MODELLER**

Rubriken indikerar ett förhållande där två eller flera stater anspråk inte kan förlikas. Ett klassiskt tema i internationell politik och internationell rätt. Den yttersta konsekvensen av sådan kolliderande suveränitet är — såsom ett axiom — kriget. Med vapnets makt söker parterna i en konflikt komma fram till ett läge där en av dem får finna sig i att styra bort från den kurs som lett till kollisionen. Detta lyckas som bekant inte alltid och kvar står ändå de rivaliserande anspråken. De konkurrerande kraven behöver inte nödvändigtvis leda till den ultimativa kraftmätningen. De motstående krafterna är måhända jämnstarka och det blir för parterna mest fördelaktigt att söka uppnå ett modus vivendi, i vilket varje part får någon del av sina krav tillgodosedda. Resonemanget om kraftmätning contra tyst modus vivendi är givetvis applicerbart på subtila som på mer konkreta företeelser. Det kan — i enkla termer — gälla motstridiga intressen om en bit land — den vanligaste konfliktorsaken — men också en kamp på ett annat, mer ideologiskt

plan, där nationerna tvingas välja mellan konfrontation och modus vivendi. När emellertid uttrycket kolliderande suveränitet begagnas, impliceras direkta motsättningar mellan stater om herraväldet över geografiskt bestämda områden. En stat utövar ju oinskränkt makt — eller suveränitet — över en geografiskt bestämd enhet. P. g. a. sin belägenhet kan denna enhet vara attraktiv för tredje land, p. g. a. sin vikt i strategiska och andra hänseenden kan tredje stat kanske inte tillåta "ägarlandet" att begagna området på ett sätt som medför negativa följder visavi sagda stat. Dessa intressekonflikter löses på sätt som indikerats i den inledande modellen: genom väpnad konfrontation där så småningom fredstraktaten upptecknar skyldighet och rättigheter mellan "ägarland" och andra intresserade parter. Eller också genom ett modus vivendi, som traktatregleras eller möjligen bara växer fram genom hävd. Tyvärr alltför sällan — globalt sett — genom internationell medling och domslut i mellanfolkliga instanser.

Det sagda innebär att områden där s k kolliderande suveränitet föreligger ofta är strategiskt viktiga. Områden där staters intressen bryter sig. Potentiella konflikthärddar på världskartan. Detta innebär också att det måste vara av stor vikt att söka klarhet i de folkrättsliga särförhållanden som kännetecknar beskrivna områden. För att komma i position att bedöma och bemöta argument och kanske krav är det givetvis av central betydelse att man söker ernå största möjliga kunskap i vad gäller områden där den traditionella national-suveräniteten fått vidkänna explicita eller implicita inskränkningar. Från vad som nyss sagts är det bekant att "inskränkt suveränitet" esomoftast är att återfinna i strategiskt viktiga områden, inte sällan gränspunkter mellan stater och statsgrupperingar. Men detta är inte hela sanningen. Konkurrerande nationella anspråk kan föreligga över mer vidsträckta geografiska regioner, särskilt över land som betecknats som terra nullius, vita fläckar i suveränitetshänseende. Exempel är Arktis och Antarktis. Trots att öppna havet i folkrättsligt hänseende alltsedan Grotius betecknats som fritt — öppet för allas bruk — skall man förvisso inte hysa illusioner att s k öppna hav skulle vara sakrosankta och fredade från nationers anspråk. "Mare clausum"-teorier — framförda särskilt från öststatshåll — ger vid handen, att såsom öppna hav betecknade vattenområden i själva verket i vissa doktriner anses som "stängda", varmed i allmänhet avses att i dessa vatten endast strandstaternas militära enheter äger

operera. Detta blir givetvis också en form av kolliderande suveränitetsanspråk, ehuru man i detta fall må sätta termen suveränitet inom citationstecken.

Genom det ovan sagda står det klart att i fall av s k kolliderande suveränitet man för klarhets vinnande är hänvisad till a) fredstraktater såsom en följd av väpnade konflikter, b) andra traktater, c) sedvana eller hävd och slutligen d) internationell medling och mellanfolkliga domslut.

Av vikt är även att observera att statssamfundets medlemmar i fall av konkurrerande suveränitetsanspråk begagnar sig av olika folkrättsliga institut för att i möjligaste mån eliminera grunderna för framtida konflikter över det område där konkurrens föreligger.¹

Ett modeord är *internationalisering*. I de fall där konflikt föreligger eller riskeras ropar man ofta på internationalisering och avser därmed främst att vissa intressanta områden — internationella vattenvägar och sund, kanske landområden — skall lyda under en internationell regim, som beskär "ägarstatens" möjligheter till suverän maktutövning. Begreppet internationalisering förutsätter element av exklusiv överstatlighet, i vilka fall en internationell organisation — NF, FN — eller för ändamålet tillsatta supranationella organ — med universell förankring — direkt handhar förvaltningen över ett område till nytta för statssamfundet som sådant. En dylik form av internationalisering knätsattes i freden i Versailles år 1919 för Saarområdet (åren 1919—1935), i samma fredstraktat för Danzig (1919—1939). I "Convention relative à l'Organisation du Statut de la Zone de Tanger de 1923" reglerades verksamheten i den internationella zonen Tanger, fram till år 1956. Det färskaste exemplet på försök till internationalisering av ett område är 1959 års fördrag om Antark-

¹ Institut av här antytt slag finns behandlade i de flesta folkrättsliga standardverk. Se även Cyril E. Black, Richard A. Falk, Klaus Knorr, Oran R. Young, *Neutralization and World Politics*, Princeton 1968; Méir Ydit, *Internationalized Territories, A Study in the Historical Development of a Modern Notion in International Law and International Relations 1815—1960*, Leyden 1961; Suzanne Bastid, *Les problèmes territoriaux dans la jurisprudence de la Cour Internationale de Justice*, Recueil des Cours 1962 s 365—495. Talrika litteraturhänvisningar återfinnes i Strupp-Schlochauer, *Wörterbuch des Völkerrechts*, s 138—139 (*Internationalisierung*), s 297—299 (*Condominium*), s 586—597 (*Neutralisation und Neutralität*), s 341—343 (*Demilitarisierung*), s 165—166 (*Befriedung*).

tis.² Begreppet internationalisering kan sjunka i dignitet. Det är nämligen också berättigat att använda sagda term i de sammanhang där ett internationellt organ övertar en stats funktioner i vissa hänseenden, men där statens suveränitet i övrigt består. Exempelvis Donaukommissionens exklusiva befogenheter i sjöfartshänseende i nedre Donau fram till år 1940. Andra och mer aktuella exempel är internationella kommissioner på handeln, sjöfartens, havsrättens och miljövårdens område, även om det i dessa fall kan vara så att det istället för geografiska områden är viss verksamhet och vissa funktioner som "internationaliserats". Uttrycket internationalisering kan med fog även brukas om sådana lägen där en stats suveränitet visserligen består formellt, men blir underkastad viss traktatfäst särreglering i skilda hänseenden, kanske också internationell kontroll; t. ex. internationella floder och vattenvägar. Tidigare Rhen, Elbe, Memel, Moldau, Suez- och Panamakanalerna. Fortfarande Dardanellerna och Bosporen (Montreuxkonventionen 1936) samt Spetsbergen (Svalbard).³

En annan begreppsbildning som kanske framförallt under tidigare skeden i historien kommit till användning i fråga om områden där suveränitetsanspråk kolliderar är *condominium*-uppfattningen. Detta förutsätter ett "samregerande" mellan två, men ej alls uteslutet, flera stater över en viss geografisk enhet. Det mest kända exemplet är Andorras folkrättsliga status, ett condominium mellan Frankrike och Spanien, grundlagt redan 1278 i ett samregerande mellan den spanske biskopen i Urgel och den franske greven av Foix. Också det fransk-brittiska condominiumet över Nya Hebriderna kan nämnas.⁴ Condo-

² Se K. R. Simmonds, *Le traité sur l'Antarctique de 1959*, *Journal du Droit International (Clunet)* 1960 s 669 ff samt *Clunet* 1962 s 528—535; Robert Hayton, *The Antarctic Settlement of 1959*, *AJIL* 1960 s 348—371, även 476—483.

³ Se Bo Johnson, *Suveränitet i havet och luftrummet*, Stockholm 1972 (cit. Johnson) s 282; Camille Piccioni, *Le Spitzberg*, *Rev. Gén. de Droit Int. Publ.* 1923 s 104—115; Erik Brüel, *Orienterende Oversigter over Aktuelle Spørgsmaal (Svalbard)*, *NTIR* 1947—48 s 32—42; Philippe Bretton, *L'Union Sovietique et la clause de non-militarisation du Spitsberg*, *Ann. Français de Droit Int.* 1965 s 122—144.

⁴ Se *Convention between the United Kingdom and France Concerning the New Hebrides*. London October 20, 1906, *AJIL* 1907 s 179 ff; Andreas Roth, *Das Kondominium im Sudan*, *Die Friedens-Warte* 1952 s 151—156.

minium-uppfattningen i formen av ett konkret samarbete mellan stater i syfte att förvalta och fatta bindande beslut kan numera sägas vara applicerbar på vissa områden inom havsrätten. Bi- eller multilaterala kommissioner — såsom exempelvis fiskerikommissioner — vakar över användningen av vissa havsregioner i skilda avseenden.⁵ Tankar förekom f. ö. i doktrinen efter andra världskrigets slut att beteckna det allierade kontrollrådets status i det besegrade Tyskland som ett condominium. I och för sig är detta plausibelt om man utgår från den förutsättningen att det tyska området omedelbart efter den nazistiska kapitulationen omvandlades till ett statslöst område. Synonym till termen condominium är uttrycket *coimperium*, ehuru ej så ofta använt. Sett i den universella aspekten är condominium-uppfattningen av betydligt mer inskränkt karaktär än uttrycket internationalisering, även om grundelementen må vara desamma. Internationalisering får allmänt anses förutsätta drag av supranationalitet, vilket element alltså griper över elementet nationell suveränitet. Condominium-begreppet bevarar i huvudsak det nationella suveränitets-elementet, men vidkänner ändå vissa inskränkningar till det ömsesidiga "samregerandets" förmån. I ett condominium torde kanske ej heller — såsom fallet däremot helt klart är vid internationalisering — ledstjärnan så mycket vara "den globala nyttan", utan fastmer de i condominiumet ingående staternas gemensamma nytta. Exempel på renodlade problemställningar: strandägande staters gemensamma kontroll och makt — condominium — över ett "mare clausum". Vidare: internationalisering av en vattenväg i det globala intresset, alla staters nytta av att fritt få passera genom en viktig förbindelseled.

I händelse av konkurrerande anspråk över ett område kan motstående parter finna en lösning genom s k *neutralisation* (neutralisering) av området ifråga.⁶ Historien har utvisat att hela statsbildningar neutraliserats. Vad som främst avses med detta uttryckssätt är att en stat eller ett särskilt område av en statsbildning i folkrättsligt bindande form undantas från krigets direkta verkningar och från den potentiella möjligheten av att bli krigsskådeplats. Ett neutraliserat område kan sålunda behandlas helt skilt från ägarlandet

⁵ Se Johnson s 72—75.

⁶ Se litt. vid not 1.

i övrigt, vilket mycket väl t. o. m. kan vara i krig. Stridande styrkor äger följaktligen inte röra sig mot eller inom området. Oftast kan dock s k innocent passage vara tillåten genom ett neutraliserat områdes territorialvatten, om sådant förekommer (exempelvis Ålandsöarna). Ett neutraliserat områdes status är som regel fastlagt under fredstid, men kan genom överenskommelse mellan krigförande parter beslutas t. o. m. under öppen konflikt. I själva begreppet neutralisering ingår ett aktivt element: området *har* neutraliserats. D. v. s. genom explicita viljeförklaringar från ägarstat och andra berörda intressenter.

Neutraliseringen hämtar som regel sin grund i folkrättsligt bindande instrument. Främst i traktater där ägarstaten förpliktar sig ifråga om neutraliseringen och varvid övriga berörda garanterar områdets neutrala ställning. Det kan även vara tillfyllest med ett uttryckligt erkännande från andra makter av en ensidig förklaring från ägarstatens sida om neutralisation. Skillnaden i förhållande till begreppet neutralitet ligger främst däri att i händelse av neutralisation det egentligen inte föreligger något som helst val för ägarlandet ifråga. En neutral — icke neutraliserad stat — bestämmer i grunden själv om när den skall vara neutral i händelse av krig mellan omgivande makter. Det finnes viss grad av frivillighet härutinnan, även om det i själva verket är så att neutraliteten både är grundlagsfäst och internationellt garanterad (Schweiz och Österrike). I andra fall en statsdogm som man ej ändrar på (Sverige). Skillnaden kan sålunda i praktiken vara minimal, men i de renodlade folkrättsliga modellerna innebär en neutralisation att berört område får en varaktig folkrättslig status — mestadels traktatmässigt knäsat och garanterad — samt en permanent neutralitet. Ett folkrättsligt "krav" på ägarlandet, som således i krig *måste* uppfylla neutralitetsrättens krav i vad avser områdets försvar och helgd. Det neutraliserade området skall i princip försvaras mot neutralitetsinskränkningar. Men också garantstaterna är skyldiga att avhålla sig från strider inom sagda område. En kränkning av ett neutraliserat område av krigförande makt kan uppenbarligen bli av särskild svårhetsgrad om samma makt också tillhör neutralisationens folkrättsliga garantier. Som tidigare antytts uppvisar historien många exempel på neutraliserade stater eller delar av stater: Kongodeltats neutralisering genom den s k Kongoakten av år 1885, Albanis stormaktsgaranterade neutralitet av år 1839, Luxemburgs av 1867, Spetsbergens av år

1910, Tanger (1923), Vatikanstaten genom Lateranfödraget 1929, Trieste (1947), Ålandsöarna ursprungligen 1856, Antarktis 1959. Suez-kanalen neutraliserades år 1888, ett förhållande som bestod fram till densammas nationalisering av Egypten. Samma förhållande gäller fortfarande för Panamakanalen och Magellans sund, dock i det sistnämnda fallet endast i förhållande mellan de båda strandägande staterna, Argentina och Chile. Flera öar i Medelhavet, Egeiska och Joniska haven är neutraliserade.⁷

Såsom påvisats innebär en neutralisering att ett område undantages som krigsskådeplats och att det i övrigt faller under neutralitetsrättens regelsystem. Ofta kan detta vara nog för att tillfredsställa de intressenter och makter vilkas suveränitetsanspråk i en eller annan form kolliderar. En neutralisation medför ett steg i fredsbevarande syfte. Neutraliseringen kan emellertid förstärkas genom en *demilitarisering*.⁸ Ofta är begreppen sammankopplade såtillvida att neutraliserade områden ofta också demilitariserats. Detta behöver dock ej nödvändigtvis vara fallet. Meningens bakom sist angivna uttryck är att det vilar en folkrättslig förpliktelse på ägarstaten att inom ett bestämt område avstå från att anlägga och underhålla befästningar samt att där hålla trupper stationerade. Demilitariseringen kan stundom vara förknippad med krav på demolering av befästningsanläggningar etc., befolkningen kan ha undantagits från värnplikt. Syftet med en demilitarisering är att berört område inte skall kunna tjäna som uppmarschområde för angreppshandlingar, anfall skall försvåras genom att angriparen i zonen ej kan utnyttja fasta militära anläggningar. Observeras bör dock att en demilitariserad zon i och för sig kan komma att användas som krigsskådeplats. Något förbud att i krigstid införa trupper följer inte av själva begreppet demilitarisering utan måste då också åtföljas av en neutralisering av området. Det bör särskilt understrykas, att termen demilitarisering egentligen inte är användbar på allmänna avrustningsåtgärder,

⁷ Genom artikel 11 i det s k Londonfödraget den 14 november 1863 (Traité conclu entre l'Autriche, la France, la Grande-Bretagne, la Prusse et la Russie relativement à la réunion des Iles Ioniennes au Royaume de Grèce) tillförsäkrades bl. a. öarna Corfou, Cephalonie, Zante, Sainte-Maure, Ithaque, Cerigo och Paxo "une neutralité perpétuelle". Neutraliseringen kopplades med en demilitarisering.

⁸ Se litt. vid not 1.

exempelvis reduktion av truppstyrkor och krigsmateriel, när dessa träffar statsbildningen som sådan. Demilitarisering har hittintills nästan utan undantag avsett en bestämd del av statsterritoriet, ett viktigt strategiskt område, internationella vattenleder el. dyl. Stundom har man här talat om folkrättsservitut. Men i och med vapenutvecklingen blir det givetvis av underordnat intresse om ett begränsat område är demilitariserat. För att syftet med en demilitarisering numera skall kunna uppfyllas krävs mycket vidsträckta zoner. Såsom exempel härpå kan nämnas det amerikanska förslaget år 1958 om demilitarisering av Arktis.⁹ Intressant är att observera hur termen demilitarisering under de senaste decennierna undergått viss förändring. I samband med att frågorna om den europeiska säkerheten under 1950-talet började diskuteras, framfördes propåer om sk kärnvapenfria zoner i Central- och Nordeuropa — så i den sk

⁹ I ett brev till säkerhetsrådets president den 18 april 1958 hemställde den sovjetiske FN-representanten om ett brådskande möte med rådet. Som agenda angavs "Urgent measures to put an end to flights by United States military aircraft, armed with atomic and hydrogen bombs, in the direction of the frontiers of the Soviet Union" (U. N. Doc. S/3990). Anklagelserna rörde anflygningar över Arktis (Doc. S/3991). Förenta Staterna svarade med att föreslå upprättandet av en särskild zon över Arktis (Doc. S/3995) "Recommends that there be established promptly the northern zone of international inspection against surprise attack, comprising the area of the Arctic Circle . . ." "Calls upon the five States mentioned, together with Denmark and Norway, and any other States having territory north of the Arctic Circle which desire to have such territory included in the zone of international inspection, at once to designate representatives to participate in immediate discussions . . ." Dokument och förhandlingar i säkerhetsrådet se Sec. Council Off. Rec. 813, 814, 815, 816, 817th Meeting (1958) samt Supplement for April, May and June 1958. Även Dep. of State Bulletin Vol 38, 1958 s 816—820; Vol 39 s 278—281. Den amerikanska res.texten (med svenskt tillägg) fick tio ja-röster, men sovjetiskt veto.

Rapackiplanen av år 1957 samt i Undénplanen av 1961.¹⁰ I och för sig krävs det för att termen demilitarisering skall användas korrekt en fullständig avmilitarisering av ett område. När man talar om demilitarisering i samband med de sk kärnvapenfria zonerna avses naturligtvis inte främst denna rigida tolkning utan mer en militärt uttunnad zon, där alltså kärnvapen skulle vara bannlysta. Trots denna nyansskillnad drar man sig inte för att använda uttrycket demilitarisering även i dessa sammanhang. Exempel på demilitarisering av strategiskt viktiga områden återfinnes i hart när alla freds-

¹⁰ Alltsedan andra världskrigets slut har propåer framförts om upprättandet av demilitariserade och liknande zoner världen över, främst i Europa. Premiärminister Eden föreslog vid toppmötet år 1955 i Genève en demilitariserad zon mellan öst och väst; premissen var ett återförenat Tyskland. I oktober 1957 framlade Polens utrikesminister *Rapacki* i FN:s generalförsamling förslag om en kärnvapenfri zon i Mellaneuropa. 1958 preciserades förslaget (fem punkter). Mars 1962 presenterades en tredje version av Rapacki-planen. Västsidan reagerade negativt. I februari 1964 framlade Polen ett nytt förslag (Gomulka-planen), vilket hade som enda syfte att "frysa" kärnvapenarsenalen i Centraleuropa. I ett anförande inför FN:s generalförsamling den 26 oktober 1961 tog utrikesminister Undén initiativet till vad som kommit att kallas Undén-planen (se Utrikesdep. Aktstycken Ny serie 1:A:12 s 43 ff). Frågan om en kärnvapenfri zon i Skandinavien och Östersjöområdet berördes av Chrustjev i dennes berömda Rigatal den 11 juni 1959 (se nedan). Den 28 maj 1963 framförde Finlands president Kekkonen inför Paasikivisamfundet tanken på att Norden skulle proklameras som en kärnvapenfri zon; dessa tankar har ofta upprepats från finsk sida (bl. a. i FN 1971). 1965 tog likaledes president Kekkonen upp tanken på att genom ett finskt-norskt avtal skydda gränsområdet mellan Finland och Norge från krigshandlingar. Rumänien har sedan 1957 drivit tanken på Balkan "som ett område för fred, samarbete och grannsämja, fritt från kärnvapen och militära baser" (rumänske del.ordf. i CCD den 3 augusti 1972). 1963 föreslog Sovjetunionen att Medelhavet skulle omvandlas till en "fredszon". Förslag av samma innebörd har framlagts för den afrikanska kontinenten och Indiska oceanen (se Utrikesdep. Aktstycken, Ny serie 1:A:22, s 75 ff). Observeras bör även det sk ASEAN-samarbetet (Association of South East Asian States), vars syfte är att få området erkänt som en freds-, frihets- och neutralitetszon. Se SIPRI Yearbook of World Armaments and Disarmament 1969/70, Uppsala 1970, s 388—424; Bernhard Bechhoefer, Postwar Negotiations for Arm Control, Washington 1961; Katarina Brodin, Undénplanen, Utrikespol. Inst. Maj 1966; Katarina Brodin, Finlands utrikespolitiska doktrin, Stockholm 1971. Även SIPRI Yearbook 1973, Chapt 4. Security in Europe through disarmament and related measures, s 103—131, Uppsala 1973.

fördrag i modern tid: Parisfreden år 1856 medförde Ålandsöarnas och Svarta havets demilitarisering, Versaillesfreden år 1919 Rhenlandets. Genom Lausannekonventionen 1923 demilitariserades de turkiska sunden och vissa ögrupper i Egeiska havet. Respektive fredsfördrag i Dorpat (1920), Moskva (1940) och Paris (1947) mellan Sovjetunionen och Finland innehöll detaljerade föreskrifter om demilitarisering av gränsområden.¹¹ Genom fredsfördraget mellan andra världskrigets segrarmakter och Italien den 10 februari 1947 demilitariserades Sicilien och Sardinien och vissa andra öar i Medelhavet.¹²

I den folkrättsliga litteraturen laborerar man stundom med ytterligare ett uttryckssätt — *befredigande* — eller vad som i tysk doktrin kallas "Befriedung".¹³ Det skiljer sig från neutralisationsbegreppet därigenom att det sistnämnda ålägger statsbildningen som sådan mycket vida folkrättsliga krav på områdets neutrala ställning i krigstid. Med befredigande menas mer en redan under fredstid vidtagen reglering syftande till att inom ett visst område för framtiden undvika fientligheter. Den typ av konstruktion man i första hand tänker på härvidlag är gränsområden mellan stater av typen "ingen mans land", ibland också betecknade som "neutrala zoner". Begreppet neutralisering innesluter i sig begreppet befredigande, medan ett befreat område i och för sig inte alls behöver vara neutraliserat i folkrättslig mening. Ofta kan den del av statsterritoriet som befredigats vara avmilitariserad, dock att observera att det folkrättsliga begreppet demilitarisering skiljer sig från ett befredigande. En demilitarisering innebär som bekant folkrättsligt bindande förbud mot hållande av trupper och militära anläggningar inom berört område.

¹¹ 1920 års fördrag se Finlands författningsaml. 1921 nr 20, 21; 1940 års se 1940 nr 109 samt fördragsserien 1940 nr 3; Parisfördraget se förf.saml. 1947 nr 690, 691 samt fördragsserien 1947 nr 19—20.

¹² Se fredsfördraget art 11 berörande "the Islands of Pelagosa and adjacent islets". Art 14 rörande Astropalia, Rhodos, Kharki, Scarpanto, Casso, Tilos, Nisyros, Kalymnos, Leros, Patmos, Lipso, Symi, Kos och Castellorizo. Art 48:5 föreskriver militärt status quo vid gränsen mellan Italien och Jugoslavien. Art 49 föreskriver fortsatt demilitarisering av öar i Adriatiska havet: "Pantellaria, the Pelagian Islands". Art 50 innehåller mest om Sicilien och Sardinien.

¹³ Se litt. vid not 1.

Syftet med ett befredigat område är snarlikt: nämligen att förhindra att området tjänar som utgångspunkt för angrepp på en grannstat. Likaså råder i princip förbud mot att företa stridshandlingar inom området. Men i och med den folkrättsliga särställning ett befredigat område intager — liggande på gränsområdet till neutralisering och demilitarisering — blir de konkreta fördragsförpliktelserna helt avgörande i frågan vilka rättigheter och skyldigheter som åvilar de kontraherande parterna — oftast endast två grannstater. Ett befredigande av ett område medför normalt inga förpliktelser för icke-fördragsslutande länder att respektera områdets status. Det primära är att berörda stater är eniga om att området ej skall komma att utnyttjas för ömsesidiga eller ensidiga fientligheter. Det får givetvis bedömas in casu när detta syfte anses uppnått. Några mer principiella folkrättsliga hinder mot hållande av trupper, rustningsverk etc. inom området föreligger egentligen inte utöver den konkreta fördragsreglering av områdets status som må vara aktuell. Nyss antydde att befredigade delar av ett statsterritorium ibland kan betecknas som "neutrala zoner". I dessa sammanhang bör man emellertid observera, att ordet neutral användes i sin mer allmänna betydelse. Det är icke fråga om neutralisation, ej heller att området skulle ha en neutral status — i folkrättens bemärkelse — skiljande sig från statsterritoriet i övrigt. I konventionen den 26 oktober 1905 mellan Sverige och Norge föreskrevs att en s k neutral zon skulle finnas mellan de båda rikena. Att särskilt uppmärksamma är att samtliga språkversioner av konventionens artikel 1 observerar den skillnad i betydelse jag just redogjort för. Termen neutral sättes nämligen inom citationstecken.¹⁴

Efter denna redogörelse för de folkrättsliga termer vari frågor om kolliderande eller konkurrerande suveränitet måste klassificeras, kan det vara av värde att närmare granska vissa geografiska områden där staters intressen bryter sig och där man tvingats till en konkret användning av de presenterade modellerna. Jag vill erinra om det faktum att dessa områden generellt är av vikt från strategiska och/eller försörjningsmässiga synpunkter. Frågor av denna natur är av stor betydelse vid de förberedande förhandlingar som

¹⁴ Se SFS 1905 nr 81, Konvention mellan Sverige och Norge angående neutral zon, befästningars nedläggande m. m.

f. n. pågår i Helsingfors (FMÖ) rörande den europeiska säkerheten (ESK). De kommer kanske, såvitt man nu tror sig veta, att spela en än större roll vid de nyligen i Wien inledda förhandlingarna om ömsesidiga styrkereduktioner (MBFR).¹⁵ Förhandlingarna vid dessa båda fora syftar till att öka säkerheten, särskilt i Europa. Den konkreta frågan måste så småningom komma att ställas inom vilket eller vilka geografiska områden militära restriktioner skall råda. Man tvingas därvid in på en användning av de här presenterade folkrättsliga modellerna. Måhända önskar man ej begagna sig av samma fraseologi, då denna möjligen kan ha ej önskvärda bitoner i vissas öron. Även om andra uttryck, såsom "confidence-building measures" och "collateral constraints" nu myntas i teorin, förefaller det givet att den slutliga kodifiering som kan bli resultatet av dessa förhandlingar kommer att vara sammansatt av element från grundmodellerna. Över vissa geografiska områden i Europa kommer kanske lätt igenkännbara folkrättsliga institut att vara tillämpbara.¹⁶

Inom det nordiska närområdet återfinnes renodlade exempel på former av kolliderande suveränitetsanspråk, varvid lösningar enligt ovan givna modeller tillgripits. Det nordiska området utgör givetvis i och för sig ett viktigt strategiskt område, vilket speglas i det faktum att väpnade konflikter i det historiska perspektivet icke varit fåtaliga. Inom den nordiska regionen urskiljes i sin tur vissa nyckelområden, som är och har varit av särskild politisk och militär betydelse. Bland dessa bör först nämnas Östersjön som sådan, vilket område alltsedan medeltiden varit upphov till intressebrytningar, dels strandstaterna sinsemellan, dels mellan strandstater och andra makter: detta i ständiga variationer mellan de för respektive tidsepok

¹⁵ MBFR "Mutual Balanced Force Reduction". Från östhåll vill man utesluta ordet "balanced".

¹⁶ Med uttrycket "confidence-building measures" (CBM) förstås bl. a. exempelvis föranmälan (förvarning) om vissa större militära övningar och manövrar i speciella områden, möjligen särskilt angivna. Denna fråga behandlas i ESK-sammanhang. Med termen "collateral constraints", vilken materia från början ansågs skola ligga exklusivt under MBFR-förhandlingarnas mantel, kan menas bl. a. förbud mot militära manövrar i vissa känsliga områden, gränzoner etc. Dessa förbud skulle komplettera styrkereduktionerna. På sista tiden har tendenser förmärkts till upplösning av distinktionen mellan mandaten för ESK resp MBFR. Det bör understrykas att öst- och väst på nuvarande stadium tolkar uttrycken på skilda sätt.

härskande intressena. Till denna problematik är knuten frågan om de baltiska sundens rättsliga status, en frågeställning av central betydelse i det totala sammanhanget då ju två makter — Sverige och Danmark — rent faktiskt ensamma besitter inloppen till Östersjön. Ingen ändring kan rimligen komma till stånd förutan dessa länders samtycke. Längre norrut — vid egentliga Östersjöns slut — intar Ålandsöarna en strategisk position, varifrån inloppet till Bottenhavet och de svenska hamnarna i norr kan kontrolleras. Den s. k. Ålandsfrågan har för svenskt vidkommande som bekant haft aktualitet alltsedan Finland — inklusive Ålandsöarna — år 1809 avträdde till Ryssland. En särställning intar Finska viken, vilken numera de facto får anses ligga under något slag av condominium mellan Sovjetunionen och Finland. Till de delar av det nordiska närområdet som kan hänföras till samlingsrubriken kolliderande suveränitet hör även Spetsbergen (Svalbard), som bl. a. inför väntade olje- och mineralfyndigheter på kontinentalsockeln därkring får ökad betydelse.

II. ÖSTERSJÖN

1. Östersjön — ett mare clausum eller fritt hav

Om man först vänder sig mot Östersjön kan det vara av värde att inledningsvis påpeka att argumenteringen i den s. k. östersjöfrågan förts från både folkrättsliga och rent politiska utgångspunkter. Dels gäller det att tolka den rättsliga situationen korrekt, men därutöver också att observera hur politiska utspel exempelvis av typen "Östersjön — ett fredens hav" sökes förankras i — som man speciellt från öststatshåll säger — historiska precedenser och hävd. Genom ett sådant resonemang gör man de facto anspråk på att ha förankrat de politiska doktrinerna i folkrättslig hävd.

Det är främst historisk tradition, allmänna folkrättsliga principer och folkrättslig hävd som ligger till grund för bedömningen i östersjöfrågorna. Det skall inte förnekas att traktater — oftast ålderdomliga — i mycket utgör basen för de inbördes relationerna strandstaterna emellan, men i den fundamentala frågan om Östersjöns status blir det mer diffusa företeelser av sedvane- och allmänrättslig karaktär, interfolierade av politiska värderingar och önskemål, som blir ledande i debatten. Naturligtvis kan man i termen östersjöfrågorna

också inbegripa problemställningar av mer modern natur — reglering av fisket, skydd mot oljeskador och nedsmutsning, överhuvud miljövarsfrågor i stort, även avgränsningen av kontinentalsockeln. I dessa fall finnes i viss omfattning konkret fördragsreglering att återfalla på, alternativt hoppas man att sådan skall komma till stånd när Tysklands-frågan får sin slutliga lösning och Östtyskland blir i position att träda i regelrätta fördrag med grannstaterna.¹⁷

Den grundläggande intressekonflikten är den åsiktsbrytning som registrerats mellan strandstaterna i vad gäller rätten för militära marin- och flygenheter att röra sig i Östersjön och luftrummet däröver. Den kommersiella sjöfartens möjligheter att befara östersjöhamnarna har egentligen aldrig ifrågasatts, fränsett sådana förhållanden som rent faktiskt omöjliggjort sjöfart, exempelvis krig samt blockader i samband med krigstillstånd i området. Under olika perioder har också tull och andra avgifter uttagits för passage genom Sunden, dock att tillträdesrätten som sådan aldrig dragits i tvivelsmål. Motsättningarna gäller således helt och hållet den militära användningen. Detta är ett konstaterande som hade lika stort berättigande under 1500-talet som idag. De yttre förhållandena har ändrat sig men i grunden är problematiken densamma, nämligen huruvida främmande örlogsfartyg — numera också främmande militära luftfartyg — äger rätt att vistas i Östersjön och där fritt operera. I rättsteoretiska termer en konfrontation mellan två motsatta legala begrepp: mare clausum och fritt hav. Från öststatshåll har man spunnit vidare på mare clausum-tankens, vilken numera får sin politiska innebörd genom "fredens havs"-uppfattningen, i vilken element som neutralisering, nedrustning, kärnvapenfri zon o. dyl. ingår. Den är såtillvida av mer omfattande natur än mare clausum-begreppet, som i sig endast inbegriper frågeställningen om tillträdes- och närvarorätten i Östersjön för främmande militära enheter, d. v. s. tillhörande andra än strandstaterna. I sovjetisk rättsdoktrin laborerar man stundom med uttrycket "slutet hav" eller, såsom särskilt under senare tid, "regionalt hav". I sådana vatten skulle principen om havets frihet ej längre vara tillämplig i traditionell mening. I sammanhanget bör särskilt uppmärksammas, att den sovjetiska littera-

turen kategoriserar haven enligt följande schema: "Öppna hav", över vilka inga som helst restriktioner råder; "innanhav", vilka helt är underkastade strandstatens jurisdiktion, samt "slutna hav", vilka är omgivna av två eller flera länders kuster och vilka antingen ej alls har någon förbindelse med öppna havet, alternativt att denna förbindelse endast leder från öppet hav och in till respektive strandstaters kuster. Vad som utmärker de "slutna haven" är att den regim som där råder, menas vara fastställd av strandstaterna gemensamt syftande till att utestänga icke strandägande staters militära enheter. Ett ytterligare kriterium säges stundom ligga i avsaknaden av internationella maritima router. I fredstid anses de "slutna haven" öppna för all kommersiell sjöfart. Huruvida ett hav skall betraktas som "slutet" bör — menar den sovjetiska doktrinen — fastställas med ledning av "historiska fakta", äldre fördrag, internationella överenskommelser etc. Den annars i sovjetisk doktrin något tillbakahållna sedvanan torde även tillmätas betydelse i dessa fall.

Sovjetisk — även östtysk folkrättslig litteratur — ger klart uttryck för uppfattningen att Östersjön är ett slutet hav, ett mare clausum, i vilket följaktligen endast svenska, danska, sovjetiska, väst- och östtyska, polska samt finska stridskrafter skulle äga befinna sig. I den officiella folkrättsliga utgåvan Mezhdunarodnoye Pravo förklaras detta ställningstagande med att endast strandstaterna har "livsintresse" i östersjöområdet och att det måste ligga i dessa maktens berättigade anspråk att skydda sig från angrepp utifrån. Underförstått: vilket sker bäst genom formeln mare clausum. För Östersjöns karaktär som slutet hav åberopas främst historiska precedenser, vilka bl. a. skulle ge vid handen att strandstaterna genomgående och över tiden betraktat ifrågavarande område som "slutet". Det understrykes f. ö. att denna princip fastslagits i otaliga fördrag. Man menar också att vissa strandstaters bemödanden att kvarhålla vid grundsatsen att Östersjön är ett öppet hav, fritt för vem som helst, inte kan anses ha något gemensamt med folkrättens grundsatser i dessa hänseenden. Östersjöns legala regim bör fastställas av de strandägande staterna gemensamt — således någon form av condominium i det gemensamma intresset att utestänga andra makter från

¹⁷ Se Bo Johnson, *The Baltic Sea, New Directions in the Law of the Sea*, Vol. III, New York 1973.

direkt inflytande genom militär närvaro i de baltiska vattnen.¹⁸

Då det får anses vara av central betydelse att kunna argumentera efter dessa linjer och besvara eventuella påståenden om det historiskt riktiga i att Östersjön faktiskt utgjort ett mare clausum, bör något nämnas om de faktiska omständigheterna. De sovjetiska påpekandena saknar nämligen ingalunda ackuratess, men det är av yttersta betydelse att detta begrepp inplaceras i sitt rätta tidsmässiga och historiska sammanhang, ty endast i relation härtill får termen en faktisk betydelse. I det tidsmässiga perspektivet framgår också klart hur sagda begrepp för sin existens var helt beroende av den tidens politiska och militära konstellationer.

2. *Mare clausum*-begreppet som historisk realitet

Mare clausum-begreppet har rent faktiskt varit tillämplbart på Östersjön alltsedan freden i Nystad år 1721, då Ryssland expanderade till egentliga Östersjöns stränder, och därefter fram till Napo-

¹⁸ Se Johnson s 278—287; William E. Butler, *The Law of Soviet Territorial Waters*, New York . . . 1967; samme förf., *The Soviet Union and the Law of the Sea*, New York . . . 1971; Kazimierz Grzybowski, *Soviet Public International Law, Doctrines and Diplomatic Practice*, Leyden 1970, s 178—199; samme förf., *The Soviet Doctrine of Mare Clausum and Politics in Black and Baltic Seas*, *Journal of Central European Affairs*, 1954/55 Vol. 14, s 339—353; Völkerrecht, Akademie der Wissenschaften der UdSSR, Hamburg 1960, s 223—243; S. M. Olenicoff, *Territorial Waters in the Arctic, The Soviet Position*, Rand R-907-ARPA July 1972; *Mezhdunarodnoye Pravo*, Moskva 1950 och 1970; Gerhard Reintanz, *Ostsee — Meer des Friedens*, *Deutsche Aussenpolitik* 1971, s 706—721.

leon-krigen under 1800-talets första decennier.¹⁹ Häri innefattades förbud för främmande örlogsenheter att utan tillstånd röra sig i dessa vatten. Men mare clausum-uppfattningen var endast ett andra steg i en utveckling som tog sin början redan under Hansans blomstringstid under tidigt 1300-tal och framåt. Under dessa epoker var det *en* makt som dominerade Östersjön: vem som utövade dominium växlade i takt med militära fram- och motgångar. Under tidsperioden från c:a år 1300 till 1721 var det således ej tal om att flera makter skulle inneha någon kontroll- och skydds rätt över Östersjön, vilket förhållande däremot kännetecknar mare clausum-tankens. Istället tillkom suprematin en enda makt, ett förhållande som karakteriserats i formeln *Dominium maris Baltici*. Denna formel speglar situationen under den nyss angivna 500-årsperioden, och avlöstes först genom freden i Nystad av begreppet mare clausum, vilket de facto vidgade det antal stater som var berättigade att delta i kontrollen över Östersjön. Enstatsdominansen hade därmed brutits till förmån för strandstatsherraväldet. Det förtjänar påpekas, att den makt som i det tidsmässiga perspektivet längst innehaft den allenarådande kontrollen över de baltiska vattnen varit Danmark. Det danska *Dominium maris Baltici* gjorde sig alltmer gällande sedan Hansans makt brutits under 1400-talets senare del och från år 1469 belade Danmark tull på varutransporter genom Sunden, ett förhållande

¹⁹ För de historiska avsnitten hänvisas i första hand till Gihl, Gränsen för Sveriges territorialvatten, SOU 1930:6, s 64—84. Se även relevanta avsnitt i Den svenska utrikespolitikens historia. Värdefulla litt. hänv. vad gäller Östersjöns historia återfinnes hos C. R. Pusta, *Le statut juridique de la Mer Baltique a partir du XIXe siècle*, *Recueil des Cours* 1935, II, s 109—190; även Eirik Hornborg, *Sverige och Ryssland genom tiderna*, Stockholm 1941 samt samme förf. *Kampen om Östersjön*, Stockholm 1945; Helgø Giverholt, *Maktspillet omkring Østersjøen*, Bergen 1952; Hugo Lindgren, *Östersjön — "ett fredens hav"?*, Meddel. från Malmö luftförsvarsfören. 14, 1959:3; Helge Strömbäck, *Sverige och Östersjön, En försvarspolitisk studie*, Stockholm 1936; Folke Lindberg, *Power Politics and the Baltic*, *The Anglo-Swedish Review*, January 1959, s 5—9. Se även litt. under not 18. Intressanta frågor, som borde bli närmare utredning, är den polska monarkins inställning till det svensk-danska "*Dominium maris Baltici*". Se Urszula Duszynska-Krakus, *Freedom of the Seas and Scientific Research in the Marine Environment*, (stencil jur.fak. Sthlm. univ. nov 1972) s 8—9 (behandlande Daniel Kruzes "*Antimare Balticum*").

som de facto bestod fram till den s. k. abolitionstraktaten år 1857. För den militära tillträdesrätten innebar *Dominium maris* att inga som helst främmande örlogsflottor ägde visa sig i Östersjön — och Sunden — utan tillstånd från den danske kungen. Detaljerade salutreglementen talar om skyldigheter för främmande skepp att ständigt stryka segel för den danska flaggan. Den kommentaren bör dock i sammanhanget göras, att Danmark mestadels erkände Sveriges anspråk på del i *Dominium maris* (så exempelvis vid gränsmötet i Sjøröd år 1580), liksom Sverige reciprokt efter scenförändringen i östersjöområdet i samband med 30-åriga kriget kom att erkänna Danmarks del i det svenska *Dominium maris Baltici*. Speciella regler gällde också för tullen på svenska varutransporter genom Sunden (särskilda bestämmelser alltsedan freden i Brömsebro år 1645). Händelseförloppen under 1600-talets tidigare del är kända: 1629 tvingades Danmark sluta fred med kejsaren och de danska höghetsrätterna i Östersjön ersattes alltmer av svenska kontroll- och skyddsanspråk. *Dominium maris* kan sägas formellt ha övergått till Sverige genom Westfaliska freden år 1648. Sveriges direkta kontrollmöjligheter över in- och utfart i Öresund ökade i väsentlig omfattning genom freden i Roskilde år 1658, då som bekant bl. a. Skåne tillades Sverige och varvid också Sverige helt undantogs från den danska tullen på varutransporter genom Öresund och Bälten. Av instruktionen till de svenska förhandlarna vid fredskonferensen framgår f. ö. att man från svensk sida förutsatte att gränslinjen mellan de båda rikena skulle följa mittlinjen i Öresund. För första gången fastlades också i fördragsmässiga former de båda ländernas *plikt* att hindra främmande fientliga flottors inträngande i Östersjön: ”Till samme ände är oss emillan förafskeedat, belevat och på begge sijdor uthläfvat, att icke tillstadia någon främmande fijendtlig örlogsflotta, ehvo den och vara kan, att passera och löpa genom Sundet eller Beldt in uthi Östersjön, uthan dedh sökia, hvar å sin sijda, effter all möyeligheet att förhindra och afvärja”.²⁰

Förhållandena kan i stort betecknas som status quo under de följande sextio åren: som antytts kom freden i Nystad 1721 att betyda ett definitivt slut på den långvariga legala regim som gått under be-

²⁰ Fredstraktaten i Roskilde mellan Sverige och Danmark 26 febr 1658, art 3. Se Danmark-Norges Traktater 1523—1750, femte bind, København 1920, s 232.

teckningen *Dominium maris Baltici*. I fredsfördraget mellan Sverige och Ryssland stadgas i artikel XIX ömsesidig saluträtt i Östersjön, vilket faktiskt indikerade — och symboliserade — Rysslands erkännande som en med Sverige jämställd östersjomakt.²¹ Denna ganska radikala scenförändring i områdets status — nu i stället kännetecknad och dominerad av formeln *mare clausum* — medförde ingen ändring i Östersjöns egenskap av ett utåt slutet hav. Den ryska statsledningen kom att spela en ledande roll då det gällde strandstaternas gemensamma ansträngningar att utestänga främmande flottor, särskilt den engelska. I fördrag från denna tidsperiod behandlas Östersjön formellt som ett *mare clausum* — i några fall användes t. o. m. beteckningen. Det mest markanta utslaget av denna politik är de traktater — av år 1780 och 1781 — som ledde till det s. k. väpnade neutralitetsförbundet, i vilket Ryssland, Sverige och Danmark-Norge deltog och vartill Nederländerna och Preussen sedermera anslöt sig. I S:t Petersburgskonventionen den 21 juli (1 augusti) 1780 stadgas i artikel 1 i de s. k. särskilda artiklarna: ”Comme Sa Majesté . . . et Sa Majesté . . . sont toujours également intéressées à veiller a la sûreté et à la tranquillité de la mer Baltique . . . elles sont mutuellement convenües de continuer à soutenir, que c'est une mer fermée, . . . où toutes les nations doivent et peuvent naviguer en paix . . . et de prendre pour cet effet entre elles des mesures capables de garantir cette mer et ses côtes de toutes hostilités, pirateries et violences”.²² En annan intressant passage förekommer i artikel III, där Danmark förbinder sig att upplåta hamnar för ryska fartyg, inklusive örlogsmän, som för den väpnade neutralitetens upprätthållande fann sig tvingade att operera i vattnen väster om Sunden.

²¹ Se Dumont, Corps universelle diplomatique de droit des gens, contenant un recueil des traités d'alliance, de paix . . . faits en Europe depuis Charlemagne jusqu'a présent (800—1731) Vol VIII, IIe partie, s 36 ff, Amsterdam 1731.

²² Se de Martens, Recueil des principaux traités d'alliance, de paix . . . conclus par les puissances de l'Europe depuis 1761 jusqu'a present (1761—1790) t IV, s 357 ff, Gottingue 1795. Fördrag rörande det väpnade neutralitetsförbundet 1780 återfinnes i denna del s 345—409.

Även Nordsjön ingick ju i det väpnade förbundets "sfär".²³ Det är även värt att uppmärksamma den omständigheten att i en till konventionen fogad hemlig artikel parterna förband sig att betrakta de knäsatta förpliktelserna såsom gällande för evärderliga tider ("comme un engagement perpétuel et permanent").²⁴ Såsom senare skall visas återopas i sovjetisk nutida doktrin bl. a. detta fördrag såsom bevis för Östersjöns ställning som ett mare clausum. Samtidigt skall man emellertid ihågkomma den generella regeln att Sovjetunionen ej anser fördrag ingångna under den tsaristiska perioden som utan vidare bindande. Den sovjetiska rättsteorin är dock motsägelsefull i sådana stycken och det kan i själva verket inte uteslutas att man från ryskt håll anser sagda konvention återspegla ett läge som borde varit förhärskande "under evärderliga tider", som ju det uttryckligen stadgas i konventionen. Själva det faktum att fördraget ens omnämnes i nutida sovjetisk litteratur tyder på att en sådan tolkning kan ha visst fog för sig.²⁵ Men å andra sidan rör man sig här på svårbedömbara marker och tillåtes en jämförelse med Svarta havet, blir slutsatsen närmast den att Sovjetunionen inte finner sig kunna stödja s. k. perpetuella traktater. Här spelar också den traktattek-niska rebus sic stantibus-läran sin roll, d. v. s. oförändrade förhål-landen som förutsättning för ett fördrags bestånd. Eller är det kan-ske så att man från sovjetiskt håll inte anser situationen i östersjö-området till den grad förändrad att den skulle berättiga konventio-nens nullitet? De fördragsslutande parterna är ju makter som än idag fortlever inom i stort sett samma geografiska gränser. Anta-ganden av detta slag är naturligtvis högeligen spekulativa och ter sig inte heller särskilt rimliga, men på något sätt måste en förklaring finnas till den nutida sovjetiska doktrinen ständiga upprepande av de historiska precedensernas tyngd, särskilt de ålderdomliga trakta-ternas.

²³ ibid s 358 "Les situations des lieux rendant très court le terme pendant lequel les Flottes de Sa Majesté Imperiale peuvent agir hors de la Baltique pour la sureté du commerce neutre dans les autres mers; Sa Majesté le Roi de Danemarck & de Norvège s'engage de recevoir dans ses ports & de traiter absolument sur le même pied, comme les siens propres, tout vaisseau ou bâtiment Russe, qui y entrera pour hyverner . . .

²⁴ Se Danske Tractater 1751—1800, s 389, Kjøbenhavn 1882.

²⁵ Jfr Butler, The Law of Soviet Territorial Waters s 23, även Johnson s 284.

Inte bara 1780 års konvention behandlar Östersjön som ett slutet hav: i snabb takt bör erinras om 1759 års konvention mellan Sverige och Ryssland angående handels och sjöfartens säkerhet i Östersjön (tillträdd av Danmark samma år),²⁶ vidare 1794 års konvention mellan Sverige och Danmark om handels och sjöfartens frihet och säkerhet, i vilken art 10 stadgade "La Baltique devant toujours être regardée comme une mer fermée et inaccessible à de vaisseaux armés des Parties en guerre éloignées . . .".²⁷ Yttermera förekommer sam-ma ordalydelser i de konventioner som avslöts mellan Sverige-Ryss-land och Danmark-Ryssland år 1800 och vilka förnyade det väp-nade neutralitetsförbundet ("regardant la Baltique constamment comme une mer fermée . . .").²⁸

3. Östersjön i tiden efter Napoleon-krigen — ett fritt hav

Napoleon-krigen och de bl. a. därav följande brittiska intressena att ingripa militärt i östersjöområdet kom realiter att beteckna slut-et på dettas ställning som ett mare clausum. De nya politiska och militära konstellationerna i Europa medförde att det i fortsättningen från svensk — och småningom även dansk — sida betraktades som önskvärt att den brittiska flottan fritt kunde insegla och utgöra skydd för den nu österifrån kommande faran. Intressant är att ob-serverera ett uttalande från brittisk sida i anledning av en rysk pro-est år 1807 till följd av den danska flottans "bortförande". Det framhölls att Storbritannien aldrig någonsin erkänt de grundsatser, enligt vilka Östersjön vore att betrakta som okränkbar. Som ett ytterligare argument framfördes att det f. ö. var avsevärd skillnad mellan situationen under den väpnade neutraliteten, då samtliga makter vid detta hav var neutrala och den att en krigförande makt faktiskt behärskade delar av Östersjöns stränder. Det sagda torde få tillmätas en avgörande vikt. Sverige synes så tidigt som 1807 i en noteväxling med Ryssland ha utvecklat samma tankegångar. Förut-sättningen för det historiska mare clausum-begreppet, såsom det till-

²⁶ Se Danske Tractater 1751—1800, s 172—180.

²⁷ ibid s 452—456.

²⁸ Se Danske Tractater efter 1800, s 10—11, Kjøbenhavn 1871.

lämpades i Östersjön under perioden 1721—c:a 1807, skulle sålunda ha varit samtliga strandstaters deklarerade neutralitet i krig. I händelse en av dessa befann sig i krig eller i allians med krigförande land föll hela konstruktionen mare clausum, enär det får anses ytterligt tvivelaktigt om i en krigssituation berörande Östersjön, detta hav folkrättsenligt skulle kunna spärras under medverkan av en neutralstat, exempelvis Sverige. Konstaterandet synes ha fortsatt berättigande än idag. Från denna tidpunkt har Sverige officiellt och Danmark i varje fall de facto betraktat Östersjön som ett fritt hav, öppet för främmande örlogsenheter. I neutralitetsförklaringar från svensk sida 1834 och 1853 fanns ej några hänvisningar till Östersjöns egenskap av ett mare clausum. I ett för den danska regeringen avsett meddelande framgår, att den svenska regeringen avsiktligt underlåtit att i förklaringen av 1834 omnämna begreppet mare clausum. Det öppna havets princip återfinnes därefter genomgående i svenska — överhuvud skandinaviska — neutralitetsregler och tillträdesbestämmelser för främmande militära fartyg och luftfartyg (1853, 1912, 1913, 1921, 1925, 1927, 1938, 1951, 1966). Till 1857 års s. k. abolitionstraktat, berörande seglingsrättigheterna i Sunden återkommer jag senare.²⁹

Det bör härutöver helt kort nämnas att man från rysk sida även efter Napoleon-krigen kvarhöll vid grundsatsen mare clausum, men med hänsyn till de båda sundstaternas motsatta ställningstagande förblev det under lång tid endast en fiktion. Först vid 1900-talets början hade Ryssland vissa framgångar i sina försök att neutralisera Östersjön, som det då uttrycktes. Främst genom det faktum att det allt mäktigare Tyska riket stödde planerna. Som en reminiscens från denna tid kvarstår 1908 års s. k. status quo-överenskommelser gällande Östersjö- och Nordsjöområdet — slutet mellan Tyskland, Preussen, Ryssland, Sverige och Danmark. "För den händelse att det nuvarande status quo i territoriellt hänseende inom Östersjö-området skulle på något sätt hotas, skola de fyra regeringar, som undertecknat denna deklaration, träda i förbindelse med hvarandra för att samråda om de mått och steg, som de för upprätthållande av status quo anse lämpliga att vidtaga". Avtalet har aldrig formellt uppsagts men torde få betraktas som helt dött redan åren innan första världs-

krigets utbrott.³⁰

Nya konstellationer under 1900-talet signalerade också växlingar i uppfattning hos några av strandstaterna. I samband med rysk-japanska kriget 1904—1905 — samt Rysslands fjärrande från centralmakterna — fann sig tsaren mer intresserad av att stödja den brittisk-skandinaviska "öppna havets politik" i Östersjön. Det allt starkare Tyskland kom dock de facto att betyda att en ny dominans avlöst den för tillfället rådande brittiska. Under de båda världskrigen kunde Tyskland som bekant diktera villkoren: Östersjön slöts åter, denna gång genom minering och blockering av Sunden. Dessa i tidsperspektivet tämligen parentetiska händelser kan dock ej anses ha medfört några förändringar i Sunden genom mer än hundraårig hävd formade folkrättsliga status och i deras karaktär av förbindelseled mellan två fria hav.³¹

Efter första världskrigets slut nådde Sovjetunionen ej längre fram till stränderna vid egentliga Östersjön. Först genom inkorporeringen av Estland, Lettland och Litauen år 1940 trängde landet åter fram till detta vatten.

4. *Fortsatta sovjetiska strävanden för mare clausum-tankens; (tiden under världskrigen)*

Den historiska redogörelsen ger klart vid handen att det främst varit realpolitiska värderingar som från tid till annan fått avgöra Östersjöns status. Dyliga värderingar har under tidens lopp transformerats in i legala termer och i själva verket utgjort basen för termernas existens. Redogörelsen visar att de sovjetiska tankarna om mare clausum har förankring i rysk tradition i östersjöområdet. De politiska bevekelsegrunderna torde vara ungefär desamma nu som under tidiga epoker; intresset av att Östersjön får utgöra en buffert mellan motstående poler.

³⁰ Öfverenskommelse angående upprätthållandet af status quo i Östersjöområdet, S:t Petersburg den 23/10 april 1908, se SFS 1908 nr 83.

³¹ Se härom Gihl, Den svenska utrikespolitikens historia, Bd IV, s 41 ff samt samme förf. Svensk neutralitetsrättslig praxis under de båda världskrigen, NTIR, Vol 1, 1944, s 43—63. Även Wilhelm M. Carlgren, Svensk utrikespolitik 1939—1945, Stockholm 1973.

²⁹ Se Johnson s 37—38, 284—285.

Sovjetrepubliken synes ganska snart efter sin tillblivelse år 1917 ha återupplivat traditionen från tsartiden: Östersjön skulle vara ett mare clausum. Detta kunde med nödvändighet endast bli av perifert intresse, då ju som nyss konstaterades Sovjetunionen ej längre var en strandstat vid Östersjön. Det är först efter andra världskrigets slut som frågan fått förnyad aktualitet — och nu parad med helt andra politiska element än det gamla mare clausum-begreppet. År 1951 omnämner den officiella folkrättsliga utgåvan *Mezhdunarodnoye Pravo Östersjön* som ett mare clausum, en sats som f. ö. fastslogs i Molodtsovs år 1950 i Moskva publicerade avhandling.³² Sovjetiska teoretiker är emellertid noga med att påvisa en förankring i äldre doktriner. Man pointerar därför från rysk sida, att Lenin redan 1922 genom sina delegerade vid Lausanne-konferensen tog upp frågan om Östersjöns och Svarta havets ”stängning”, samma propåer återkom vid ett sammanträde i Rom år 1924 med ”la Sous-Commission Naval de la Commission Permanente Consultative pour les Questions Militaires Navals et Aériennes: L’entrée dans la mer Baltique par le Sund et les Belts sera interdite aux bâtiments de guerre des Etats non riverains de la Baltique”.³³

För att fortsätta mer precisa angivelser bör också nämnas att frågan var föremål för diskussion vid ett samtal i Berlin den 13 november 1940 mellan utrikesministrarna Molotov och von Ribbentrop. Man berörde här inbegreppsrättigheterna genom Sunden; från sovjetiskt håll föresvävade uppenbarligen — intressant nog — en lösning av typen internationalisering: ”Es existiere ausserdem die Frage bezüglich der Durchfahrten aus der Ostsee. Die Sowjetregierung glaube, dass über diese Frage ähnliche Besprechungen gefolgt werden müssten, wie sie zur Zeit über die Donaukommis-

³² Molodtsovs avhandling är betitlad ”Östersjöundens folkrättsliga ställning”, se kommentar i *Sovetskoe Gosodarstvo i Pravo* nr 5/1950 s 61—63. I avhandl omnämnes explicit tidigare nämnda historiska fördrag. Vad gäller den s k abolutions-traktaten av 1857 (Öresundstraktaten) menar Molodtsov att denna i viss mån tillförsäkrade samtliga östersjöstater rätten att fastställa Sundens allmänna ställning och gemensamt tillsluta Östersjöns utlopp för örlogsfartyg tillhörande icke strand-ägande makter.

³³ Se Johnson s. 279; Doc. Société des Nations C.76.1924.IX-C.P.C./S.C.N.31.1924.

sion geführt wurden”.³⁴ Vid flera tillfällen under andra världskriget beklagade sig Sovjetunionen hos sina allierade över omöjligheten att komma i kontakt med dessa sjövägen via Sunden, då desamma blockerats av Tyskland. Argumenteringen fördes nu långt bort från mare clausum-tankens: m. a. o. Sovjetunionen skulle ha välkomnat allierade flottenheter i dessa vatten trots det faktum att ingen av de allierade makterna var strandstat. Det underströks i dessa sammanhang att fri passage till och från Östersjön under krig som fred betraktades som ett första klassens ryskt krav. Stalin själv aktualiserade en internationalisering av Sunden vid Teheran-konferensen 1943, en sådan åtgärd var troligen menad att ackompanjeras av något slags kontrollrätt, i vilken Sovjetunionen skulle ha del. President Roosevelt umgicks under hösten samma år med vissa idéer om att de baltiska sunden och Kiel-kanalen kunde konstrueras som ”a free zone under international trustees”. I december 1945 — vid utrikesministermötet i Moskva — påminde utrikesminister Molotov om ärendet, liksom kollegan Vyshinski under FN-mötet i London i januari 1946. Från västmaktshåll gavs vid båda tillfällena vaga svar: man hade inte tagit ställning i frågan.³⁵

5. Östersjön — fredens hav

”Såsom alltid brukar vara fallet med en god idé, född av livet självt, dör den icke. Livet har lagt fram för alla folk vid Östersjön idén om att förvandla Östersjön till en säker fredens bastion. Och denna idé är förutbestämd att leva och utvecklas”. På detta för marxistisk dialektik kännetecknande sätt inledde det sovjetiska regeringsorganet *Izvestija* den 29 oktober 1957 en artikel kallad ”För

³⁴ Se A. Seidl, *Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939—1941. Dokumente des Auswärtigen Amtes*, Tübingen 1949.

³⁵ Robert Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, New York 1948, även Cordell Hull, *The memoirs of Cordell Hull*, New York 1948. Utrikesminister Bevin anförande i underhuset 21 februari 1946, se *The Times* 22 februari 1946. Se även Max Sørensen, *Adgangen til Østersøen*, *Politiken* den 23 juni 1950; *Dagens Nyheter* 4 november 1951 ”Östersjön fritt hav, USA-replik till Stalin”.

fred i Östersjön".³⁶ Året 1957 kom att utgöra upptakten till en större kampanj i öststaterna syftande till Östersjöns "pacifiering". Helt visst fanns ett samband häremellan och uppbyggnaden av den västtyska marinen, liksom det utökade samarbetet mellan Danmark, Norge och Västtyskland inom NATO:s ram. Särskilt NATO-landet Danmarks roll som "väktare" av Sunden kom i blickpunkten. Tanken på Östersjön som ett "fredens hav" framfördes officiellt för första gången vid ett polskt regeringsbesök i Östtyskland i juni 1957 samt kort därefter i en deklaration i samband med regeringschefen Chrustjevs besök i Östberlin i augusti samma år. Man har också spunnit vidare på samma tanke vid de därefter och fortfarande årligen återkommande östersjöveckorna i Rostock, vilka främst tagit sig uttryck i manifestationer för ett intimare samarbete på olika områden mellan östersjöländerna, t. ex. på det ekonomiska och kulturella fältet, liksom inom samfärdseln. Under senare tid också skydd för överexploatering av Östersjöns vatten. Vad som från början inbegreps i termen "fredens hav" synes något oklart. Polske partisekreteraren Gomulka sade i en intervju med Ritzaus byrå den 10 september 1957, att det väsentliga vore att avvärja konflikter i Östersjön och omgivande område och att man till förhindrande härav kunde tänka sig olika lösningar: exempelvis överenskommelser mellan staterna i regionen att avstå från användande av våld. M. a. o. non-aggressionspakter. Härutöver avtal på andra väsentliga områden. Östersjö-frågorna gavs under denna tid stort utrymme i den sovjetiska, polska och östtyska pressen. Det blev alltmer klart att Sovjetunionen för sin del ville föreslå någon form av överenskommelse mellan strandstaterna om neutralisering eller pacifiering. Det förtjänar påpekas, att i den nyssomtalade pressuppmärksamheten det ständigt betonades att öststaterna icke på något sätt hade för avsikt att våldföra sig på principen om Östersjön som ett "fritt" hav. Tvärtom hade ju Sovjetunionen undertecknat 1857 års traktat om seglingsrättigheterna i Sunden och denna hade man aldrig dragit i tvivelsmål. Härav drages måhända till förstone den slutsatsen att kanske mare clausum-tanken uppgivits från sovjetiskt håll. Men detta är en förhastad slutledning. Frågan är nämligen avhängig av

³⁶ Jfr. Bo Johnson, Sovjetunionen och folkrätten — några aspekter, SvJT 1973, s. 201.

tolkningen av 1857 års traktat, vilken senare skall uppmärksammas mer i detalj. Här kan dock omnämnas, att densamma ej synes innehålla något om örlogsfartygs passagerätt i Sunden, varför Sovjetunionens bekännelse till konventionens principer stricto sensu endast berör den kommersiella sjöfartens frihet, och denna har ju överhuvud taget aldrig ifrågasatts ens från sovjetiskt håll. En hänvisning till 1857 års traktat säger alltså egentligen ingenting om den militära passagerätten.

Tanken på "fredens hav" börjar ta bättre form 1959, då regeringschefen Chrustjev själv kopplar samman begreppet med något mer konkretiserade idéer om områdets ställning i ett framtida krig: från sovjetiskt håll närmar man sig i alltmer explicit form sådana folkrättsliga institut som inledningsvis varit uppmärksammade. Neutralisering, demilitarisering, pacifiering, men utan att gå så långt som till konkreta förslag. Den polske utrikesministern Rapacki hade som bekant redan 1957 inför FN:s generalförsamling framlagt förslag om inrättande av en kärnvapenfri zon i Mellaneuropa, en form av preventiv demilitarisering. Zonen skulle omfatta Polen, Tjeckoslovakien, Öst- och Västtyskland. Förslaget kom också att inbegripa "frysning" av kärnvapenarsenal.³⁷ I sina tal i Riga och Stettin, den 11 juni respektive den 17 juli 1959, knyter Chrustjev an till denna tanke i vad gäller Skandinavien och Östersjö-området. Sovjetunionen understödjer idén att upprätta en missil- och kärnvapenfri zon i detta område, sades det i Riga. Andra länders militära baser där borde ävenledes förbjudas. I sitt tal i Stettin understök regeringschefen, att det icke vore någon mening med att låta zonen inbegripa delar av sovjetiskt territorium, enär en zon om säg 200—300 kilometer inte hade någon som helst strategisk betydelse och ej heller innebar någon garanti för de skandinaviska länderna. Om dessa däremot valde att ingå i en missil- och kärnvapenfri zon, föreställde han sig att både västmakterna och Sovjetunionen i händelse av konflikt skulle förbinda sig att behandla zonen såsom fallande utanför raket- och atomvapnens verkningsområde (vozdejstvija), liksom att respektera status quo i området. Jag önskar i sammanhanget erinra om de paralleller som kan dragas med försöken till neutralisering genom 1908 års s. k. status quo-avtal, där garan-

³⁷ Se not 10.

tierna omfattade den territoriella integriteten. Huruvida ministerpresidenten med sitt uttalande avsåg detta eller status quo i fråga om missiler och kärnvapen framgick ej klart.

6. "Fredens hav"-uppfattningens politiska element

I de inledande raderna till förevarande avsnitt talades om "fredens hav"-uppfattningen som en politisk påbyggnad på den gamla mare clausum-tanken, med speciellt skönjbara politiska element. Även om man från sovjetiskt håll kanske inte gärna nämnt just termen mare clausum i samband med devisen "fredens hav", bör det stå klart att det senare begreppet genom de politiska element som förknippats därmed blir direkt avhängigt av det förra. Om man försöker urskilja elementen i "fredens hav"-uppfattningen återfinnes företeelser som blir helt meningslösa om det fortfarande ginge att passera in i Östersjön både till sjöss och i luften med missil- och kärnvapenbärande enheter. Neutraliseringsbegreppet utgör ett av elementen, förbud mot "främmande" baser ett annat. Därutöver också förbud mot raketer och kärnvapen inom området. D. v. s. tankar som idémässigt närmar sig former av preventiv demilitarisering. Såsom i annat sammanhang klagjorts kräver för det första dessa begrepp — neutralisering och demilitarisering — omfattande folkrättsliga garantier för att gälla, inte enbart från ena sidan av de motstående polerna. För det andra innebär en neutralisering att ett område undantages från krigets direkta verkningar, det råder direkt förbud mot krigshandlingar. Militära styrkor äger i princip inte röra sig mot eller inom området. Men detta förbud blir ju helt illusoriskt om krigsförande kan föra in och operera med vapenbärare av olika slag i östersjörummet. Det ter sig därför nödvändigt — om man ser det från sovjetisk synpunkt — att till syvende och sist återfalla på den gamla mare clausumtanken, vilken utestänger främmande örlogsfartyg och militära luftfartyg. Först i förening med begreppet mare clausum synes "fredens hav"-uppfattningens politiska element få någon egentlig mening. Man har säkerligen från sovjetiskt håll aldrig tänkt sig NATO-enheter navigerande i "fredens hav".

7. Strandstaternas inställning till "fredens hav"-tanken

Men hur ställde sig då de närmast berörda länderna till dessa propåer? Självfallet ansåg sig Västtyskland och Danmark ha intet

att vinna. I finsk press förekom blandade uttalanden; förståelse uttrycktes dock från flera håll för de sovjetiska tankegångarna. Finland skulle säkerligen inte alls gynnas av en rysk irritation över Atlantpaktens, enkanterligen Tysklands, stärkta ställning. Intressant nog verkar den polska pressens inställning efter hand ha präglats av en pragmatisk skepsis till neutraliseringsförslag — en omöjlig tanke — omöjlig att förverkliga.³⁸ Från svensk sida gavs de första reaktionerna i det dåvarande regeringsorganet Morgonbladet den 18 och 28 augusti 1957. Om med fredshavsidén avsågs samarbete på konkreta områden mellan Östersjöns strandstater — fisket, sjöräddning, territorialgränser etc. — kunde ingen invändning resas. Men med all säkerhet avsåg de sovjetiska propåerna storpolitiska förhållanden, menade tidningen, och dessa var i grunden beroende av hela Tysklands-problematiken som sådan. Pessimismen var också stor vad beträffade möjligheterna att verkligen kunna upprätthålla områdets neutrala status. Man visade på förhållandet att två NATO-länder — Danmark och Västtyskland — de facto ensamma behärskade inloppen genom Bälten och därutöver sydvästra delen av Östersjön. Det vore skäligen meningslöst att försöka diktera stormakternas handlande i krig. Av vikt vore i stället att kraftigt slå vakt om principen om Östersjön som ett fritt hav. Tämigen samstämmiga uttalanden gavs i den borgerliga pressen. Utrikesminister Undén utvecklade i ett anförande inför föreningen Nordens kongress den 26 juni 1959 tankegångarna från Morgonbladet ytterligare:³⁹ Östersjön vore ett fritt hav, öppet för alla. Denna ståndpunkt hade Sverige sedan gammalt hävdats och den gällde än idag. De baltiska sunden vore i enlighet med rådande folkrättslig uppfattning förbindelseled mellan två fria hav. I fredstid har såväl handelsfartyg som örlogsfartyg av vilken nationalitet det vara må fritt tillträde till Östersjön. I krigstid har samma princip hävdats som den riktiga. Utrikesministern ställde sig vidare frågan om vad som egentligen avsågs med en neutralisering av ett område. Ibland åsyftades en sådan regim som exempelvis härskade över Suez-kanalen, genom vilken örlogsfartyg även i krigstid ägde passera, dock utan att vidtaga krigs-

³⁸ Artikel i tidningen Swiat i Polska den 30 september 1957.

³⁹ Se Utrikesfrågor 1959, Utrikesdep Aktstycken, Ny serie I:C:9, s 24—25; Undén, Vår utrikespolitik, Socialdemokratisk skriftserie nr 36, s 13—14.

handlingar. Uppenbarligen kunde en dylik ordning inte tillämpas på Östersjön, ifall man önskade ett effektivt förbud mot krigshandlingar. Ett naket förbud erbjöde ingen trygghet. Den neutralitet som härskade under det väpnade neutralitetsförbundets tid saknade — underströks det — aktualitet som målsättning. Termen neutralitet kunde ävenledes tolkas såsom en demilitarisering. Men om detta institut avsåges användas över ett vattenområde, förutsattes förbudet också omfatta strandstaterna, vilka sålunda inom området ej ägde ha militära anläggningar och krigsfartyg. Från Sveriges sida låg det ett intresse i att Östersjön förblev ett fritt hav, vilket också överensstämde med det allmänna intresset att icke stora hav monopoliserades av en viss stat eller grupp av stater. Beträffande den från öststatshåll lanserade idén om Norden och Östersjön som en kärnvapenfri zon, uttryckte utrikesministern den meningen att det föreföll rationellast att först undersöka hur denna tanke skulle kunna effektivt tillämpas i praktiken. Det förtjänar tilläggas, att den svenska regeringen sedermera — i samband med den s. k. Undénplanen år 1961 — förklarade sig villig att låta Sverige ingå i en kärnvapenfri zon i Europa av största möjliga omfattning, därest tillfredsställande överenskommelse kunde nås mellan berörda regeringar. Denna plan berörde emellertid ej alls frågor om neutralisering etc., utan avsåg endast förekomsten av kärnvapen som sådana.⁴⁰

8. Öststatssträvanden under senare tid

Frågan om kärnvapenfria zoner kan knappast sägas ha varit något ledande tema i internationell debatt under de senare åren. 1968 års icke-spridningsavtal har i viss utsträckning gripit över sagda frågeställning och fyller — elementärt sett — måhända något av samma funktion.⁴¹ Idéerna om militärt uttunnade zoner lever emellertid kvar och framföres också i skilda sammanhang, t. ex. Indiska oceanen som en fredszon, Medelhavet likadant — ett fredens hav. Såsom inledningsvis antytts kan idén om "uttunnade zoner" komma att konkretiseras genom de nu pågående ESK- och MBFR-samtalen.

⁴⁰ Se not 10.

⁴¹ Fördrag om förhindrande av spridning av kärnvapen 1 juli 1968, se SÖ 1970:12.

För Östersjöns vidkommande har liknande tankegångar med stor energi framförts bl. a. vid de tidigare nämnda årligen återkommande östersjöveckorna, avhållna i Rostock. Den östtyske professorn Gerhard Reintanz framhöll i en artikel 1971 — "Ostsee — Meer des Friedens" — att östersjöländerna genom avtal skulle förklara Östersjön öppet för handelsfartyg från alla nationer, men däremot stängt för tredje lands örlogsfartyg och militära luftfartyg.⁴² I samband med en konferens i Köpenhamn i maj 1971 — "fredsdagar vid Östersjön" — gjorde förre v. talmannen i Högsta Sovjet, Iustas Paleckis, ett uttalande för pressen, detaljerat återgivet i Berlingske Tidene den 3 juni. Östersjön borde uppfattas som ett "regionalt farvatten". Med hänsyn härtill borde de baltiska sunden och Kielkanalen vara stängda för örlogsfartyg tillhörande icke-strandstater.⁴³ Det bör för ordningens skull erinras om att exakt samma idéer ju framfördes från öststatshåll (Rumänien och Ukraina) redan vid havsrättskonferensen i Genève år 1958. "For certain seas a special régime of navigation may be established for historical reasons or by virtue of international agreements".⁴⁴ Som bekant kom också frågan om militära manövrar i öppna havet och i lufterummet däröver upp till diskussion vid konferensen, vilken emellertid med stor röstövertikt avvisade ett sovjetiskt förslag om förbud mot militära manövrar nära främmande länders kuster.⁴⁵ Det bör i anslutning härtill nämnas, att partisekretären Brezhnev i ett den 11 juni 1971 framlagt förslag återupplivade tankarna på ett internationellt avtal om begränsning av stormakternas flottstridskrafter långt ifrån eget territorium. Enligt vissa uppgifter menades en sådan överenskommelse även skola inkludera

⁴² Se not 18.

⁴³ Berlingske Tidende 3 juni 1971, "Østersøen for Østersø-landene".

⁴⁴ U.N.Doc. A/CONF.13/ C.2/L.26, Se U.N. Conf. on the Law of the Sea, Off. Rec. Vol IV (A/CONF.13/40) s 123.

⁴⁵ Se Johnson s 88—89.

Östersjön.⁴⁶ Söker man efter auktoritativa uttalanden från öststats-håll under senare tid bör en artikel från 1971 om Östtersjö-utloppen i den officiella ryska publikationen *Diplomatitjeski Slovar* uppmärksammas, vilken publikation står under redaktion av utrikesminister Gromyko.⁴⁷ Häri erinras om de sovjetiska önskemålen — alltifrån 1924 — att inrätta en speciell regim för Östersjön garanterande strandstaternas säkerhet. Den tidigare nämnda abolitionstraktaten av år 1857 åberopas som grundläggande för rättsläget i vad gäller inseglingsrättigheterna. Som jag tidigare understrukt tolkas denna traktat från sovjetiskt håll såsom endast tillåtande handelssjöfarten fri navigation i Sunden. Då ingenting nämnes om örlogsfartyg menar man från sovjetiskt håll att äldre ordning därvidlag skulle vara rådande, och denna ordning bestod — enligt sovjetiskt synsätt — i förbud mot främmande örlogsfartygs insegling genom Sunden, vilket rättsförhållande knäsatts i tidigare nämnda traktater av gammal datum. Denna ståndpunkt företrädades som bekant redan av Molodtsov i dennes avhandling om östersjöutloppen från 1950. Publikationen nämner vidare att Danmark genom interna förordningar av år 1938 och 1951 ensidigt skulle ha inskränkt passagerätten för örlogsfartyg i Sunden, vilket förfarande betecknas som ett brott mot historisk praxis, enligt vilken östersjöstaternas suveräna rättigheter och intressen alltid erkänts. Artikeln skall sättas i samband med sovjetisk kritik särskilt mot Danmarks roll i de NATO-övningar som avhölls i maj 1971 i södra Östersjön, varvid speciellt uppmärksammas förekomsten av ett hangarfartyg samt vissa flygningar — med helikopter och flygplan — från örlogsenheter till ön Bornholm. Enligt press- och radiouppgifter skulle den danske försvarsministern ha givit order om att inga i manövern deltagande NATO-enheter ägde operera öster om en nord-sydlig linje dragen centralt genom

⁴⁶ Av visst intresse i sammanhanget är "Agreement between the government of the United States of America and the government of the Union of the Socialist Republics on the prevention of incidents on and over the high seas, May 25, 1972". Ex.vis art III:3 "Formations shall not conduct maneuvers through areas of heavy traffic where internationally recognized traffic separation schemes are in effect". Se även art III:6 och IV om förbud mot "simulated attacks". Se SIPRI 1973 s 36—39.

⁴⁷ *Diplomatitjeski Slovar* 1971 s 582 ff.

Bornholm. Genom ett uttalande för pressen den 4 november underströk försvarsministern emellertid att Danmark varken kunde eller ville genomföra begränsningar i flottaktiviteten i Östersjön, eftersom detta vatten var del av det fria havet och att det i fortsättningen ej heller rådde några generella förbud för NATO-operationer öster om Bornholm.⁴⁸

9. Bornholms ställning

I sammanhanget bör nämnas att Sovjetunionen vid några tillfällen låtit förstå att ön Bornholm i vissa hänseenden skulle inta en särställning. Man har särskilt ondgjort sig över att en helikopter tillhörande NATO-enheter skulle ha landat där under ovan beskrivna manöver. Anledningen till missnöjet synes vara att man från sovjetiskt håll tolkar ett danskt löfte från år 1946 på ett betydligt vidare sätt än som torde ha varit avsikten när saken var aktuell. När de sovjetiska trupperna utrymde Bornholm 1946 gav den danska regeringen i en note daterad den 8 mars löften att Danmark utan något som helst deltagande av främmande trupper genast vore i stånd att med egna styrkor besätta ön Bornholm och där i full omfattning upprätta sin egen administration. Från dansk sida menades noten såsom giltig endast under övergångstiden mellan den sovjetiska evakueringen av ön och till dess normala förhållanden återupprättats. Danmark har således aldrig förpliktat sig gentemot någon utländsk makt att inte låta västallierade styrkor delta i övningar på Bornholm. I praxis har dock de danska myndigheterna följt en restriktiv linje härvidlag. Flottenheter ur NATO lär sålunda exempelvis ej anlöpa Bornholm. Både i samband med debatten år 1952 om främmande baser i Danmark samt 1961 efter upprättandet av

⁴⁸ Se DN 5 nov. 1971 "Nato får öva i Östersjön "Fritt hav". Intervju med danske försvarsmin. Olesen den 31 oktober 1971 i danska radions "radioavisen".

enhetskommandot för södra delen av NATO:s nordregion har Sovjetunionen avgivit deklARATIONER som avsevärt vidgat tolkningen av det danska löftet av år 1946.⁴⁹

III. SUNDEN

1. *Allmänt om Sundens legala regim*

Givetvis är det så att frågan om Östersjöns status också måste ses i ljuset av de baltiska sundens rättsliga ställning. Under den historiska presentationen underströks att *mare clausum* som självständigt begrepp — lösryckt från frågeställningen om Sunden — finge betecknas som en fiktion. I realiteten är det två makter som behärskar inloppen. Alla inskränkningar i seglings- och överfartsrättigheterna måste godkännas av dessa. Och frågan är om ens dessa två länder själva exklusivt kan bestämma över förhållandena i Sunden. De är bundna av allmänna folkrättsliga principer, folkrättslig hävd, gammal praxis och sedvana och mot dessa institut äger ingen bryta förutom i fall av stor samstämmighet mellan alla intresserade parter. Det föreligger visserligen inget konkret traktat-komplex — förutom 1857 års traktat — som ålägger sundstaterna folkrättsliga inskränkningar i de suveräna rättigheterna. Så är som bekant fallet vad beträffar de turkiska sunden, där direkta folkrättsliga onus vilar på strandstaten. Frågan är emellertid huruvida icke också folkrättslig hävd — såsom fallet är med Sunden — lägger samma onus på strandstaterna som direkt fördragsreglering. Den fria passagen genom Sunden för alla slag av fartyg — och *mutatis mutandis* luftfartyg — är

⁴⁹ Ryktena att det skulle föreligga något slags avtal mellan Danmark och Sovjetunionen i fråga om Bornholm är seglivade, säger Niels Jørgen Haagerup i en artikel i Berlingske Tidende den 19 maj 1971 betitlad "Ingen dansk-sovjetisk aftale om Bornholm". Av danska utrikesministeriets pressöversikt den 17 maj 1971 framgår att även vakthavande officer i "Forsvarskommandoen" i en kommentar utgått ifrån att ett avtal förelåg med Sovjetunionen "at NATO-fly og skibe ikke må komme til Bornholm". Så är icke fallet, men rent faktiskt har den danska regeringen, säger Haagerup, "udvist tilbageholdenhed med at lade NATO-øvelser foregå på Bornholm". "Danmark har således i praksis optrådt som om der forelå en forpligtelse — men det anerkendes ikke, at der foreligger en forpligtelse.

som bekant från tidigare framställning en princip som hämtar grund i faktiska förhållanden från 1800-talets första decennium. I varje fall ser man det från svensk sida på detta sätt. För att belysa sundstaternas bundenhet i dessa frågor kan man i en framtidsmodell leka med tanken att Östersjön skulle läggas under en särskild regim, säg i anslutning till omvandlandet av området till en kärnvapenfri zon. I dessa vatten skulle då rimligen flott- och flygstridskrafter bärande kärnladdningar vara förbjudna. Detta förutsätter helt uppenbart en ny regim också för Sunden, med måhända nya förplikelser för sundstaterna såsom "väktare" mot kärnvapenbärande enheters insegling och överflygning. Av det tidigare sagda följer emellertid att en sådan roll för sundstaterna egentligen skulle strida mot den tradition som numera får anses ha transponerats till en direkt positiv folkrättslig regel gällande Sunden. I och för sig kan man mycket väl tänka sig att principen om havets frihet kan förenas med förbud mot trafik med kärnvapenbärande enheter i vissa utvalda vatten, precis som kärnvapenprov över öppna havet redan i tiden före provstoppsavtalet fick anses dubiösa ur folkrättslig synvinkel.⁵⁰ Men nya kriterier för passage genom Sunden förutsätter en formlig avlösning av de hittills gällande folkrättsliga principerna, något som enbart kan äga rum i traktatmässiga former, där sine qua non är det politiska samförståndet och medverkan av alla i sammanhanget berörda parter: strandstater som andra makter. Sålunda oändligt stora krav på de yttre förutsättningarna.

2. *Folkerättens principer för sund som förbinder fria hav*

Det bör först erinras om att enligt vedertagna folkrättsliga principer, knäsa i XIII:e Haag-konventionen 1907 om neutralitet i sjökrig, en neutral stat under krigstillstånd äger minera sina territorialvatten, därmed förhindrande genomfart av dessa.⁵¹ Å andra sidan

⁵⁰ Se Johnson s 79—120.

⁵¹ Konvention i Haag 1907 ang neutrala makters och personers rättigheter och skyldigheter i händelse av sjökrig (XIII) SFS 1910 nr 153. Sverige ratificerade denna konv 1909. Enligt art 16:1 i 1958 års konv om territorialhavet och tilläggsszonen må en kuststat "vidtaga erforderliga åtgärder inom sitt territorialhav för att hindra genomfart, som ej är oskadlig". Se SOU 1965:1 s 121. Sverige har icke ratificerat denna konv.

gäller också sedan gammalt som folkrättslig regel — f. ö. knäsat av folkrättsinstitutet redan år 1894 i det s. k. kusthavsreglementet — att sund som förbinder två fria hav aldrig kan stängas. Satsen — av helt ovillkorlig natur — är numera direkt konventionsfäst i artikel 16:4 i 1958 års konvention om territorialhavet och tilläggszonen: "Rätten till oskadlig genomfart för utländska fartyg genom sund, som begagnas för internationell sjöfart mellan en del av det fria havet och en annan del därav eller en främmande stats territorialhav, får ej upphävas". Tolkas konventionen korrekt äger strandstaten icke upphäva denna regel ens i lägen där den annars skulle kunna försvaras med att vara av väsentlig betydelse för skyddet av strandstatens säkerhet.⁵² Internrättslig reglering av genomfarten i Sunden har sedan lång tid konsekvent tagit utgångspunkt i det folkrättsliga påbudet om ovillkorlig rätt till passage. Dessa vatten kan ej folkrättsenligt spärras genom mineringar så att *all* genomfart därmed omöjliggöres. Att så de facto varit fallet kullkastar inte den folkrättsliga principen. Enligt artikel 10 i XIII:e Haag-konventionen komprometteras en neutral stat ej därigenom att krigförande makters örlogsfartyg blott färdas genom dess territorialvatten, men det förutsättes att fartyget därvid framföres i "innocence", d. v. s. icke störande den neutrala statens "bon ordre". Principen att passagen skall vara oskadlig, d. v. s. ej störande kuststatens lugn, ordning eller säkerhet, gäller givetvis likaväl i fred som under neutralitet i krigstid.⁵³

3. 1857 års avlösningstraktat berörande Sunden

För ett ögonblick må uppmärksamheten riktas mot den flerfaldiga gånger omnämnda s. k. abolitionstraktaten "Traite pour l'abolition des droit du Sund et des Belts", sluten den 14 mars 1857 mellan å ena sidan Danmark och å den andra Sverige-Norge, Österrike-Ungern, Belgien, Frankrike, Storbritannien, Nederländerna, Ryss-

⁵² Enligt art 16:3 äger en kuststat tillfälligt upphäva rätten till oskadlig genomfart för utländska fartyg i särskilt angivna områden av dess territorialhav, om en sådan åtgärd är av väsentlig betydelse för skyddet av statens säkerhet. Denna kuststatens rättighet gäller således icke sund av typen Öresund.

⁵³ Se Johnson s 249 (not 471).

land samt i Tyska Riket ingående stater.⁵⁴ Det har tidigare omnämnts hurusom denna traktat från sovjetiskt håll tolkas som endast berörande den kommersiella sjöfartens fri- och rättigheter i Sunden. Där emot skulle den ej alls ha avseende å örlogsfartyg, för vilka en *äldre* regim skulle vara gällande, utestängande icke-strandägande staters fartyg.⁵⁵ Jag vill understryka att den korrekta tolkningen av traktaten ingalunda är helt given. Otvivelaktigt är att Danmark för att underlätta handel och sjöfart i östersjörummet och genom Sunden för all framtid avstod från sina rättigheter i vad avsåg tull och andra avgifter på handelssjöfarten ("... de faciliter et d'accroître les relations commerciales et maritimes"). Danmark erhöi av de andra fördragsslutande parterna som skadeersättning och kompensation ett belopp om närmare trettio och en halv miljoner riksdaler. Sätillvida synes total enighet råda om tolkningen. Men kan man ur traktaten härleda någonting om seglingsrättigheterna för örlogsfartyg? Först bör påpekas att det i artikel 1 förekommer en passage av följande vida lydelse: "Aucun navire quelconque ne pourra désormais, sous quelque prétexte que ce soit, être assujéti au passage du Sund et des Belts à une détention ou entrave quelconque". Helt visst inbegripes i och för sig även örlogsfartyg i denna sats. Dock ligger en begränsning däri att detta stadgande i första hand — dock icke uteslutande — avsåg de fördragsslutande parternas fartyg. Från svensk sida har faktiskt en gång — vid "Hollaenderdybetincidenten" med Danmark år 1913 — 1857 års traktat åberopats såsom också avseende örlogsfartygs rätt till fri passage i Öresund, närmare bestämt genom Drogden. Den svenska ståndpunkten har annars genomgående varit att traktaten ej kunde anses ha relevans i fråga om krigsfartygs genomfartsrätt, utan att den endast gällde en avlösning av de hinder som dittills utgjorts av "le traitement fiscal et douanier".⁵⁶ Utrikesminister

⁵⁴ Sten Lewenhaupt, Recueil des Traités de la Suède, I, s 23 ff, Stockholm 1926.

⁵⁵ I bl. a. Molodtsovs år 1950 framlagda avhandling (jfr not 32) ges 1857 års konvention den innebörden, att själva det faktum att Östersjöns strandstater då var parter i konventionen allt framgent skulle tillförsäkra dessa en avgörande roll i vad rör Sundens legala regim, inbegripet regleringen av främmande örlogsfartygs tillträdesrätt.

⁵⁶ Se Å. Hammarskjöld, Förtrölig V.P.M. till Hans Excellens Herr Ministern för Utrikes Ärendena angående Öresundsfrågan, (tryckt såsom manuskript) Stockholm 1919, s 34, 31.

af Trolle fastslog i en intervju med Stockholmstidningen den 20 november 1907 denna uppfattning som den officiella svenska; samtidigt underströks att Sundens egenskap av öppet vatten för främmande krigsfartyg grundade sig på allmänna folkrättsliga principer vida äldre än 1857. Således i grunden samma inställning som Ryssland förfäktat — och alltså gör, fastän slutresultaten blir diametralt motsatta, beroende på att innebörden av de äldre principerna tolkas helt olika. Danmarks hållning i fråga om örlogsfartygs passagerätt synes i varje fall under 1900-talets första år inte ha varit helt klar. Den danske folkrättsjuristen Brüel menade i en artikel år 1940 berörande "Internationale Straeder" att örlogsfartyg "ganska visst" i och för sig omfattades av det tidigare citerade allmänna stadgandet "aucun navire quelconque . . ." etc. Då det emellertid aldrig tidigare varit fråga om att krigsfartyg skulle ha att erlægga tull eller avgift för passage i Sunden fanns det å andra sidan ingen anledning att 1857 dra in dessa under traktaten, vilken f. ö. i alla andra hänseenden synes ta sikte enbart på handelsoperationer. Brüel verkar dock icke helt säker och använder uttryckssätt som "naar Traktaten saaledes fortolkes snaevert efter sit Formaal, . . . maa det antages at Krigsskibe falder uden for dens Bestemmelser".⁵⁷ Osäkerheten i denna fråga förstärkes än mer om man dessförinnan tagit del av ministern Billes, danskt sändebud i London, intervju med "The Times" den 16 mars 1907, där det öppet säges, att upprätthållandet av den fria passagen till Östersjön utan några som helst hinder vore ett åtagande som Danmark i förhållande till alla europeiska makter

⁵⁷ Se Erik Brüel, Internationale stræder, NTIR 1940, s 32, 46, 76. Brüel säger (s 32) "Mere tvivelsomt er det, om det er berettiget at fortolke Traktaten saa snaevert, at den overhovedet ikke omfatter Krigstid, saaledes at med andre Ord heller ikke dens Bestemmelser om Handelsskibes Passage skulde gælde i Krigstid, hverken naar Danmark er krigførende, eller naar det er neutralt. Det er nu utvivlsomt rigtigt, at Traktaten, for det Tilfaelde at Danmark er krigførende, maa forstaaes med Forbehold af "Krigets Ret". Se även Max Sørensen, Danmarks Søterritorium, Jus Gentium 1950, s 198 "Krigsskibe omfattes ikke af Øresunds-traktaten, og det har indtil for nylig kunnet spørges, om de har en folkeretligt tilsikret passageret, eller om den passageret, de danske adgangsregler giver dem, ensidigt kunne bringes til ophør af den danske regering. Enhver mulig tvivl herom er nu fjernet af . . ." (S. nämner internationella domstolens avgörande i Korfu-fallet).

gjort genom 1857 års traktat, och att det utgjorde en erkänd del av folkrätten. Av reaktionen från den danska utrikesledningen att döma synes Bille icke tillräckligt ha preciserat sitt uttalande, utan därmed låtit antyda en allmän passagerätt — grundad på 1857 års traktat — en passagerätt som också kunde tolkas såsom gällande krigsfartyg. Enligt vad Å. Hammarskiöld nämner i en förtrolig promemoria i februari 1919 angående Öresunds-frågan skulle Bille i anledning av 1907 års intervju med "The Times" fått mottaga en "skrapa" för sitt uttalande, vilket möjligen inte riktigt stämde överens med den danska statsledningens önskan att om så vore påkallat kunna stänga sina farvatten för krigförande makt örlogsfartyg, en tes som drevs från danskt håll exempelvis vid Haag-konferensen 1907 om neutralitetsrätten. Man var sannolikt också angelägen att i varje fall formellt efterleva de interna regler som sedan gammalt talade om tillstånd — såväl i krig som fred — för främmande örlogsfartygs passage genom Bälten och den danska delen av Öresund. Att Danmark i praktiken låtit sina vatten ligga öppna för främmande krigsenheter — t. o. m. krigförande flottor — alltså sedan Krimkriget 1853 och att kravet på tillstånd för passage genom lederna blivit alltmer illusoriskt, betog inte den danska ledningens önskan att hålla optionerna öppna. Kravet på tillstånd upphörde ju inte heller formellt förrän vid 1900-talets början. Men den billeska intervjun antydde tvärtom att abolitionstraktaten skulle ha betagit Danmark möjligheterna att om så vore önskvärt hindra krigsfartygs passage i genomfartsledningarna. I varje fall synes den svenske ministern i Köpenhamn ha uppfattat uttalandet på sådant sätt och omedelbart till svenska utrikesdepartementet insänt en kommentar — utslutande berörande Öresund — av innebörden att traktatens bestämmelse att inget fartyg skulle kunna i Sundet kvarhållas eller hindras ej hade något att göra med farledens eventuella stängande för krigsfartyg. Sundets egenskap av öppet vatten för krigsfartyg grundade sig i stället enligt svensk uppfattning — som nyligen berörts — på folkrättsliga principer vida äldre än 1857. Den inofficiella "skrapan" sändebudet fick mottaga hindrade dock inte den danske utrikesministern, Raben-Lewetzau, att i ett interpellationssvar samma år utånge sändebudet rätt: Bille hade i sitt uttalande följt den uppfattning som "dittills" gjort sig gällande i det danska utrikesdepartementet, varför han var berättigad att uttala sig som han gjort. Skulle utrikesministern därmed ha antytt att 1857 års traktat medfört en all-

män passagerätt för *alla* fartyg? Han fortsatte interpellationssvaret med att understryka att Danmark alltid hade hållit på och allt framgent skulle komma att hävda att i enlighet med folkrättens regler, de danska förbindelselederna mellan Östersjön och Nordsjön måste utgöra en fri passage för alla fartyg. De danska bestämmelserna om krav på tillstånd för passage genom yttre territorialvatten ändrades formellt åren 1912 och 1913.⁵⁸

Den nyansskillnad i uppfattningen om traktatens innebörd som här kommit till synes har numera knappast någon större praktisk betydelse. Det är ändå intressant att resonemangsvis ha försökt tangera frågan huruvida icke också främmande örlogsfartygs tillträdesrätt till Östersjön kan tänkas vara fördragsförankrad. Detta skulle dramatiskt förstärka de allmänna principer som talar om Östersjön som ett fritt hav och Sunden som förbindelseleder mellan två fria hav. Det är också intressant att ha observerat att det alliansfria och i krig neutrala Sverige — som över tiden visat sig ha ett primärt och första klassens intresse i att Östersjön bevaras fritt — betydligt tidigare än Danmark officiellt hävdade den fria passagerätten i Sundet även för krigsfartyg. Först 1907 — alltså c:a hundra år efter den först registrerade svenska ståndpunkten i frågan — synes en otvetydig dansk officiell förklaring av samma innebörd ha kommit till stånd, dock genom uttryckssättet: Danmark har alltid hävdade etc. Det sistnämnda avsåg med all sannolikhet en erinran om dansk praxis alltsedan Krim-kriget.

Av det anförda framgår att man icke gärna bör uttala sig i helt kategoriska termer när 1857 års traktat skall tolkas i vad gäller örlogsfartygs passagerätt. Det övervägande troliga är att den inte kan anses gill i vad rör krigsfartygs seglingsrätt. Den fria genomfarten i den svenska delen av Öresund har aldrig sedan 1800-talets första decennium ifrågasatts. Det är på Danmark traktaten lägger förpliktelser, enkannerligen i vad avser Bälten och den danska delen av Öresund. I ett kritiskt läge skulle möjligen traktatens allmänna bestämmelse om att inget fartyg under någon som helst förevändning äger hindras eller kvarhållas kanske kunna tillmätas viss relevans, inte så mycket p. g. a. stadgandets "eget värde" utan måhända mer i ljuset av senare dansk inställning till denna fråga. Samtidigt

⁵⁸ Se Hammarskjöld a a s 31—32.

bör man dock ihågkomma att "krigets rätt" är av en helt övergripande natur. Som tidigare framgått är nämnda överenskommelse en i hög grad levande traktat, som ännu spelar sin roll i debatten, vilket understrukits inte minst från öststatshåll, ehuru den i detta sammanhang närmast tjänar som "bevis" för mare clausum-begreppet. En annan aspekt som inte skall förglömmas är att genomfartsmöjligheterna i Sunden inte heller får försvåras genom fasta och hindrande konstruktioner i Sunden, exempelvis broar. Möjligheterna till fri och obehindrad passage måste kvarstå; eventuella avgifter för passage, broöppningar etc. strider mot traktatens ordalydelse och andemening.⁵⁹

4. Sundstaternas interna regler för passage (tiden 1917—1938)

I de för de skandinaviska länderna likalydande neutralitetsbestämmelserna den 20 december 1912 föreskrevs att krigförande makts örlogsfartyg ägde tillträde till sådant yttre territorialvatten i Öresund och Bälten som utgjorde "voies de traffic naturelles entre la Mer du Nord et la Mer de Baltique".⁶⁰ Såsom nyligen nämndes upphävde Danmark genom en förordning den 15 januari 1913 också formellt kravet på tillstånd för örlogsfartygs passage genom yttre territorialvatten.⁶¹ Sagda förordning gällde under fredsförhållanden. Betydelsen härav minskades dock därigenom att det fortfarande krävdes anmälan på diplomatisk väg för blotta passagen genom Drogden och Hollaenderdybet, vilka leder utan tvekan ändå finge räknas som "voies de traffic naturelles" i Sundet. Denna reglering sammanhänger, såsom också senare skall beröras, med utsträckningen av Köpenhamns redd, vilket område redan vid denna tidpunkt jämställdes med inre territorialvatten, genom vilket passage icke utan vidare kunde ske. Tillträde till Köpenhamns hamn och redd krävde tillstånd, blott passage genom nämnda leder anmälan. Det bör parentetiskt anmärkas att utsträckningen av red den föranledde pro-

⁵⁹ Den typ av bro- och tunnelkonstruktion som synes komma ifråga, tillfredsställer alla rimliga krav på fri passage. Seglingshöjden i Flintrännen blir över 50 meter, vilket tillgodoser både dagens och framtidens behov.

⁶⁰ Se Lewenhaupt, Recueil . . . s 213 ff.

⁶¹ Marineministeriets Kundgörelser for Søvaernet for Aaret 1913, Kjøbenhavn 1914.

tester från svensk sida.⁶² Eventuella anmärkningar från de övriga strandstater som betraktade alla tre Sunden som förbindelseleder mellan två fria hav och följaktligen fria för tillträde utan tillstånd eller anmälan kunde vid denna tidpunkt från dansk sida bemötas med svaret att den danska delen av Flintrännen i Öresund vore öppen för passage. Genom 1932 års överenskommelse mellan Danmark och Sverige blev Kogrunds- och Flintrännorna som bekant svenskt vatten.⁶³

Den svenska tillträdeskungörelsen av den 21 november 1925 innehöll med 1912 års neutralitetsregler likartade stadganden i vad avsåg genomfartsrätten i och över svenskt territorialvatten i Öresund för främmande örlogsfartyg — inklusive u-båtar — samt militära luftfartyg.⁶⁴ De danska tillträdesbestämmelserna av den 11 maj 1921, 27 januari 1927 samt 11 september 1938 innehöll inga större förändringar i förhållande till föregående regelgivning (1913) i vad gällde genomfartsrätten för örlogsfartyg och militära luftfartyg.⁶⁵ De för de skandinaviska länderna gemensamma neutralitetsreglerna av den 27 maj 1938 bekräftade i generella ordalag krigförande makts örlogsfartygs rätt till tillträde och passage genom de naturliga förbindelselederna mellan Nordsjön och Östersjön.⁶⁶ Det bör anmärkas att i de danska bestämmelserna särskilda regler alltsedan 1913 varit gällande för tillträde till Köpenhamns redd, vilket förhållande de facto betyder vissa inskränkningar i Öresunds egenskap av en helt öppen farled.

5. *Folkrättsliga principer contra faktiska realiteter: Danmarks roll i en framtida väpnad konflikt*

Med hänsyn till det ovan sagda kan ingen tvekan råda om strandstaternas principiella inställning i frågan om öppethållning av far-

⁶² Hammarskjöld a a s 29, 34—35. Best 15 febr 1913 om utsträckningen av Köpenhamns redd.

⁶³ SÖ 1932:1.

⁶⁴ SFS 1925 nr 467.

⁶⁵ Bekendtgørelse nr 294 af 11. Maj 1921; bekendtgørelse nr 21 af 27 Januar 1927; bekendtgør. nr 294 af 11. September 1938.

⁶⁶ Se SÖ 1938:17.

lederna för främmande krigsfartyg och militära luftfartyg. I fred som under neutralitet har dessa sökt leva efter den huvudregel som påbjuder fritt tillträde till leder förbindande två fria hav: en regel som är förankrad såväl i allmän folkrätt som — numera — i traktaträtt. Från svensk sida har det varit något av en statsmaxim att en neutral stat ej skall hindra det fria tillträdet till sund av just beskriven natur. Danmark ansluter sig principiellt härtill men den stora svårigheten för denna strategiskt placerade stat som nyckel till östersjöinloppen har varit att i praktiken kombinera denna principiella rättrohet med det nödvändiga elementet att så långt sig göra låter säkra viktiga områdens försvar: huvudstadsregionen och landförbindelserna över Lilla Bält. Detta har i praktiken lett till att vissa inskränkningar i den fria passagerätten för örlogsfartyg och militära luftfartyg under tidens lopp måst vidtagas. Det är också allmänt bekant att Danmark — och för den delen även Sverige — både under första och andra världskriget ”fick” minera dessa ”fria” farvatten alternativt fick stå som åskådare till hur Tyskland genomförde mineringar i syfte att förhindra främst den brittiska flottans inlöp i Östersjön. Under andra världskrigets senare del drabbade ju blockeringen den sovjetiska flottan, som inte kunde nå kontakt med sina allierade via Sunden. Trots de talrika bekännelserna till principen om fri genomfartsrätt i Sunden kan man alltså vid en objektiv bedömning inte bortse från riskerna för de facto-blockering av dessa. I historien närliggande händelser ger klara besked på denna punkt. Den nuvarande maktkonstellationen i östersjöområdet kan knappast sägas ha minskat sagda risker och den väsentliga förändringen föreligger att Danmark — som tidigare tillsammans med Sverige alltsedan Krimkriget förklarat sig neutralt vid konflikter berörande östersjöområdet — numera ingår som en integrerad del i ett av de motstående maktblocken. Det synes därmed uteslutet att Danmark i händelse av framtida konflikt skulle åtnjuta neutralitetsrättens skydd. I den folkrättsliga modellen torde man snarare få räkna med att det blir krigsrätten — självförsvarsrätten — rätten till kollektivt försvar — som blir utslagsgivande.⁶⁷ Under sådana förhållanden

⁶⁷ Belysande är ett uttalande av Sørensen (a a s 199) ”Under en konflikt i hvilken Danmark er inblandet, har regeringen fuld handlefrihed til at spaerre straedet for modpartens krigsskibe. Dette må gælde, hvadenten Danmark er direkte angrebet eller blot deltager i et ”kollektivt selvforsvar” . . .

måste man givetvis kalkylera med en stängning av Lilla och Stora Bält samt Drogden. I en sådan situation skulle *alla* fartyg för passage hänvisas till de svenska Trindel- och Flintrännorna, vilka förutsättes öppna i enlighet med svensk långvarig praxis. Det behöver ej påpekas vilka former av tryck Sverige i en sådan situation skulle kunna utsättas för. Händelserna från de båda världskrigen skulle upprepa sig. Krav i motsatt riktning skulle komma från vardera sidan. Östblockets intresse ligger väl främst i att rännorna hålls öppna för utfart, NATO-blockets i att farlederna stängs för utfart. Flera variationer härpå kan tänkas med hänsyn till att strandstaterna tillhör olika maktgrupperingar. Den beskrivna situationen avser ett teoretiskt läge — en framtida väpnad konfrontation mellan de nu bestående blocken, i vilken krigsrätten skulle gripa över de folkrättsliga principer som Danmark i fredstid alltid sökt hålla sig till. Modaliteterna blir ju också beroende av ett eventuellt framtida krigs karaktär. Måhända hinner genomfartsrätterna etc. aldrig ens bli aktuella.

Av de nutida vapnens karaktär följer att preventiva åtgärder icke kan insättas på ett för sent stadium. Preventionen bjuder att de motstående grupperingarna redan i fredstid håller varandra "under uppsikt", för att i händelse av kritisk situation kunna vidtaga adekvata motåtgärder. Av tidigare framställning rörande "mare clausum" har framgått, att man från öststatshåll helst vill utestänga främmande örlogsfartyg från östersjörummet redan i fredstid. Å andra sidan följer härav också att NATO-landet Danmark redan i fredstid måste vidtaga skilda åtgärder till skydd för viktiga militära nyckelområden. I fredstid anser sig samtidigt Danmark bundet av de allmänna folkrättsliga principerna om Sundens ställning som förbindelseleder mellan två fria hav. På vilka grunder denna bindning föreligger har ovan varit under diskussion: till största delen historisk tradition och folkrättslig hävd parad med allmänna och traktatbundna folkrättsliga principer, till viss del och i särskilda hänseenden genom 1857 års traktat. Danmark har visat sig känsligt för kritik på dessa punkter och genomgående varit angeläget att peka på det fria tillträdet mellan de två haven som en faktisk realitet.

6. *Allmänt om tillträde och passage i Sunden (innehörden av 1932 års svensk-danska deklaration)*

Den ovan citerade danske folkrättsexperten Brüel underströk redan 1940 den relativa osäkerhet som präglade de baltiska sundens ställning därest man kombinerade rättens påbud och principer med de hänsyn ett enskilt land tvingas ta, särskilt i tider av internationell spänning eller rent av krig. Han fortsatte med ett konstaterande som än idag finnes anledning att taga fasta på:⁶⁸ "Dette frembyder for Danmark den Fare, at den Beslutning, der fra dansk Side tages i en given Situation, ligegyldigt hvad den gaar ud paa, af den Magt, hvem den ikke passer, vil kunne gøres til Genstand for Kritik paa rent folkeretsligt Grundlag, uden at en saadan Kritik med Sikkerhed kan afvises som ubeføjet. Dette kan for Danmark vaere en alvorlig politisk Ulempe, fordi det kan give den paagaeldende Magt Mulighed for under Henvisning til, at der fra dansk Side er begaaet et folkeretsligt Overgreb, med et Skin af Ret at gribe til Tvangsforanstaltninger overfor Danmark, som det vilde have kunnet undgaa, eller med hvilke det i hvert Fald kunde have mobiliseret en offentlig Mening, dersom Straedernes Retsstilling havde vaeret klar".

Den ideala situationen skulle — menade Brüel — ligga i en mellanfolklig konventionsreglering av internationella sund överhuvudtaget, eller åtminstone i en "international Anerkendelse af den Politik, Danmark resp. Sverige, taenker sig at føre i paakommende Tilfælde". Sedan dessa ord skrevs har som bekant 1958 års havsrättskonventioner tillkommit, vilka innehåller en del stadganden om sådana sund som förbinder två fria hav. Huruvida dessa konventioner lämnar tillräcklig vägledning i fred som krig torde dock vara mer osäkert. Brüel pekade vidare på det faktum att det låge i Danmarks intressen att söka styra utvecklingen dithän att alla främmande örlogsfartyg och militära luftfartyg för passage från Östersjön till Nordsjön och vice versa på i vad Danmark ankom vore hänvisade enbart till Stora Bält. Delvis skulle en sådan utveckling svara mot "vissa faktiska realiteter", enär större örlogsenheter av tekniska skäl ej kunde ta sig fram annorstädes än i de djupare rännorna i Stora Bält. Genom en dylik ordning skulle Danmark vinna den fördelen

⁶⁸ Brüel a a s 108.

att huvudstadsregionen och Lilla Bält-bron skulle få ett ökat skydd. Som bekant löper Drogden, Hollaenderdybet och Kongsdybet i nord-sydlig riktning mellan Amagerdelen av Själland och ön Saltholm, alltså alldeles intill huvudstaden och delvis bakom dess yttre försvarslinje. I det trånga Lilla Bält är navigeringsutrymmet både i sjön och i luften ytterligt begränsat. Seglingshöjden är till yttermera visso endast 33 meter. Den sålunda föreslagna ordningen inrymmer uppenbara fördelar från försvarssynpunkt: all främmande aktivitet skulle koncentreras till en enda led — Stora Bält.⁶⁹ Men ser man samma problemställning ifrån diametralt motsatt perspektiv, kan det ingalunda te sig önskvärt för annan berörd makt att för ut- och inpassage i Östersjön vara hänvisad enbart till Stora Bält. Det är också uppenbart att man från öststatshåll siktat in sin kritik mot de danska försöken att leda utvecklingen i antydd riktning. Genom kgl. Anordning nr 282 av den 1 september 1939 sattes de tidigare nämnda för de nordiska länderna gemensamma neutralitetsreglerna i kraft för Danmarks vidkommande. Passage genom Köpenhamns redd förbjöds därmed för krigförandes örlogsfartyg. Genom att redde sedan 1913 omfattat Drogden, Hollaenderdybet och Kongsdybet blev därmed den danska delen av Öresund ofarbar. Däremot avsågs vid denna tidpunkt Bälten hållas fria för tillträde.

I dansk debatt har man ej blundat för det faktum att en ordning i vilken den danska delen av Öresund spärrats och Lilla Bält de facto är oanvändbart för större örlogsenheter kan ge någon stormakt anledning till kritik. Det är visserligen sant att inloppen till Östersjön utgöres av tre sund, vilka samtliga, var för sig måhända, borde falla under den allmänt accepterade folkrättsliga regeln att sund som förbinder två fria hav ej kan spärras eller göras ofarbara på annat sätt. Frågan om tolkningen av 1857 års traktat kan möjligen även komma in i dessa sammanhang, ehuru dock kanske inte så troligt. Å andra sidan finns faktiska realiteter att ta hänsyn till — försvarsmässiga, sjöfartsmässiga, tekniska. Ett ytterligare användbart argument är, att det borde vara helt tillfyllest att enbart det största sundet — Stora Bält — står fullständigt öppet för passage. Huvudsaken är att tillträdet som sådant till Östersjön ej förhindras; i vilken led passagen äger rum borde vara egalt. Detta är synpunkter som fram-

⁶⁹ ibid s 105—112.

kommit i dansk debatt. Det bör också tilläggas, att man från dansk sida — exempelvis Brüel — framfört den tesen att det för Öresunds vidkommande vore tillfyllest att den svenska Flintrännen stode öppen för helt fri passage. En dansk stängning av Drogden skulle sålunda kompenseras av Sveriges sedan gammalt tillämpade princip om fri passagerätt i Sundet. Ansvar för Öresunds öppethållande skulle sålunda falla enkom på Sverige, medan Danmark för sitt vidkommande skulle koncentrera "främmande aktiviteter" till Stora Bält.

Såsom jag tidigare erinrat om är denna frågeställning ingalunda ny. Redan 1907 protesterade ju Sverige mot att Danmark genom kravet på tillstånd för passage genom Köpenhamns redd, försvårade för svenska örlogsfartyg att genomfara Drogden och anslutande leder. Emellertid var vid denna tidpunkt en del av Flintrännen dansk och eventuella protester kunde bemötas med påståendet att denna led alltid stode öppen för tillträde. Deklarationen den 30 januari 1932 mellan Sverige och Danmark angående vissa gränsförhållanden i Öresund kom att medföra att Flint- och Koggrundsrännorna blev svenskt vatten samt Drogden danskt. Passage genom Flintrännen och i farleden norrut öster om Ven låg sålunda därefter under exklusiv svensk bestämmanderätt. Det finns anledning att i detta sammanhang uppmärksamma den skriftväxling som ägde rum i anslutning till deklarationens avgivande och som i hög grad berör genomfartsrättigheterna i Sunden.⁷⁰ Genom skriftväxlingen förbehåller sig också Sverige sin handlingsfrihet i fråga om tillträde till den svenska delen av Öresund i händelse landet skulle "indragas i internationella militära förvecklingar". I sådant tänkt läge kalkyleras med möjligheten att stänga även de svenska lederna. Det är dock att observera, att förutsättningen härför är att Sverige självt beröres av en krigssituation, där sålunda neutralitetsrätten ej längre är tillämpbar. Den till Danmarks chargé d'affaires i Stockholm adresserade noten — undertecknad av utrikesminister Ramel — är av följande innehåll: "I anslutning till den i dag undertecknade deklarationen angående gränserna i Öresund har jag äran meddela, att svenska regeringen erkänner sig vara förpliktad att hålla genomfarten genom Sundet vid Flintrännen och öster om Ven öppen för alla

⁷⁰ Se utväxling av noter den 30 januari 1932, SÖ 1932:1.

danska fartyg, däribland såväl handels- som örlogsfartyg, vilka skola äga rätt att fritt använda nämnda farvatten till genomfart utan att därför erlägga någon som helst avgift (med undantag av ersättning för frivillig lotstjänst), liksom de icke heller i övrigt i något avseende må behandlas mindre gynnsamt än svenska eller något som helst annat lands fartyg.

Samtidigt som jag på Kungl. svenska regeringens vägnar avgiver ovanstående förklaring, har jag äran tillägga, att intet däri skall kunna tolkas såsom varande i strid mot de förpliktelser, som må åvila Sverige att vidtaga sådana temporära försvarsåtgärder, som det finner erforderliga i händelse av internationella militära förvecklingar, vari det indrages.

Svenska regeringen erkänner vidare danska regeringens rätt att fastställa gränserna för Köpenhamns redd på samma sätt som hittills skett och att behandla sagda farvatten såsom inre danskt farvatten.”

Vad man främst har att taga fasta på är att Sverige i traktatmässigt form förbundit sig att tillåta danska fartyg, såväl handels- som örlogsfartyg, fri passage i den svenska delen av Öresund. Förpliktelserna gäller emellertid endast i förhållande till Danmark och danska skepp. Ingen annan nation kan p. g. a. detta stadgande tillägga sig rättigheter gående utöver de förpliktelser som åvilar Sverige — i fred som under neutralitet — till följd av allmänna folkrättsliga principer. I händelse av svenska restriktioner i Sundet skulle noteväxlingen också kunna tolkas i riktningen att Danmark i ett sådant läge ägde åtnjuta en privilegierad ställning. Vidare skall man observera att Sverige genom 1932 års deklaration officiellt godtagit de av Danmark fastställda gränserna för utsträckningen av Köpenhamns redd. Sverige har därmed indirekt accepterat de inskränkningar som råder eller kan komma att råda i tillträdesmöjligheterna till den danska delen av Öresund. I en svarsnot bekräftade danske chargé d'affaires i Stockholm mottagandet av det svenska principuttalandet.

7. Gällande regler för tillträde till och passage genom Sunden

Efter ovan presenterade redogörelse för allmänna principer, faktisk utveckling, tendenser i den rättsliga debatten, framtidsperspektiv m. m. är det angeläget att beröra det för tillfället rådande intern-

rättsliga regelsystemet i de båda sundstaterna. Sagda system är ju i sig en spegling av utvecklingen: syntesen av gångna tiders regler, debatt och interna önskemål.

Först Danmark.

Vad gäller formellt och de facto för de av Danmark kontrollerade lederna?

Svaret härpå ges i två separata kungörelser, dels ”Anordning den 25. juli 1951 om fremmede krigsskibes og militære luftfartøyers adgang til dansk omraade under fredsforhold” dels ”Anordning den 21. desember 1966 om afgrænsningen af søterritoriet”.⁷¹

Det bör först understrykas att tillträdeskungörelsen endast gäller i fredstid, varmed förstås att både Danmark och den stat vars fartyg gör anspråk på passage befinner sig i fred med varandra. Bestämmelserna bygger — såsom vanligtvis är fallet i detta slag av regelgivning — på den fundamentala skillnaden mellan inre vatten och territorialhav, i dansk terminologi ”ydre territoriale farvand” och ”indre territoriale farvand”. Till inre vatten räknas hamnar, hamninlopp, redder, bukter och fjordar samt allt vatten liggande inom vissa genom 1966 års kungörelse särskilt fastställda baslinjer. Från baslinjerna räknas sedan territorialhavet, vilket för Danmarks vidkommande är tre nautiska mil (5.556 m).

I tillträdeskungörelsens 5 § stadgas som huvudprincip att främmande *krigsfartyg* (statsfartyg) äger tillåtelse att passera och uppehålla sig i danskt farvatten, dock med följande inskränkningar:

Avses sådant fartyg uppehålla sig mer än två dygn i danskt farvatten kräves förutgående anmälan på diplomatisk väg.

Önskar krigsfartyg tillträde till danskt *inre territorialvatten* samt till *Lilla Bält* kräves *anmälan* på diplomatisk väg.

Ämnar krigsfartyg anlöpa eller passera Fredrikshamns eller Helsingørs hamnar eller hamnområden samt *Köpenhamns hamn och redd* kräves på förhand via diplomatiska kanaler inhämtat *tillstånd* eller om det blott rör sig om passage genom Hollaenderdybet och Drogden en *anmälan* på diplomatisk väg.

Man bör yttermera observera att vissa närmare angivna danska farvatten är helt stängda för främmande örlogsfartyg (4 §).

Den generella inskränkningen i tillträdes- och uppehållsrätten

⁷¹ Lovtidende A 1951 Nr 40 samt 1966 Nr XLV.

finnes ävenledes att ta hänsyn till — gällande allt danskt farvatten — att om tre krigsfartyg av samma nationalitet på en och samma gång ämnar uppehålla sig i danskt farvatten "indenfor en og samme marinekommando", formligt *tillstånd* härför kräves. Samma gäller om krigsfartyg ämnar uppehålla sig utöver 4 dygn i danskt farvatten.

Främmande u-båtar må i danskt farvatten endast framföras i överbattensläge samt med nationalitetsflagga hissad.

Vad beträffar *främmande militära luftfartyg* vilar bestämmelserna härvidlag på den kända folkrättsliga principen att begreppet "innocent passage" icke ingår i lufthavets legala regim. Militära luftfartyg kan aldrig återropa sig på principen om oskadlig genomfart därest tillträde eller passage önskas. Härför krävs generellt världen över formligt tillstånd, inhämtat via diplomatiska kanaler.

Den danska tillträdeskungörelsens 13 § stadgar därför som huvudregel att främmande militära luftfartyg för tillträde till danskt område är helt beroende av *tillstånd*.

Dock göres vissa undantag.

Nämligen för passage över yttre danskt territorialvatten i Stora Bält och Öresund. Passage "udden unødvendigt ophold" är där tillåtet utan tillstånd, dock att förbindelse vid inpassage skall tagas med den centrala flygtrafikledningen i Köpenhamn, vars anvisningar för flygningen skall följas. Överflygningar över dessa vatten skall vidare i Stora Bält äga rum utefter sundets mittlinje; i Öresund på största möjliga avstånd från den danska kusten. För flygning över *Köpenhamns redd* erfordras dock *tillstånd*.

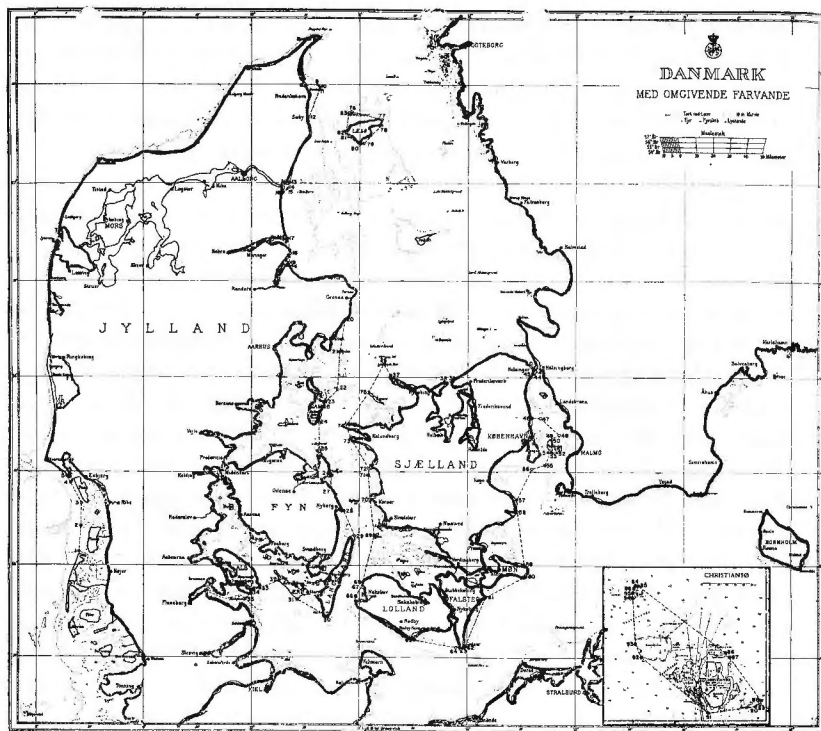
Summeras det sagda finner man att både örlogsfartyg och militära luftfartyg utan några som helst inskränkningar eller formaliteter (annat än som följer av sjö- och flygsäkerhetsföreskrifter) äger tillträde för genomfart i *Stora Bält*. Denna farled kan med fog betecknas som helt fri. De främmande makter som önskar låta sina militära enheter passera härigenom äger frihet att så göra utan ens formella "reverenser" för den danska höghetsrätten över detta vatten. En sådan ordning konstituerar helt visst en fri förbindelseled mellan två fria hav. Den allmänna inskränkningen gäller visserligen att passerande enheter endast äger framföras i "innocence", d. v. s. under sådana förhållanden som ej stör strandstatens lugn, ordning och säkerhet. Vilka element som ingår i sagda begrepp kan i och för sig göras till föremål för en lång diskussion. Det folkrättsliga institutet

"innocent passage" är numera en i traktatform knäsat allmän folkrättslig princip (1958 års konvention om territorialhavet och tilläggszonen), på vilken främmande makter kan falla tillbaka. Principen är allmänt omfattad i västvärlden såsom också avseende örlogsfartyg. Sovjetunionen har emellertid en egen doktrin härkring.⁷² Rätten till oskadlig genomfart kan dock vara underkastad en "stegvis reglering" från strandstatens sida. 1:o Rätten kan åtnjutas utan några som helst inskränkningar eller formaliteter. 2:o först efter en anmälan på diplomatisk väg, samt 3:o först efter att tillstånd beviljats från strandstatens sida. Det bör genast tillfogas, att det är ytterligt tvivelaktigt om *rätten* till "innocent passage" verkligen går att förena med krav på tillstånd. Rätten blir härigenom illusorisk. Utan att gå in ytterligare härpå, bör ändock nämnas, att detta är en variant som de facto tillämpas, bl. a. av Sovjetunionen och några andra stater. I samtliga fall är det fråga om oskadlig genomfart. I det första fallet kan man med underbyggnad tala om en fullständig frihet till tillträde och passage. De senare medför "reverenser" för strandstatens suveränitet samt implicerar möjligheten av att denna stat gör sina höghetsrätter gällande på ett sätt som inte är möjligt i det först nämnda alternativet. Blotta anmälan om tillträtt passage ger strandstaten ökade kontrollmöjligheter. Med hänsyn härtill är det måhända varken rättsligt eller logiskt adekvat att beteckna en vattenled som "fri", därest passage därigenom förutsättes kunna ske först efter anmälan eller tillstånd. Termen "fritt sund" synes mig därför böra reserveras för det första alternativet. Med denna begreppsbildning i tanke följer att *Stora Bält* är ett helt fritt vatten. Å andra sidan är ett krav på föranmälan, vilket starkt bör understrykas, ingalunda ekvivalent till begreppet "stängt vatten". Passage är ju de facto möjlig om än under vissa formaliteter. Möjligen kan man gå så långt som till konstaterandet, att ett dylikt krav medför en något mer restriktiv legal regim för ifrågavarande vattenleder.

Av en sådan begreppsbestämning följer att både *Lilla Bält* och den danska delen av *Öresund* utgör leder över vilka vissa restriktioner i tillträdes- och passagerätten föreligger. Det bör understrykas att *Lilla Bält* är helt *stängt* för främmande militära luftfartygs tillträde.

I detta sammanhang bör något sägas om 1966 års kungörelse om

⁷² Se Johnson s 249 (not 471) samt s 229—230 ang den sovjetiska doktrinen.

avgränsningen av sjöterritoriet. Nyligen nämndes att tillstånd bl. a. erfordrades för passage genom, och i luftrummet över, Köpenhamns redd. Observeras bör att reddan sträcker sig ut över vattnet i Hol-laenderdybet och Drogden och vidare omfattar ön Saltholm. Den geografiska sträckningen av reddan och inre vattnet i detta område — kombinerat med kravet på tillstånd (anmälan) — gör att den danska delen av Öresund ligger under restriktioner i vad gäller till-trädesmöjligheterna både för örlogsfartyg och militära luftfartyg.

Vidare skall uppmärksammas att allt vatten väster om en linje dragen från Grenaa på Jyllands ostkust söderut via Fyns stränder och mot ön Langelands nordspets är inre vatten, till vilket tillträde endast kan beredas på grundval av anmälan. Linjen fortsätter där-efter från Langelands sydspets till ön Aerø och tvärsöver mot ön Als.

Stora delar av farvattnen i dessa områden utgöres f. ö. av *stängt vatten*, till vilket tillträde i princip alls inte är möjligt. Det inre vattnet innesluter vidare öarna Sjælland, Møn, Falster och Lolland, inom vilket område också stängda farvatten förekommer.

Härav följer att främmande militära enheter för fullständigt fri passage såväl till sjöss som i luften är hänvisade till leden söder om Lolland, vidare in i sundet mellan Lolland och Langeland och där-efter vidare upp i Stora Bält. Främmande militära enheter måste således passera förhållandevis nära den västtyska kusten — norr om ön Fehmarn. Alla övriga ut- och infartsmöjligheter är i vad på Dan-mark ankommer underkastade restriktioner i skilda hänseenden.

Bestämmelserna för tillträde till den danska delen av Öresund gör att särskilt stor vikt tillmätas de motsvarande svenska reglerna.

Den svenska tillträdeskungörelsen av den 3 juni 1966 fastlägger som huvudregel att främmande makts *örlogsfartyg* äger tillträde till svenskt territorialhav för genomfart efter *anmälan* på diplomatisk väg.⁷³ Sådan anmälan erfordras dock *icke* för genomfart av territo-rialhavet i Öresund mellan linjerna Kullen—Gilbjerghoved och Fals-terbo udde—Stevns fyr. För främmande makts *militära luftfartygs* tillträde till svenskt område erfordras *tillstånd* utverkat via diplo-matiska kanaler. Undantag härifrån har emellertid gjorts för passage i luftrummet över svenskt territorialhav i Öresund. Bestämmelserna gäller såväl i fredstid som för krigförande makts örlogsfartyg och militära luftfartyg, alltså i situation där Sverige är neutralt.

Av detta följer således att den svenska delen av Öresund såväl i fredstid som under svensk neutralitet är helt fri för passage både i vad gäller örlogsfartyg och militära luftfartyg. Den enda inskrän-ningen ligger i att Flintrännen ej av tekniska skäl kan passeras av större örlogsenheter.

IV. FASTSTÄLLANDE AV STATUS QUO I ÖSTERSJÖN OCH SUNDEN

Den genomförda utredningen synes mig böra följas upp med ett försök att kortfattat fastställa status quo i Östersjön och Sunden.

⁷³ SFS 1966 nr 366.

Från svensk sida har man sedan 1800-talets första decennium hävdat principen om Östersjön som ett fritt hav, öppet för främmande makters örlogsfartyg och sedermera militära luftfartyg. Danmark har i praktiken delat denna uppfattning alltsedan neutralitetsförklaringen i Krimkriget år 1853. Från dansk sida synes dock först år 1907 en officiell förklaring av denna innebörd kommit till stånd. Vägledande för de båda ländernas ställningstaganden har varit folkrättens principer för vattenleder förbindande två fria hav, vilka principer direkt påbjuder Sundens öppethållande och därmed också realiter fastlägger Östersjöns legala status. Härjämte har politiska och militärpolitiska faktorer spelat sin roll.

Sverige och Danmark kan således i vad gäller frågan om Östersjöns ställning som fritt hav hänvisa till gammal praxis och hävda samt till folkrättens allmänna principer.

Från öststatshåll framföres den s. k. mare clausum-teorin. Såsom grund härför åberopas i främsta rummet historiska precedenser. Även gamla traktater. Enligt sovjetiskt synsätt är havets legala status avgörande för tillträdesrätten i Sunden, inte tvärtom. Denna teori kan på goda grunder avvisas med en hänvisning till att mare clausumbegreppet för sin historiska existens var helt beroende av dåtidens politiska och militära konstellationer. Den s. k. "fredenhav"-uppfattningen är en påbyggnad på mare clausum-begreppet och innehåller direkta politiska element.

Ifråga om de baltiska sunden kan yttermera konstateras att den s. k. abolitionstraktaten av år 1857 lade vissa förpliktelser på Danmark ifråga om Sundens öppethållande. Det är dock ej troligt att även örlogsfartyg kan anses ha omfattats av denna traktat. Danmark har p. g. a. sitt geografiska läge speciella hänsyn att ta, främst från försvarssynpunkt. Danmark har därför sedan lång tid sökt förena sin principiella uppfattning av folkrättens innebörd med nödvändigheten att skydda vissa nyckelområden. Redan på 1940-talet framfördes propåer i den rättsliga debatten att Danmark borde söka koncentrera "främmande aktiviteter" i sina farvatten enbart till Stora Bält. Senare regelgivning visar att så i stort sett blivit fallet. Stora Bält — med sina djupare rännor — ligger helt öppet för främmande örlogsfartyg och militära luftfartyg. I Lilla Bält och den danska delen av Öresund råder däremot restriktioner i tillträdesrätten. Den svenska delen av Öresund är liksom Stora Bält en helt fri vattenled. Med hänsyn härtill är det oomtvistligt att det fria till-

trädet till Östersjön är en faktisk realitet. Berörda "restriktioner" i tillträdesrätten är vid en helhetsbedömning av marginell natur och grundar sig f. ö. mestadels på långvarig dansk tradition alternativt på företeelser av rent faktisk-teknisk natur, exempelvis navigationsutrymme och seglingsdjup. I sammanhanget bör vidare understrykas att Sverige genom 1932 års svensk-danska deklaration angående vissa gränsförhållanden i Öresund godtagit utsträckningen av Köpenhamns redd. Sverige har i samma deklaration i bindande former förpliktat sig att ge danska fartyg tillträde till den svenska delen av Öresund, en förpliktelse som jämväl omfattar danska örlogsfartyg. I anslutning härtill förbehöll sig Sverige sin handlingsfrihet i vad rör tillträdes- och passagerätten till det svenska territorialvattnet i Öresund i händelse landet skulle indragas i internationella militära förvecklingar.

V. FINSKA VIKEN

Den hittillsvarande framställningen har gett klart vid handen att principen om Östersjön som ett fritt hav har förankring i solida folkrättsliga grundvalar. Likaså har konstaterats att främmande makter — strandstater såväl som andra — äger fritt tillträde till Östersjön. De båda sundstaterna — Sverige och Danmark — baserar praxis och intern reglering på tradition och långvarig hävd.

Riktat man emellertid uppmärksamheten mot andra delar av de baltiska vattnen finner man i vissa regioner andra principer förhärskande. Helt kort kan konstateras att Rigabukten räknas som inre sovjetiskt vatten, helt stängt för främmande aktiviteter. Längre norröver intar ävenledes Finska viken en särställning, ett påstående som torde kunna förankras i de faktiska omständigheter som där råder. I sovjetisk doktrin återfinnes uttalanden att Finska viken är ett slutet hav, ett mare clausum, i vilket således endast de båda strandstaterna — Finland och Sovjetunionen — skulle äga operera med militära sjö- och flygenheter.⁷⁴ Handelssjöfarten torde ej beröras av Vikens särställning, enär även Sovjetunionen godtager principen att kommersiell sjöfart för tillträde och passage äger åberopa sig på

⁷⁴ Se Grzybowski, *Soviet Public International Law* s 182 ff; *Völkerrecht* s 233 ff.

grundsatsen om rätt till oskadlig genomfart. Det bör i detta sammanhang också kunna nämnas, att inga främmande militära enheter så vitt känt gör anspråk på någon rätt att röra sig i detta vatten, ett förhållande som däremot är kännetecknande för Östersjön, där både sjö- och flygmilitära enheter från båda maktblocken regelbundet bedriver verksamhet i större eller mindre omfattning och varigenom Östersjöns karaktär av ett fritt hav understrykes. Med hänsyn till dessa faktiska omständigheter skulle det måhända äga berättigande att konstatera, att Finska viken ligger under något slag av condominium mellan strandstaterna. Det skall emellertid strax understrykas att ett sådant konstaterande kan leda tankegångarna i riktning en att båda strandstaterna skulle äga frihet att operera i Viken i dess helhet. Condominium-uppfattningen bör enligt min uppfattning väsentliga hänseenden skilja sig från tudelning- eller thalwegsprincipen, enligt vilken strandstaterna delar upp mellanliggande vattenområde. Territorialvattenförhållandena i det aktuella området medför att man hamnar i ett mellanläge mellan dessa två principer. Den största delen av Viken är nämligen uppdelad i finskt respektive sovjetiskt territorialvatten. Dessa vattenregioner ligger under finsk respektive sovjetisk exklusiv överhöghet, varav följer att ingetdera landet äger låta sina militära enheter operera i grannlandets territorialvatten. F. n. är endast en mindre del av Viken "öppet vatten" — liggande mellan de båda ländernas parallella territorialgränser i Vikens längdriktning. Det torde i så fall vara denna mindre del som skulle beröras av condominium- och mare clausum-begreppen, vilka således implicerar en ensamrätt för sovjetiska och finska militära enheter.

Ytterligare några ord bör nämnas om fördragsregleringen av territorialförhållandena i Finska viken.

I fredsfördraget i Dorpat den 14 oktober 1920 mellan Sovjetunionen och Finland uppdrogs i detalj riks- och sjögränsen mellan länderna. I detta fördrag sades uttryckligen (art. 3), att bredden på båda de fördragsslutande makternas territorialvatten i Finska viken skulle vara fyra nautiska mil, räknat från kusten och där skärgård fanns, från yttersta över vattenytan sig höjande ö eller skär. Genom fredsfördraget i Moskva den 12 mars 1940 justerades bl. a. gränserna i Finska viken till Sovjetunionens förmån. Dessa fastställdes sedermera i fredsfördraget i Paris den 10 februari 1947, vari artikel 1 stadgade, att Finlands gränser skulle vara desamma som den 1 januari

1941, d. v. s. i princip samma gränser som fastlagts i 1940 års fördrag men med undantag för Petsamoområdet, som återfördes till Sovjetunionen. De två sistnämnda fördragen innehöll — till skillnad från det i Dorpat — ej några uttryckliga bestämmelser om territorialvattnets bredd i Finska viken.

Gränsförhållandena i angivna område har också blivit föremål för senare reglering, nämligen i avtal mellan de båda länderna daterat den 20 maj 1965. På basis av detta undertecknades i Helsingfors den 5 april 1967 ett gränsregleringsprotokoll över sjögränsens sträckning i området nordost om ön Hogland.

Genom nämnda avtal träffades beslut om förlängning av sjögränsen mellan Finland och Sovjetunionen utöver den punkt — öster om Aspö gaddar (Haapasaari skärgård) — som betecknade slutet på den rikssjögräns som fastlagts både i 1940 och 1947 års fördrag. Gränslinjen mellan Finland och Sovjetunionen har som bekant sin utgångspunkt i Virolahti skärgård och är därefter dragen i huvudsakligen sydvästlig riktning ut i viken. Fram till tiden för avtalets undertecknande var sjöområdet liggande mellan nämnda slutpunkt och de båda ländernas parallella territorialvattengränser, löpande mellan Hogland och Aspö, oreglerat i gränshänseende. I överenskommelsens artikel 1 samt i gränsregleringsprotokollet återfinnes numera en definition av sjögränsen fram till en punkt liggande sydost om Aspö gaddar.

Avtalet är av betydelse också ur andra synvinklar — bitvis hän-syftande på framtida situationer — genom att detsamma i detaljerad form fastslår utöver vilka linjer länderna i övrigt inte äger sträcka sina respektive territorialhav, fiske- eller andra zoner. För detta ändamål har en särskild mittlinje mellan de nu existerande territorialhavsgränserna angivits, avseende dels området norr om Hogland dels väster om samma ö. Tillämpas någon gång i framtiden denna reglering tudelas Finska viken i sin helhet mellan strandstaterna.⁷⁵

VI. ÅLANDS HAV OCH BOTTNISKA VIKEN

Under förevarande rubrik synes i första hand det konstaterandet böra göras att inseqingsledningarna i Ålands hav och Södra Kvarken

⁷⁵ Se Johnson s 316—317.

upp mot Bottenhavet ej på samma sätt som de baltiska sunden kommit att utformas till förbindelseleder, genom vilka främmande militära enheter utan vidare äger passera. Ålands hav och Södra Kvarken förbinder visserligen öppna havsområden med varandra, men det har icke utbildats någon praxis om *helt* fri tillträdes- och passage-rätt i dessa vatten. De svenska och finska territorialgränserna möter varandra i sjön, t. o. m. på land vid skäret Märket. Där finnes m. a. o. ingen "fri ränna", som skulle kunna tillåta passage från Östersjön till Bottenhavet på enbart "internationellt vatten". Gränslinjen mellan Sverige och Finland fastlades ursprungligen genom fredsfördraget i Fredrikshamn den 17 (5) september 1809 mellan Ryssland och Sverige och har sedermera detaljreglerats i särskilda s. k. topografiska beskrivningar och gränsjusteringar.⁷⁶

I det *svenska* territorialhavet i Ålands hav och Södra Kvarken gäller den sedvanliga huvudregeln att tillträde för främmande makts örlogs(stats)fartyg endast kan äga rum efter *anmälan* på diplomatisk väg. Främmande makts militära luftfartyg äger däremot inte alls tillträde till luftrummet över sagda område förutan *tillstånd*, sökt och erhållet via diplomatiska kanaler. Den svenska tillträdeskungörelsen gör inga undantag från huvudprinciperna vad Ålands hav och Södra Kvarken beträffar och härav följer att dessa vatten ej kan betecknas som "fria leder" på samma sätt som Stora Bält och den svenska delen av Öresund. Reverenser för den svenska höghets- och kontrollrätten kräves alltid. Det bör understrykas att detta resonemang inte är tillämpligt å den kommersiella sjöfarten, vilken åtnjuter ograverad frihet.

Även över den *finska* delen av Ålands hav ligger i stort sett samma restriktioner i vad tillträdesmöjligheterna beträffar. I "förordningen den 18 april 1963 om övervakning av rikets land- och vattenområden samt luftrum" stadgar 15 § att utländskt örlogsfartyg äger rätt till fredlig genomfart på Finlands territorialhav efter *anmälan* på diplomatisk väg senast två dygn före den beräknade ankomsttiden. För tillträde till *inre vatten* erfordras tillstånd; ansökan härom skall inges fjorton dygn före ankomsten. Det förtjänar vidare nämnas, att möjligheter enligt 2 § givits statsrådet att i fall där rikets säkerhet så fordrar temporärt förbjuda fartygs fredliga genom-

fart. Detta förbud säges dock icke skola omfatta sådana sund som allmänt användes av den internationella trafiken mellan delar av öppna havet eller viss given del av öppna havet och främmande stats territorialhav.

Främmande makts militära luftfartyg äger ej operera över finskt område förutan formligt *tillstånd*.⁷⁷

De svenska och finska tillträdesbestämmelserna är således av likalydande slag. Båda kräver för att främmande militära enheter skall äga tillträde någon form av reverens för strandstatens höghetsrätt.

I detta sammanhang skall ej underlåtas att erinra om Ålandsöarnas folkrättsliga status, fastställd bl. a. i konventionen den 20 oktober 1921 ang. Ålandsöarnas icke-befästade och neutralisering.⁷⁸

Konventionens artikel 2:III stadgar uttryckligen att demilitariseringen och neutraliseringen också avser det Åland omgivande territorialvattnet, vilket anges till 3 naut. mil. Delar det finska territorialhavet i Ålands hav lyder sålunda under en speciell traktatfäst regim, som går ut på att bidra till Ålandsöarnas säkerhet. Dessamma är alltså enligt konventionens artiklar både demilitariserade och neutraliserade. Det första begreppet avser i främsta hand fredstid, det senare krigstid. För mer exakta upplysningar om termernas innebörd tillåter jag mig hänvisa till vad som inledningsvis sagts härom. Enligt artikel 4 i konventionen må icke någon militär, lant-, sjö- eller luftstyrka tillhörande någon som helst makt inkomma i eller uppehålla sig inom beskrivna zoner och områden. Den enda makt som i fredstid normalt äger befara Ålandsöarna med lätta örlogsfartyg är Finland: dock under särskilt angivna förutsättningar. Även annan makts örlogsfartyg kan i fredstid temporärt få inlöpa i och ankra inom ögruppen: dock endast vid varje särskilt tillfälle ett fartyg från samma land. Endast finländska luftstridskrafter äger flyga över Ålandszonen, dock ej där landa.

Presenterade rigida bestämmelser försvårar även "bona fide"-tillträde till Ålandsöarna och omgivande territorialvatten. Konventionens artikel 5 stadgar för den skull uttryckligen att det absoluta förbudet mot inlöp och uppehåll icke inverkar på rätten till oskadlig genomfart genom Ålands territorialhav (märk väl icke finskt inre

⁷⁶ Se härom Johnson s 306—308.

⁷⁷ Finlands författningssaml 1963 nr 185.

⁷⁸ SO 1921:26.

vatten). Denna bestämmelse i konventionen är grundläggande för den tidigare nämnda 1963 års övervakningsförordning, vilken medger örlogsfartyg en generell rätt till fredlig genomfart genom finskt territorialhav, försåvitt anmälan i vederbörliga former inges. Med hänsyn emellertid till syftet med demilitariserings- och neutraliseringsbestämmelserna i konventionen bör understrykas den vikt som vid varje särskilt tillfälle måste fästas vid kriteriet "innocence" därest främmande örlogsfartyg begagnar sig av möjligheten till "innocent passage" genom Ålandsöarnas territorialhav. Eventuell genomfart måste hela tiden observeras i ljuset av öarnas särskilda ställning. Under speciella förhållanden kan det icke uteslutas att främmande örlogsfartygs blotta genomfart kan räknas såsom stridande mot konventionens andemening och den "public order" som utvecklat sig i Ålandsområdet alltsedan 1856 års Parisfred, då Ålandsöarnas för första gången demilitariserades.⁷⁹ Det bör i direkt anslutning härtill sägas att dylika folkrättsliga restriktioner ej vilar över den svenska delen av Ålands hav.

De särskilda förhållanden som råder vad beträffar tillträdes- och passagerätterna för främmande militära enheter i Ålands hav och Södra Kvarken får vissa indirekta återverkningar på Bottniska viken som sådan (Bottenhavet, Norra Kvarken och Bottenviken). Norra Kvarken — där svenskt och finskt territorium åter möts — tjänar som ytterligare "spärr" mot infart i Bottenviken, enär genomfart där erfordrar notifikation eller rent av tillstånd från strandstaterna, beroende på vilken led som begagnas. Främmande militära luftfartyg kan svårligen överflyga Norra Kvarken utan formligt tillstånd.

Efter denna redogörelse för faktiska omständigheter närmar man sig frågeställningen om Bottniska vikens legala status. Under den tid Sverige och Finland utgjorde en statsbildning räknades viken som ett svenskt innanhav. Genom 1809 års fred i Fredrikshamn drogs en demarkationslinje utefter vikens mittlinje. I doktrinen har olika uppfattningar om linjens innebörd kommit till synes: reell gräns mellan Ryssland — sedermera Finland — och Sverige, genom vilken viken tudelades? Eller endast en linje som fastställde hur förefintliga öar i området skulle uppdelas? Den senare tolkningen har efter-

⁷⁹ Konvention mellan Frankrike, Storbritannien och Ryssland beträffande Ålandsöarna. Paris den 30 mars 1856. Se bil SO 1921:26.

hand ansetts som den mest plausibla. De rådande territorialgränsförhållandena i Bottniska viken ger klart besked att det idag icke är fråga om någon tudelning av vattnet.⁸⁰ Detta är däremot fallet i vad gäller kontinentalsockeln. Här har man i ett avtal av 1972 i stort följt den gamla 1809 års linje.⁸¹

Av detta följer att både Bottenhavet och Bottenviken omfattar områden av öppet hav. Frågan inställer sig då huruvida främmande sjö- och flygmilitära enheter fritt kan röra sig och operera i dessa områden. Eller vilar till äventyrs något av ett mare clausum- eller condominiumdrag över områdets legala regim? Denna fråga måste besvaras under beaktande av folkrättsliga regler. Vid sidan härom må även politiska och militära faktorer tas med i bilden.

Det kan då först sägas, att varje främmande örlogsfartyg som tänker sig in i Bottniska viken är förpliktat att i förväg via diplomatiska kanaler anmäla sin passage genom svenskt respektive finskt territorialhav i Ålands hav och Södra Kvarken. Dessa strandstaternas påbud efterföljes i praxis och har yttermera icke föranlett några protester från något håll.

Vid sidan härom bör också sägas, att i den bottniska regionen endast de båda strandstaterna — Sverige och Finland — har primära intressen att operera och röra sig med flyg- och sjömilitära enheter. Bottniska viken är ett geografiskt slutet vatten, som på alla sidor omges av svenskt och finskt territorium. Inga andra makter är beroende av vattnet för att nå fritt hav. Sjöfartslederna för endast till svenska och finska hamnar. I det slutna bottniska rummet har strandstaterna primära intressen att bevara. Strandstaterna har i detta från försvarssynpunkt känsliga område önskat ha en kontrollmakt över främmande militära aktiviteter, i synnerhet över Bottenviken, där rimligen inga andra makter bör ha anledning att verka. Denna kontrollmakt säkras genom att örlogsfartyg anmäler inpassage genom Ålands hav och Södra Kvarken.

Detta räcker i och för sig som analys i vad avser *främmande örlogsfartygs* rörelsemöjligheter i *fredstid*. Kriterierna för ett mare clausum — om man vill begagna sig av denna främst i Östeuropa numera använda term — har icke uppfyllts; i detta begrepp ingår

⁸⁰ Jfr Johnson s 308.

⁸¹ Se Prop. 1972:123.

ett formligt förbud för icke strandägande staters militära enheter att visa sig. Detta är ej fallet i Bottniska viken. Även om bedömningen är den, att såväl strandstaterna som andra makter bör ha intresse i att icke främmande örlogsenheter i större och mer regelbunden omfattning rör sig i det bottniska rummet, tillämpas ändå i *fredstid* från svensk — och väl även från finsk sida — det fria havets princip. Efter anmälan äger örlogs(stats)fartyg tillträde. Men under mycket lång tid har förhållandet varit det att få utländska örlogsfartyg berett sig tillträde till dessa vatten.

Enligt folkrättens regler konstituerar fritt hav också fritt luftrum. *Främmande militära luftfartyg* kan dock ej ta sig in i det bottniska luftrummet utan *tillstånd* från strandstaterna. Tillståndsgivningen ligger i dessa staters diskretionära makt.

I lägen kännetecknade av spänning — eller krig — i det nordiska området kan situationen bli något annorlunda. Här kan man tänka sig olika konstellationer rådande, i vilka det kan bedömas ligga i de båda strandstaternas intresse att spärra tillfartsvägarna till Bottniska viken.⁸² Strandstaterna kan då basera sina göranden och låtanden på neutralitets- och krigsrättens regelsystem. I lägen där både Sverige och Finland är neutrala erbjuder en avspärrning definitivt bättre möjligheter att *håvda* neutralt territorium norr om Ålands hav.⁸³ Förverkligas en sådan tanke blir givetvis dessa vatten "stängda". Det kan emellertid även i situationer av detta slag vara bättre för enligt med respektive strandstaters nationella intressen att, liksom i fredstid, tillämpa det fria havets princip. Detta beror uteslutande på de intressen som då gör sig gällande.

Tillfartsvägarna i Södra Kvarken spärrades inte under första världskriget. Den 7 september 1914 förde tre tyska jagare och en kryssare handelskrig i Bottenhavet. Den 6 december samma år gjorde ett tyskt minfartyg en framstöt genom Ålands hav och utlade minor utanför Björneborg och Raumo. Några svenska protester, vad passagefrågan beträffar, avgavs ej.⁸⁴ Vid andra världskrigets ut-

⁸² Jfr alltså aktuella exempel hos Strömbäck a a s 32—35.

⁸³ En i sammanhanget intressant passage förekommer hos Carlgren (a a s 51) "Wigforss var orubblig gentemot de argument och vädjanden hans kolleger framförde: mineringen hade stort värde ur rent svensk synpunkt, eftersom den minskade området för flottans neutralitetsvakt".

⁸⁴ Se Strömbäck a-a s 31—32.

brott — närmare bestämt i december 1939 — minerade Finland och Sverige gemensamt tillfartsvägarna till Bottniska viken, vilken sålunda stängdes för främmande örlogsfartyg. Carlgren säger härom:⁸⁵

"När de den 2 december aviserade finska mineringarna lagts ut (. . .) hade faktiskt till sist den eljest frångångna Stockholmsplanen till någon del uppfyllts: norra mineringen ingick ju i den koordinationsplan till skydd för Ålandsöarnas neutralitet, som Thörnell och den finske generalstabschefen Oesch, . . ., undertecknat i april 1939 och som var en följdföreteelse till Stockholmsplanen. Sverige och Finland hade nu (sedan norra mineringen mellan Understen och Märket några dagar senare supplerats med mineringen vid Öregrund) gemensamt stängt Bottniska Viken för främmande örlogsfartyg".

Några protester mot detta förfarande framfördes ej.

Beaktas händelseutvecklingen under de båda världskrigen ligger den slutsatsen närmast till hands, att strandstaterna i händelse av krig berörande det nordiska området i detta hänseende besitter viss valfrihet. Inloppen kan lämnas öppna. Men de kan också spärras.

VII. ÅLANDSÖARNAS STATUS

Alltsedan Ålandsöarna vid freden i Fredrikshamn 1809 överfördes till Ryssland har ögruppen på grund av sitt geografiska och strategiska läge samt genom sitt omedelbara grannskap till den svenska

⁸⁵ Carlgren a a s 66 (obs även not 19).

huvudstadsregionen utgjort en central faktor i svenskt tänkande.⁸⁶ Föregående avsnitt av framställningen har gett vid handen att man från Ålandsöarna kan kontrollera inloppen till Bottenhavet och de svenska hamnarna i norr. I och för sig kan alltid diskuteras i vilken omfattning öarnas roll genom den moderna stridsmetodiken har förändrats. Som huvudprincip kvarstår dock att öarna i sin nuvarande demilitariserade och neutraliserade form tjänar vitala svenska intressen.

I samband med Krimkriget ingrep som bekant Frankrike och Storbritannien i Östersjön för att därigenom skapa en andra front mot fienden — kejsardömet Ryssland. Vid dessa operationer förstördes bl. a. den ryska fästningen Bomarsund på Åland.

Genom fredsfördraget i Paris år 1856 tillkom — vid sidan av generalfördraget — "Convention entre la France, la Grande Bretagne et la Russie concernant les Iles d'Åland", undertecknad den 30 mars. I denna förbunds Ryssland att icke befästa Ålandsöarna, ej heller där bibehålla eller upprätta anläggningar av militär eller marin karaktär. I trots mot bestämmelserna i konventionen anlade Ryssland under första världskriget ånyo befästningsanläggningar, vilka emellertid revs år 1918 genom Sveriges, Finlands och Tysklands försorg.

År 1917 förklarade sig Finland självständigt och Ålandsöarna kom under finsk suveränitet. 1856 års konvention var i detta läge ej läng-

⁸⁶ Litteraturen berörande Ålandsöarnas nationella och folkrättsliga ställning är talrik. För en historisk redogörelse se Carl Hallendorff, Ålandsfrågan före och under Krimkriget, Framställning på uppdrag av H. Exc. Min. för Utrikes Ärendena (mars 1917). Även L. Stael von Holstein, Sverige och Åland, Lund 1916; A. de Floeckher, La question de la mer Baltique et de la mer du Nord, Rev. Gén. de Droit Int. Publ. 1908 s 125—129; J. O. Söderhjelm, Démilitarisation et neutralisation des îles d'Åland en 1856 et 1921, Helsingfors 1928; Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund, Utrikesdep. Aktstycken, Stockholm 1920; även NTIR 1938 s 384 ff; Krister Wahlbäck, Finlandsfrågan i svensk politik 1937—1940, Stockholm 1964; James Barros, The Åland Islands Question, New Haven . . . 1968. Svenska ställningstaganden rörande Åland och Finland under andra världskriget se Carlgren a. a. Frågan om Ålandsöarnas nationella ställning behandlas av Erik Castrén, Die Selbstverwaltung Ålands, Internationales Recht und Diplomatie 1957 s 105—112 samt synnerligen uttömmande av Tore Modeen, De folkrättsliga garantierna för bevarandet av Ålandsöarnas nationella karaktär, Mariehamn 1973.

re gällande, när den förutsatte en rysk suveränitet över området.

Kort efter den finska självständighetsförklaringen riktade Ålandsbefolkningen en framställan till den svenska regeringen att få återförenas med Sverige, en mening som omfattades av en överväldigande del av den åländska befolkningen. Från svensk sida besvarades framställningen med en uttryckt förhoppning att Sverige och Finland i samförstånd skulle kunna finna en lösning. Från finsk sida tillmötesgick man åländska önskemål genom att en särskild lag utfärdades berörande landskapet Ålands särställning, den s. k. självstyrelselagen av den 6 maj 1920.

Ålandsfrågan hade emellertid vid denna tid hänskjutits till Nationernas Förbunds råd, som åt en juristkommission uppdrog att pröva den preliminära frågan om Ålands internationella ställning och Rådets behörighet att uppta frågan. Kommissionen uttalade, att Ålandsfrågan ej vore en uteslutande finländsk angelägenhet, varför Rådet beslöt att uppta densamma till saklig prövning. Tre rapportörer gavs i uppdrag att utreda sakförhållandena och därefter avge ett förslag till lösning. I sitt i maj 1921 avgivna betänkande föreslog dessa att Åland skulle läggas under finsk suveränitet med vissa internationella garantier för bevarandet av Ålands svenska karaktär och militära neutralitet.

Den 24 juni 1921 fattade NF:s råd på grundval av rapportörernas förslag ett beslut, enligt vilket suveräniteten över Ålandsöarna tillerkändes Finland, garantier skulle skapas för Ålands autonomi i olika hänseenden, samt enligt vilket en internationell överenskommelse med avseende å ögruppens icke befästade och neutralisering skulle träffas.

Vad beträffar garantierna för Ålands autonomi skulle, enligt Rådets beslut, en särskild överenskommelse härom träffas mellan Sverige och Finland. Den 27 juni 1921 ingicks en sådan mellan de båda parterna. Överenskommelsen, som vid samma tillfälle godkändes av Rådet, är formulerad i sju punkter, i vilka bl. a. stadgas:

"1. Finland, som är beslutet att säkerställa och garantera Ålandsöarnas befolkning bevarandet av dess svenska språk, kultur och lokala traditioner, förbinder sig att utan dröjsmål i självstyrelselagen för Ålandsöarna av den 6 mars 1920 införa nedanstående garantier.

— — —

7. Nationernas Förbunds råd skall vaka över ifrågavarande garantiers tillämpning. Finland skall till Rådet med sina egna anmärk-

ningar överlämna alla klagomål eller framställningar från Ålands landsting beträffande ovannämnda garantiers tillämpning, och Rådet äger, i händelse frågan skulle vara av rättslig natur, rådfråga den fasta mellanfolkliga domstolen”.

Överenskommelsens innehåll återgavs sedermera i intern finsk lag, den s. k. garantilagen den 11 augusti 1922, vilken sålunda kom att komplettera den redan omnämnda tidigare utfärdade självstyrelselagen den 6 maj 1920. Båda dessa lagar var av grundlagskaraktär. I garantilagens 6 § ingick bestämmelserna om de internationella garantierna för Ålands autonomi. NF:s råd spelade här en central roll som klagoinstans. Det bör helt kort erinras om att Ålandsfrågan för svenskt vidkommande aktualiserades under mellankrigstiden, där tanken från svensk sida var att det absoluta befästningsförbudet i 1921 års konvention skulle uppmjukas något till Finlands förmån. I den s. k. Stockholmsplanen år 1939 framfördes propåer från svensk sida, att Sverige i händelse av överhängande krigsfara i Östersjön, som närmaste garantmakt och med hänsyn till sina egna vitala intressen, på Finlands begäran skulle medverka till försvaret av Ålands neutralitet. Stockholmsplanen föll vid behandlingen i NF:s råd, eftersom den icke godtog av Sovjetunionen.

Efter finska vinterkrigets slut i mars 1940 avslöts mellan Finland och Sovjetunionen den 11 oktober 1940 ett fördrag om Ålandsöarnas demilitarisering. Enligt detta förband sig Finland att demilitarisera öarna, att icke befästa dem och att icke ställa dem till främmande staters väpnade styrkors förfogande. Sovjetunionens konsulära representant på Åland utrustades vidare enligt fördraget med befogenhet att för vidtagande av gemensam finsk-rysk undersökning hos de finska myndigheterna anmäla vad han observerade av natur att strida mot fördragets bestämmelser. Sedan Finland i juni 1941 åter dragits in i krig med Sovjetunionen befästes Åland ånyo. I vapenstilleståndsfördraget den 19 september 1944 förpliktade sig Finland emellertid att demolera befästningarna och 1940 års avtal försattes genom en av fördragets bestämmelser ånyo uttryckligen i kraft.

Vid samma tidpunkt aktualiserades på nytt frågan om Ålands autonomi. I en skrivelse 1945 till den finska regeringen från det åländska landstinget uttrycktes oro att NF:s upplösning skulle medföra de internationella garantiernas bortfall i vad avsåg Ålands autonoma ställning. Den svenska regeringen fann i detta sammanhang gott erinra den finska regeringen om den speciella överenskom-

melse av år 1921 som ingått mellan Finland och Sverige om öarnas autonoma ställning och svenskhetens bevarande. Vidare erinrades om att 1921 års konvention om demilitarisering och neutralisering av öarna betraktades såsom allttjämt varande i kraft, detta faktum helt oberoende av 1940 års finsk-sovjetiska avtal (åter satt i kraft 1944). I den proposition med vilken Finlands regering år 1940 sökte riksdagens stadsfästelse på ovannämnda finsk-sovjetiska avtal uttalades f. ö. också klart att detsamma icke invercade på 1921 års konvention.

I proposition den 6 november 1946 framlade den finska regeringen inför riksdagen förslag till ny självstyrelselag för Åland. Garantilagen av år 1922 hade inarbetats i lagförslaget, som innehöll en rad från åländsk synpunkt önskvärda ändringar. Med hänsyn till NF:s snara upplösning hade finska regeringen föreslagit att garantilagens 6 § (avseende de internationella garantierna) skulle ersättas av följande lydelse:

”Regeringen åligger att, så snart möjlighet därtill föreligger, söka utverka internationell garanti för tillämpningen av denna lag, såvitt angår stadgandena om utnämning av landshövding, den åländska hembygdsrätten, svenska språkets ställning, förvärvande och inlösen av fastighet samt grunderna för den ekonomiska utjämningen mellan riket och landskapet ävensom angående rätt för landstinget att genom förmedling av regeringen få sådan fråga underställd internationellt forum.”

Mot denna paragraf framställde emellertid Sovjetunionens minister i Helsingfors i slutet av november 1946 en erinran hos de finska stats- och utrikesministrarna. Paragrafen kunde icke godkännas av Sovjetunionen, enär den stred mot det finsk-ryska vapenstilleståndsavtalet. Stadgandet innebure vidare enligt rysk uppfattning en kränkning av Finlands suveränitet över Åland, och den internationella garantin kunde ge utomstående stater möjlighet till inblandning i frågor rörande Åland. Finlands regering ansåg sig nödd att falla undan för de sovjetiska påtryckningarna. I det slutliga fredsfördraget mellan Finland och Sovjetunionen av den 10 februari 1947 ingår en bestämmelse om Ålandsöarna: ”Ålandsöarna förbli demilitariserade i enlighet med nu rådande sakläge”.⁸⁷

⁸⁷ Se not 11.

År 1948 sökte den finska regeringen ånyo taga upp frågan om Ålands självstyrelse. Vid detta tillfälle hade man emellertid undvikit att inarbeta garantibestämmelserna från 1922 års s. k. garantilag vilken avsågs fortsätta äga giltig kraft även efter antagandet av en ny självstyrelselag. Även denna gång reste Sovjetunionen invändningar: närmare bestämt mot att den s. k. garantibestämmelsen i 1922 års lag skulle äga fortsatt kraft. Den 24 oktober 1950 förklarade statsminister Kekkonen i riksdagen, att regeringen ansett det nödvändigt att som sin ståndpunkt meddela, att 6 § i 1922 års garantilag i samband med den nya självstyrelselagen borde upphöra att gälla. Den lag som antogs den 28 december 1951 kom sålunda att sakna bestämmelser om internationella garantier för Ålands autonomi. I samband härmed upprepades från svensk sida tidigare framförda ståndpunkter.

Ovanstående presentation har ansett tjäna syftet att inplacera den s. k. Ålandsfrågan i sitt sammanhang. I och för sig kan man säkerligen betrakta 1921 års konvention om öarnas demilitarisering och neutralisering som ett komplex helt fristående från frågan om Ålands autonomi. Enligt min uppfattning bör man nog försöka se frågan i sin helhet, och båda problemställningarna utgår ju från det beslut som NF:s råd fattade 1921.

1921 års konvention angående Ålandsöarnas icke-befästande och demilitarisering avslöts i Genève den 20 oktober mellan Sverige, Finland, Estland, Lettland, Polen, Tyskland, Danmark, Storbritannien, Frankrike och Italien. Genom konventionen inträdde Finland i Rysslands förpliktelser att icke befästa området. Det bör nämnas att Sovjetunionen icke är part i Ålandskonventionen. I själva verket har detta land protesterat mot densamma, enär den avslöts utan Sovjetunionens medverkan.

Finland bekräftar i konventionens första artikel ”i den mån sådant må för dess del vara erforderligt” den förklaring Ryssland avgav i Paristraktaten av den 30 mars 1856 att icke befästa den del av den finska skärgården som benämnes Ålandsöarna. Det s. k. Ålandsservitutet fortfor därmed att gälla men med annan makt i den förpliktande rollen. Vid en jämförelse mellan 1856 och 1921 års konventioner finner man att den sistnämnda även avser öarnas neutralisering, d. v. s. de undantages från krigets direkta verkningar. Såsom i föregående avsnitt har nämnts föreligger i fredstid förbud mot införande av militära enheter i Ålandsområdet. I artikel 6 stadgas att zonen

i krigstid skall betraktas såsom neutralt område, vilket vare sig direkt eller indirekt får begagnas för ändamål som på något sätt sammanhänger med militära företag.

De i Ålandskonventionen intagna bestämmelserna om garanti för öarnas icke-befästande stadgar, att samtliga fördragsslutande makter skall medverka till de åtgärder som erfordras för att säkerställa upprätthållandet av konventionens bestämmelser eller för att förhindra dess kränkning. Garantisystemet var reglerat så, att NF:s råd, på begäran av en signatärmakt, ägde vidta åtgärder för att upprätthålla konventionens bestämmelser eller undertrycka kränkning av desamma. Beslut om åtgärder föreskrevs skola fattas enhälligt, dock med angriparens röst frånräknad. Alla signatärmakterna ägde säte och stämma i Rådet, oavsett om de var medlemmar av NF. Härav följde att inget beslut kunde komma till stånd utan att de signatärmakter som avsågs medverka till upprätthållandet av konventionens bestämmelser, avgett positiva röster.

I och med att Nationernas Förbund upplöstes blev frågan aktuell hur konventionens garantibestämmelser skulle kunna efterlevas. NF:s råd hade en central funktion i detta sammanhang och dessutom föreskrev konventionen i detalj huru skulle förfaras i händelse bestämmelserna kränktes. I och för sig finnes utrymme för olika tolkningar om vad som skall hända därest konventionen exempelvis idag skulle kränkas. NF:s rådsfunktioner har icke explicit överförts på FN:s säkerhetsråd.

Det bör stå helt klart att demilitariseringsbestämmelserna i konventionen kvarstår i ograverad form: detta är en förpliktelse som lagts på Finland, vilket land inträdde i Rysslands ställe. Förbudet mot befästningar är i grunden icke beroende av någon internationell garanti, såsom däremot neutraliseringsinstitutet. Sovjetunionen är såsom ovan framgått icke bundet av 1921 års konvention. Bilateral fördrag mellan Sovjetunionen och Finland stadgar emellertid uttryckligen att Ålandsöarna skall förbli demilitariserade.

Vad neutraliseringsbestämmelserna beträffar var dessa ursprungligen beroende av garantmakternas förpliktelser och skydd. Den centrala rollen spelades av NF:s råd. Sanktionsparagraferna i 1921 års konvention torde icke längre vara gällande i den form som ursprungligen avsågs. Men p. g. a. detta faktum följer inte att neutraliseringsbestämmelserna i konventionen har fallit. Konventionen hade nämligen två skilda funktioner: dels fastlades beteendepprinciper för

fördragsländerna, dels intogs sanktionsbestämmelser. Beteendepri-
nciperna får anses kvarstå i ograverad form, sanktionsbestämmelserna
torde numera få anses omfattas av FN:s allmänna sanktionssystem.
På goda grunder kan också den ståndpunkten hävdas att Ålands-
öarnas demilitariserade och neutrala status övergått till att bli del
av en "european public order", ett slags folkrättslig hävd, ett för-
hållande som varit förhärskande alltsedan 1856. Det s. k. Ålands-
servitutet skulle med en sådan tolkning kvarleva alldeles oberoende
av traktatregleringen.

Några reflexioner i anslutning till havsresursutredningen

*Föredrag av ledamoten Varenius vid Sällskapet ordinarie samman-
träde på Kungl. Sjökrigsskolan den 13 februari 1973.*

1. Bakgrund

I juni förra året avlämnade den s k havsresursutredningen sitt be-
tänkande "*Utnyttjande och skydd av havet*" till chefen för industri-
departementet.

Det har nu för många myndigheter, institutioner och enskilda
varit tillfälle att studera utredningen och yttra sig över den. Bl a har
även de militära myndigheterna haft tillfälle att göra detta — själv-
klart eftersom havsresursutredningen berör den marina miljön kring
våra kuster, där viktiga militära frågor överallt är aktuella.

Havsresursutredningen är tveklöst i första hand en utredning med
vetenskaplig förankring i syfte att klarlägga behov av forskning och
andra åtgärder för att tillvarata *havens tillgångar* och för att
skydda dessa tillgångar för förstörelse. Det märks ju på utredningens
sammansättning och det framgår av direktiven.

Den sakkunnige — direktör Sven Swartling — har sålunda biträtts
av bl a

byråchefen i Sveriges Geologiska undersökning Erik *Fromm*, av-
delningsdirektören vid SMHI Ulf *Ehlin*, professor Arne *Engström*
vid Karolinska institutet, professor *Hessland* vid universitetet i
Stockholm, professor *Kullenberg* vid universitetet i Göteborg, Armin
Lindqvist vid havsfiskelaboratoriet, generaldirektör Martin *Fehrm*,
tidigare vid FOA, numera chef för styrelsen för teknisk utveckling,
samt ytterligare ett antal bland dem laboratorn vid FOA Harald
Haegermark och kommandörkapten Bo *Cassel*, dykeriexpert från
marinen. Konsulenter inom olika vetenskapliga och praktiska sek-
torer har också utnyttjats.

Uppdraget avsåg en långsiktig inventering av *kontinentalsockeln*s naturtillgångar. I direktiven preciseras detta rätt utförligt men jag återger bara vissa delar:

De havsområden som omger Sverige torde få anses tillhöra kontinentalsockeln.

På kontinentalsockeln kan man förvänta sig olika mineraltillgångar. Havsbottens topografi och beskaffenhet har stor betydelse för kommunikation av skilda slag. Brytning av undervattenstillgångar som grus, sand etc kräver omfattande kännedom i vad mån sådana åtgärder återverkar på olika processer i vattnet och livet där. Havsforskning har allmänt sett rönt ett starkt ökat intresse under senare år, internationellt sett. I Sverige är ett stort antal myndigheter verksamma inom skilda delar av havsforskningsfältet.

Mot bakgrund av intresset att i framtiden kunna exploatera olika tillgångar inom havsområden — säger direktiven — bör en allsidig inventering av de svenska delarna av kontinentalsockeln komma till stånd.

Målsättningen bör vara att kartlägga sockeln's uppbyggnad, sammansättning och förändring, uppsöka ekonomiskt intressanta förekomster av oorganiska råvaror och kolväten, att få fram sådana data som kan utnyttjas för att minska förorening och förstöring av kusterna.

Den sakkunnige skall kartlägga de befintliga resurserna för aktuell forskning samt avgränsa och beskriva forskningsområdet. Han skall dokumentera befintligt material och pågående forskningsprojekt. Han skall utarbeta en långsiktsplan för att samordna forskningsinsatserna mot speciella projekt som kan antas ha hög prioritet. Han skall också göra en långsiktsplan för en successiv utbyggnad av inventeringsverksamheten.

Utredningen — kartläggningen — behandlar sålunda främst vetenskapliga områden. Min avsikt är inte att här ge en värdering av det vetenskapliga innehållet. Anledningen till att jag tagit upp ämnet här i kväll är — som kanske i någon mån kan utläsas av rubriken — fastmer den att åtskilliga av de spörsmål utredningen behandlar berör områden där marinen har erfarenheter, intressen eller ansvar — av hävd, i nuläget och i framtiden. Det finns ett stort antal sådana intresseområden att göra reflexioner kring — jag nödgas här i kväll att begränsa mig till ett fåtal. Och som framgår av rubriken så lämnar jag i huvudsak de krigstida förhållandena åt sidan.

2. Utredningen i kort sammandrag

Vad behandlar utredningen?

Jordens havsområden: kort beskrivning, gränser, bottenförhållanden, vattensammansättning, rörelser m m.

Havsrättsliga regler: där behandlas översiktligt regler för bestämning av sjöterritoriet, det fria havet, fiskezoner, havsbotten och här till bundna konventioner. Jag kommer att ta upp en del av dessa frågor strax.

Haven som livsmedelskälla

Fiske, valfångst, fiskodling. Man framlägger flera förslag till utveckling inom dessa områden.

Haven som mineralkälla

Mineral i havsvattnet, mineral i lösa avlagringar och i berggrunden (inklusive frågor om olja och gas) där åtgärder i första hand föreslås på karteringsområdet men även ifråga om utvinning. Jag kommer att ta upp detta något.

Andra former för havens utnyttjande

Transporter (med frågor som hamnkapacitet, sjökartering, minröjning), anläggningsarbeten i havet, energiutvinning, *militär verksamhet* m m.

Där finns frågor som jag kommer att beröra.

Havsföroreningar och deras utnyttjande

Föroreningar av olika slag inkl oljeutsläpp behandlas. Utredningen lämnar förslag till intensifierade åtgärder för att förebygga och skydda mot olika slags föroreningar både på det nationella och internationella planet. Bl a är det en fråga om övervakning och beivrande.

Gemensamma funktioner för flera utnyttjandeformer

Där är särskilt värt att nämna mät- och observationsverksamhet i havsområdena, sjömätning samt frågor om övervakning, räddning och bärgning — sektorer där marinen sedan länge medverkat.

Forskning och utveckling samt utbildning

Detta avsnitt är väl egentligen det mest omfattande — under begreppet havsutforskning föreslås ökade insatser i flera avseenden.

Havsforskning utomlands

En sammanställning har gjorts av kända och planerade insatser i ett antal industriländer (USA, Frankrike, Japan, Västtyskland, Storbritannien, Canada).

Internationellt samarbete

Kapitlet innehåller sammanställning över ett stort antal multilaterala samarbetsorgan, bland dem inom FN:s ram

Havsbottenkommittén

Unescos marinvetenskapliga program

(office of Oceanography)

(Intergovernmental Oceanographic commission — IOC)

FAO (Food and Agriculture Organization) m fl.

Även mellanstatliga organ utanför FN och icke statliga samarbetsorgan behandlas.

Utredningen föreslår

- en delegation för havsresurser som skall vara ett rådgivande och samordnande organ i havsresursfrågor. Den skall också verka för tekniskt utvecklingsarbete (lokaliseras till styrelsen för teknisk utveckling)
- åtskilliga åtgärder inom fisket både i Östersjön och Västerhavet och även på andra områden

- omfattande karteringsarbete på kontinentalsockeln
- inrättande av halvstatligt företag för sand- och grusvinning övervägs
- att en internationell samarbetsdelegation avseende Östersjötillfarterna skapas
- att sjömätningen utvidgas väsentligt
- att utveckling av apparatur för undersökning av bottenföremål stimuleras
- att teknik för kontroll av militära installationer på havsbotten särskilt beaktas
- att svenska marinens erfarenheter inom dykeri och annan undervattensverksamhet utnyttjas i framtida civil havsforskning och havsexploatering
- ett flertal åtgärder inom miljöskyddet
- att verksamheten med oceanografiska mätningar byggs ut
- att svensk havsforskning ges ökade resurser
- att tillgången på forskningsfartyg förbättras och att forskningsstationerna upprustas.

(Kostnaderna osäkra: Nuvarande kostnader beräknas till 32 mkr/år. Ökningen uppskattas till 20 %. Enbart delegationen 1 mkr/år).

3. Reflexioner kring sjöterritoriet

De rättsregler som under tidernas lopp utformats på den internationella havsrättens område stammar ju från ganska gammal sedvanerätt eller praxis. Det "fria havet" har inte varit delbart och inte kunnat tillföra någon viss stat. Strandstaternas intresse att utforska och utnyttja havet var länge begränsat till området närmast kusten — det gamla "Kanonskotthållet" 3 distansminuter var länge praxis. Men säkerhetspolitiska och ekonomiska förhållanden liksom de förbättrade tekniska möjligheterna att utforska och utnyttja allt större delar av havet och havsbotten har skapat nya situationer och nya regelbehov inom det folkrättsliga området.

Och sådana regler har ju tillkommit i viss utsträckning i

- konventionen om det fria havet
- konventionen om territorialhavet och tilläggszonen
- konventionen om fiske på det fria havet
- konventionen om kontinentalsockeln.

Konventionen om det fria havet fastslår ju främst alla rättigheter om fri sjöfart m m men också vissa skyldigheter och hänsynstagen. Den anger också gränsregler, att *fritt hav* är alla delar av havet som inte ingår i en stats territorialhav eller inre vatten.

Konventionen om territorialhavet och tilläggszonen innehåller regler för hur gränser mellan inre vatten och territorialhav skall dras (baslinjer m m). Den säger också att tilläggszonen får sträcka sig 12 naut mil utanför baslinjerna (begränsad jurisdiktion för strandstater).

Däremot finns ingen konventionsmässig regel som anger bredden på territorialhavet. Det bestämmer strandstater själv och vi har ju som bekant sedan lång tid tillbaka och senast i lag från 1966 bestämt vår gräns till 4 distansminuter utanför baslinjerna. Det krävs givetvis speciell gränsdragning vid riksvägen mot Norge och Finland, i Öresund, Ålands hav och Norra Kvarken.

Strandstater har förpliktelser och rättigheter. Alla stater har *rätt* till oskadlig genomfart genom territorialhavet (stoppa och ankra endast i fall av nöd). Genomfarter är oskadlig om den inte stör kuststatens lugn, ordning och säkerhet. Genomfart av fiskefartyg är inte oskadlig om dessa inte iakttar lagar och förordningar som syftar till att hindra dem att fiska. Strandstater får inte hindra oskadlig genomfart. Man skall ge offentlighet åt faror för sjöfarten som strandstater känner till. Kuststater har — även under genomfart — rätt att ingripa mot fartyg i samband med brott om dess följder sträcker sig till kuststaten, om det stör lugnet i landet eller ordningen på territorialhavet, om det är nödvändigt för att undertrycka olaga handel med narkotika.

Detta är exempel ur konventionstexten.

Den ökade betydelsen av havens tillgångar, den ökade ekonomiska och försörjningsmässiga vikten av det som finns i havet och på havsbotten ökar *naturligtvis uppmärksamheten på var den praktiska gränsen för en kuststats intresse och ansvar skall gå — vad skyddet för egna intressen och även omsorgen om att garantera andra staters intressen kräves.*

Genèvekonventionen innehåller inga regler om territorialhavets bredd räknat från kusten mot fria havet. Bestämmelserna att tilläggszonen får sträcka sig högst 12' från baslinjerna ger emellertid en kraftig antydning om att konferensen från början avsett att territorialhavet inte skulle sträcka sig längre ut.

Flertalet stater anser nog att en 12'-gräns är lämplig — t ex Sovjet. Mindre utsträckning hävdas egentligen endast av Storbritannien. Vissa sydamerikanska och afrikanska stater hävdar avsevärt större anspråk (30', 200').

Bristerna i konventionen om territorialhavet har under senare år kommit alltmer i förgrunden vid debatterna inom nedrustningskonferenserna och inom FN:s generalförsamling. Problemen på extrema territorialhav har medfört en opinion för en internationell överenskommelse om territorialhavsbredden. Såväl USA som Sovjetunionen har visat intresse för att åstadkomma en sådan ändring i Genèvekonventionen, att de nationella territorialhavens bredd begränsas till maximalt 12'.

Det är troligt att frågan aktualiseras vid nästa havsrättskonferens som anordnas 1974.

Låt oss se på hur en utvidgning av territorialhavet i våra vatten till 12' skulle te sig.

Det framgår att en sådan breddning, utöver att vi generellt lägger 8 n m bredd till vårt territorialhav, skapar nya situationer i bl a Östersund men också i Bornholmsgattet och mellan Gotland och Gotska Sandön, där tidigare fri havspassage kunde ske på territorialhav.

Det är klart att en 12'-gräns får ett flertal ekonomiska och andra praktiska konsekvenser — och att den också medför ökat ansvar. Vissa åtaganden, t ex övervakning av kontinentalsockeln, kan underlättas.

Frågan får anses vara av betydelse inför den havsrättskonferens som väntas 1974. Frågan om möjligheterna att skydda fisket efter våra kuster är bara en faktor — att den är uppmärksammas har ju framgått av riksdagsdebatt förra året.

Frågan om stöd åt fiske genom att stödfartyg med reparations-, sjukvårds- och andra underhållsresurser har kanske framför allt betydelse för sådant fiske som bedrivs på större avstånd från egen kust. Sedan länge har ju ett svenskt örlogsfartyg (Hanö) varit avdelat för den uppgiften i Nordsjön och kring isländska farvatten. Inte bara den folkrättsliga utvecklingen rörande gränser och rättigheter (aktualiserade kring Island) utan också utredningens synpunkter på behovet att utvidga utvinningen av protein ur havet torde innebära att sådana stödåtgärder får fortsatt och ökad betydelse.

4. Ansvar för kontinentalsockeln

Sverige har biträtt Genèvekonventionen om kontinentalsockeln och i särskild lag fastställt regler för den svenska delen av kontinentalsockeln.

Konventionen bestämmer avgränsningen av sockeln till havsbotten och dess underlag utanför ett lands kust intill ett djup av 200 m (eller anslutningsvis därutanför till ett större djup där utnyttjande är möjligt).

För Sveriges del innebär detta allt oss omgivande vatten. Juridiskt räknas territorialhavet enligt konventionen inte till sockeln men Sverige har ändå bestämt (i lagen) att även havsbotten inom svenskt vattenområde skall räknas dit. (Detta har inte någon större praktisk betydelse).

I konventioner anges också regler för den yttre gränsdragningen när två motbelägna kontinentalsocklar möts. I första hand skall avtal ingås mellan staterna. I avsaknad av avtal skall gränsen utgöras av *en mittlinje på lika avstånd från resp länders baslinjer*. Liknande regler gäller för länder som gränsar till varandra.

Det är inte betydelselöst hur gränsen drages, ty strandstater utövar suveräna rättigheter över kontinentalsockeln för dennas utforskande och tillgodogörandet av dess naturtillgångar. Ingen annan kan alltså göra detta utan strandstatens medgivande. De naturtillgångar som avses kan vara mineral och andra inte levande tillgångar (på havsbotten och i dess underlag samt en del orörliga organismer).

Rättigheterna på kontinentalsockeln inverkar ej på rättsreglerna i ovanför liggande fritt hav eller luftrummet däröver.

Strandstater har rätt att på kontinentalsockeln uppföra och underhålla anläggningar som kan behövas för att utforska sockeln och för att tillgodogöra sig dess tillgångar. Man får också upprätta säkerhetszoner om 500 meters bredd kring dessa, som andra länders fartyg är skyldiga att respektera.

Den svenska lagen tar upp samma huvudpunkter som konventionen och anger hur den skall gå tillväga som önskar göra vetenskapliga undersökningar, göra inventering, utvinna grus etc. Där föreskrivs också om straffpåföljder vid överträdelser.

Av speciellt intresse är de säkerhetspolitiska motiv som kan antas ligga bakom staternas aktivitet i kontinentalsockelfrågorna och som nog kommer att påverkas av konventionens suveränitetsformule-

ringar. *Konventionen lägger inga formella hinder ivägen för ett militärt utnyttjande av havsbotten på kontinentalsockeln, där denna täcks av fritt hav så länge denna verksamhet utövas "med rimlig hänsyn till andra staters intressen". Detta gäller generellt — vi kan tänkas göra så på vår del av sockeln, andra länder på sina.*

Konventionen föreskriver också att strandstaten *inte bör vägra kvalificerad institution att göra vetenskapliga undersökningar*, således även andra staters företrädare.

Kontinentalsockelns gränser för Sveriges del:

Vi har överenskommelse klar mellan Sverige och Norge i väster samt mellan Sverige och Finland i öster. Man kan spekulera om gränserna för kontinentalsockeln i övriga vatten. I Öresund, där territorialvattnen gränsar mot varandra, blir det ju formellt ingen sockel enligt konventionens innebörd. I Östersjön kan olika gränsdragningar tänkas vara aktuella beroende på hur man räknar Gotlands läge.

Havsbottens utnyttjande för militära ändamål och havsbottens demilitarisering är frågor som får sådan innebörd för strandstaternas verksamhet i fredstid, att det måste påverka överväganden om territorialhavsbredden. Strandstatens suveränitet och formella möjligheter ökas givetvis med ett bredare territorialhav, åtminstone till vissa gränser. Därmed förbättras också möjligheterna att uppfylla de ansvarsförpliktelser som följer av att strandstater biträder konventionen.

Så mycket är klart att den vidgade betydelsen av havsbottens tillgångar kommer att ställa stora anspråk på strandstatens förmåga till överblick, framsynthet, beslutsberedskap, övervaknings- och kontrollapparat, rättsliga agerande m m. Hade vi funnit olja i Östersjön hade frågorna aktualiserats för länge sedan.

5. Havsbottens militära utnyttjande. Havsbottens demilitarisering

Havsbottens ökade betydelse ur säkerhetspolitisk synpunkt kom att innebära, att nedrustningskonferensen i Genève under 1969 tog upp frågorna om demilitarisering på dagordningen. Efter många turer, där Alva Myrdal spelade en betydande roll, antogs en fördragstext som innebär följande:

Huvudavsikten är att demilitarisera havsbotten.

Makterna förbinder sig att inte anlägga några installationer för kärnvapen och andra massförstörelsevapen på eller i havsbotten. Strandstaten har dock oinskränkt befogenhet inom sitt territorialhav. För stater som hävdar mindre än 12 distansminuters territorialhavsbredd sträcker sig denna exklusiva rätt ut till 12' gränsen. (Detta var ett säkerhetspolitiskt agerande).

Varje avtalspart har rätt att observera andra staters aktivitet inom förbudsområdet. Vid misstänkta fall av överträdelse, skall andra fördragsslutande parter konsulteras och man kan begära inspektion inom det misstänkta området. Kommer man inte överens, skall säkerhetsrådet engageras.

Vi är ju inte intresserade av att själva utnyttja havsbotten för massförstörelsevapen. Däremot har vi skyldighet att tillse att inga andra överträder avtalet. Det innebär

- skyldighet att tillse att förbudet respekteras inom vårt suveränitetsområde, dvs i första hand ut till 12'-gränsen, men även ända ut till våra kontinentalsockelgränser
- rättighet att utöva kontroll även bortom våra kontinentalsockelgränser fram till våra grannstaters territorialhav eller tilläggszoner
- möjlighet att bli ombedda att biträda annan stat eller FN vid dylik kontroll inom vilken del som helst av världshaven.

Kontrollföreskrifterna inom eget ansvarsområde medför ökade uppgifter, ökat ansvar och kan naturligtvis — om vi inte löser dem tillfredsställande — innebära konfliktvister. Objektiviteten, alliansfriheten, neutraliteten får sålunda inte åsidosättas.

Större fasta anläggningar kan väl i våra vatten knappast komma till utförande utan det blir en märkbar aktivitet på ytan — åtminstone än så länge. Men den ökade undervattenstekniken innebär nog efterhand att anläggningar även kan utföras helt som undervattensarbete. Mobila undervattensenheter kommer att kunna bygga ut eller placera installationer av olika slag på havsbotten. Och det kommer alltid oberoende av sättet på vilket installationen göres, vara svårt att utan inspektion avgöra vad det egentligen är som byggs ut.

Kontroll på ytan kommer att vara en viktig ingrediens. Möjligheterna att inspektera under ytan, speciellt inom vårt eget suveränitetsområde, kommer efterhand — och ganska snart — att bli allt viktigare.

Sverige har biträtt konventionen liksom bl a Sovjetunionen.

6. Sjömätningsfrågorna

I flera sammanhang upptar havsresursutredningen behoven av kartering och sjömätning. Det framförs behov av att sjömätningen vidgas till nya områden. Sedan gammalt bemannas sjömätarflottan av marinen. Marinens medverkan i sjömätningen är en tradition som chefen för marinen anser bör bibehållas. Men detta är inte bara för traditionens skull utan också därför att det råder ett betydande sammanhang mellan sjömätning och kartering i allmänhet och den sjömilitära verksamheten. De förändringar i ansvarsförhållanden som de nya konventionerna innebär — eller kan komma att innebära — har sålunda betydande operativa återverkningar med konsekvenser även för allmänna och militära sjökort, som ju i huvudsak utföres på samma underlag.

Sjökartläggningen i dess helhet — således ej bara de sk militära sjömätningarna — har avgörande inflytande på sjöstridskrafternas, inte minst undervattenbåtarnas operationsfrihet i de farvatten som omger vårt land. De olika övervaknings- och kontrollsystem som kommer att åvila kuststater, som en följd av överenskommelserna om kontinentalsockeln och havsbottens demilitarisering har även militära aspekter och är i hög grad beroende av sjömätnings- och sjökortsunderlag.

Betydelsen av nuvarande samordning mellan marinen och sjöfartsverket på detta område får därigenom ökad tyngd.

7. Undervattensteknik och människan under vatten

På flera ställen i havsresursutredningen framhålls betydelsen av att marinens erfarenheter av undervattensteknik och undervattensarbete tillvaratages och nyttiggöres i större sammanhang. Det är ju så att såväl undervattensbåtar som ubåtsjakt för sin verksamhet är helt beroende av kunskap om havets egenskaper i allmänhet men också sådana specifika branscher som hydroakustik och hydrooptik. Uppsökning och oskadliggörande av minor på havsbotten är ett annat område där dessa tekniker har sin tillämpning inom marinen. Tonnagetillväxten ökar anspråken på "renhet" i lederna — Brofjordsröjningarna är bara ett första exempel på sådana ökade behov.

Utvecklingen innebär otvetydigt att vi i vårt land måste öka vår

förmåga att se och höra under vatten, att uppträda och arbeta under vatten. Det är naturligt — som utredningen anger — att marinens erfarenheter utnyttjas och vidareutvecklas. Chefen för marinen anser — och har anmält — att ökade forskningsinsatser behövs bl a ifråga om

- magnetisk detektering
- signalformer och signalbehandling med aktiv akustik
- spaning och detektering med hjälp av laser eller annan form av optisk belysning
- undervattensobservation med televisionsteknik
- utnyttjande av obemannade utkontrollerade undervattensfarkoster.

Detta kommer med nödvändighet att ställa nya anspråk på oss i en viss nyinriktning inom områden där marinen dock tidigare varit verksam.

Människans förmåga att vistats under vatten och utföra arbeten i undervattensmiljö är av avgörande betydelse för den tillämpade undervattensmekniken. Det gäller såväl vid vistelse i torra slutna rum som vid vistelse i våt miljö under stora yttre tryck (dykare i vanlig bemärkelse).

Utredningen har särskilt uppmärksammat de resultat som inom marinen hittills uppnåtts inom det submarina området när det gäller dykeriverksamhet. Den framhåller också det betydelsefulla arbetet med marinens dykericentral, som nu drivs av chefen för marinen såsom ett viktigt projekt. Denna är en *övnings- och försöksanläggning* som skall utnyttjas för utveckling och utprovning av dyksystem och dykteknik. Den skall också vara utbildningsplats och central för kvalificerad dykarutbildning både för militärt och civilt behov.

Bland de tillämpade forskningsobjekt som avses studeras vid denna anläggning kan nämnas problem om dykerifysiologi samt biokemisk, neurologisk, farmakologisk, odontologisk, psykologisk och bioteknologisk natur. Med något mer omfattande forskningsresurser kan anläggningen även bli användbar för allmän navalmedicinsk forskning omfattande bl a hygien och köldskador i vatten. Det gäller också personaluttagningsmetodik för undervattenspersonal.

Det är ingen tvekan om att havsforskningen kommer att ställa kraftigt ökade anspråk på dykerimedicinsk och dykeriteknisk utveckling. Den utveckling som bedrivits i vårt land — huvudsakligen inom marinen i samarbete med de vetenskapliga institutionerna —

är begränsad jämfört med de insatser som gjorts i andra länder. Slutmålen — lång tids vistelse på stora djup — kommer att ta förhållandevis längre tid att uppnå i vårt land än i andra länder där man kunnat satsa mer på detta utvecklingsarbete.

Arbetet med marinens dykericentral är ett viktigt steg, men det måste nog satsas väsentligt mer om vi skall kunna verka på havsbotten i paritet med andra intressenter. Chefen för marinen har också föreslagit, att "Delegationen för havsresurser" får till uppgift att snarast klarlägga behoven av insatser på detta område. Här skall bara erinras om att varje form av havsbottenexploatering kommer att medföra ett omfattande behov av yrkesskicklig dykeriarbetskraft med modern och arbetsskyddssäker utbildning. (Redan nu utbildas i begränsad utsträckning civila dykare vid marinen).

Här har berörts utländska insatser för att skapa förmåga till långvarigt uppträdande under vatten. Några exempel:

I USA har man sedan 1964 utfört prov med undervattensvistelse i habitat (15 dygn — 62 m). Lär möjliggöras ner till 250 m.

USA har också utvecklat en "räddningsubåt" DSRV (Deep Submarine Rescue Vehicle) som skall kunna gå ner till 1.600 m (12 tim).

Sovjetunionen har haft ett flertal habitat ner i Svarta Havet. Det senaste projektet lär möjliggöra vistelse på 300 m djup i c:a 14 dygn.

Frankrike har utfört upprepade expeditioner med utförda undervattensarbeten på ner till 255 m djup. De utvecklar också en forskningsubåt från vilka dykeriarbeten kan utföras.

Detta var bara ett par exempel.

Inom marinen eftersträvas kontinuerlig förbättring av resurser på räddningsområdet. Dykeri- och ubåtsräddningsfartyget Belos är f n kärnan i denna verksamhet. Kollektiv räddning av besättning på sjunken ubåt sker nu med hjälp av dykarklocka som vinschas ned och ansluts till ubåtens nedgångslucka. Detta kan ske ned till 200 m. Men det är klart att detta förfaringsätt har begränsningar — det krävs ytterst noggrann lokalisering av ubåten, möjlighet för dykare att arbeta osv. En utveckling av en frigående räddningsfarkost (räddningsubåt) är därför ett viktigt projekt. Den skall självständigt kunna gå fram till och sammankopplas med utgångslucka på en sjunken ubåt.

Anskaffningen av en sådan räddningsubåt torde också ge möjligheter till insatser på havsutforskningens områden i allmänhet.

8. Något om den hydrografiska verksamheten

Utredningen har i flera sammanhang förordat förbättringsåtgärder inom den hydrografiska verksamheten. Det kan vara värt erinra om att hydrografisk tjänst har gammal förankring inom marinen, grundad på militära behov.

Marinens hydrografiska tjänst har hittills haft som främsta uppgift att genom datainsamling, utvärdering och prognostjänst beskriva vissa hydrografiska egenskaper hos havsvattnet inom lokala operationsområden och ange härav förväntade räckvidder m m vid hydrofonspaning.

Inom marinstaben bedrivs dessutom viss hydrografisk forskningsverksamhet, instruktioner för den hydrografiska tjänsten utarbetas och den tekniska utvecklingen följs i vad avser hydrografiska mätinstrument och mätmetoder.

Utvecklingen inom havsforskningen och undervattenstekniken har skapat nya möjligheter att beskriva och utnyttja den hydrografiska miljön för undervattenskrigföring, undervattensnavigering, undervattenssignaler m m.

Den hydrografiska tjänsten skall bl a ta hänsyn till

- de miljöfaktorer rörande havsvattnet som påverkar ubåtars, ubåtsjaktfartygs, ubåtsjakthelikoptrars och sjöminors verksamhetsmöjligheter
- örlogsfartygens behov av miljöinformation samt formerna för tillgodoseendet av dessa behov (bl a hydroakustiska förhållanden, vattenstånd, vågor, strömmar, nedisning m m)
- medel och metoder för insamling, bearbetning och delgivning av miljödata
- medel och metoder för att utarbeta och delge prognoser
- medel och metoder för analys, utvärdering och statistisk behandling av data (långsiktig verksamhet)
- delgivning och presentation av värderingsresultaten
- vid STU/SMHI m fl pågående undersökningar rörande boj-system för datainsamling och dataöverföring.

MS/Hydro inrättades i början av 1950-talet som en utbyggnad av MS Vädertjänst. MS samarbetar med SMHI och Fiskeristyrelsen m fl institutioner i insamling och utvärdering av hydrografiska data. En av MS/Hydro tekniska assistenter tjänstgör fortlöpande vid Fiskeristyrelsens hydrografiska avdelning i Göteborg.

Inom avdelningen har en omfattande kartläggning av havsströmmarna utefter våra kuster och i våra omgivande havsområden utförts. MS/Sjö har också utgivit en bathymetrisk karta över Östersjön samt en karta över bottenstrukturen i Östersjön. I båda fallen har MS/Sjö här tagit initiativ på ett område där tidigare kartläggning ej skett i Sverige.

MS/Hydro verksamhet är f n föremål för översyn, som bör leda till en målanpassad verksamhet och organisation, där även de allmänna civila intressena av fortsatt samarbete och samverkan med marinen skall beaktas.

Härmed nödgas jag dra ett streck under kvällens reflexioner till havsresursutredningen. Det finns många ytterligare objekt som hade varit intressanta att ta upp. Med det anförda har jag enbart velat belysa att marinen — alldeles oavsett vår självklara uppgift i krig — har stora möjligheter och enligt min uppfattning också stora skyldigheter att medverka inom många av de dicipliner som behandlats av havsresursutredningen, medverkan i fredstid, i fredens tjänst.

Litteratur m. m.

BATSMANSHALLET I ÄNGERMANLAND OCH MEDELPAD

Den 14 maj 1973 avled Sveriges siste aktive indelte soldat. Sommaren 1972 hade han fullgjort sitt 73:e årliga möte vid signalregementet i Uppsala. Därmed är indelningsverket definitivt avvecklat.

Indelningsverket ersatte på 1620-talet tidigare mer slumpmässiga utskrivningsförfaranden. Det var en för Sverige säregen organisation som fungerade väl och kom att bestå som främsta rekryteringskälla till krigsmakten under mer än 250 år. På 1880-talet ersattes indelningsverket successivt av värvad stam och värnpliktiga. Vid flottan fanns indelta båtsmän ännu så sent som 1920.

Överste Carl Hamnström har i sin bok "Båtsmanshället i Ängermanland och Medelpad" på 470 sidor ingående skildrat den del av indelningsverket som hade till uppgift att förse flottan med manskap från nuvarande Västernorrlands län.

Boken utgör en intressant beskrivning av svensk sjökrigshistoria sedd ur ett annat perspektiv än denna tidskrifts läsare normalt är vana vid. Det är krigen sedda från roteböndernas, båtsmanstorpens och i inte ringa grad båtsmansänkornas synvinkel. Man anar hemmafrontens problem under de stora krigen på 1600- och 1700-talen.

Båtsmanshället i Norrland upprättades under 1630-talet. Det omfattade till en början hamnstäder och kustsocknar men utvidgades för Ängermanlands och Medelpads del att omfatta hela landskapen som en följd av att något landskapsregemente inte sattes upp där förrän på 1850-talet.

Grundprincipen för roteringen var att fem rotehemman skulle rekrytera och hålla en båtsman. Antalet båtsmän ökade successivt från omkring 300 till 450. I krigstid kunde antalet fördubblas genom att ersättare — s k fördubblingsbåtsmän — rekryterades. Båtsmännen var organiserade i kompanier. Kompanicheferna övervakade och företrädde båtsmännen även i hemmasocknarna.

I samband med att en flottstation anlades i Karlskrona flyttades norrlandsbåtsmännen till Blekinge och Södra Möre. Mer än 300 båtsmän från Ängermanland och Medelpad omstationerades och båtsmanshällen i landskapen var vakanthållna i sex år (1681—1686). De reorganiserades dock inför det stora nordiska kriget och de bägge landskapen kunde under krigsåren 1700—1721 ställa upp totalt mer än 5 000 båtsmän. Man bör därvid beakta att antalet rotehemman endast var drygt 2 000. En bottenskrapning alltså.

Båtsmanshället var en fast organisation som medgav ett mycket flexibelt utnyttjande. Båtsmännen användes såväl ombord som i arbeten vid varven. I hemmasocknarna deltog de bl a i kyrkobyggen och i Sundsvall och Härnösand användes de för uppförande av kronobrännerier. När det var lugnt uppförades båtsmännen normalt vart tredje år. Vid krigsfara beordrades de att i ilmarscher

inställa sig i Stockholm, Karlskrona eller Göteborg allt efter behov. Sådana mobiliseringar var betungande för bönderna dels i form av skjutshjälp, dels för att deras båtsmän då slet ut sina skor och strumpor som rotebönderna hade att ersätta. Sådana "marche forcée" gjordes då de bedömts vara onödiga därför till riksdagsfråga av bönderna.

Det är intressant att följa dessa norrlänningars upplevelser i flottan. De deltog i jakten på moriska sjörövare i Medelhavet, transporterade trupper till Pommern under trettioåriga kriget, deltog i sjöstrider i Östersjön och Finska viken, övervintrade på Sveaborg. Det sista krigsuppbådet ägde rum 1814 då norrlandsbåtsmän beordrades till Landskrona för att där bemanna fartyg för kriget mot Norge. De slet oftast ont och var ofta sjuka. Dödligheten var stor.

Från sin avsides bygd var båtsmännen en av de få befolkningsgrupper som kom ut i stora världen. Att de när de kom hem hade mycket att berätta kan man förstå. Norrlandsuttrycket "att ljuga som en båtsman" tyder på att de också hade förmågan att krydda sina berättelser.

Rekrytering och underhåll av båtsmännen var en tung börda för städernas befolkning och rotebönderna vilket ofta ledde till konflikter med myndigheterna. Det kunde gälla båtsmännens utrustning, torpets reparerande eller hjälp till familjen vid båtsmans bortovaro. Landshövdingen med biträde av kompanichefen eller länsman hade att bilägga dessa tvister. I flera fall tog särskilt bondeståndet upp principiella frågor som gällde indelningsverket i riksdagen.

Efter en kronologisk beskrivning av det norrländska båtsmanshället tar författaren i särskilda kapitel upp förseelser och bestraffningar, minnen från båtsmanstiden samt båtsmanstörpen och båtsmansnamnen. I bilagor redovisas omfattande statistik. Boken är illustrerad, försedd med ett namnregister och hänvisar i många noter till dokument och handlingar.

Även om siffror och tväranalyser ibland gör att man vid läsningen förlorar den kronologiska överblicken är boken lättläst och ger stor behållning även för den som inte vill gå på djupet i indelningsverkets problematik.

Sven Lindén

Notiser från när och fjärran

Argentina

Nya ubåtar

De två i Västtyskland beställda jaktubåtarna skall heta "Salta" resp "San Luis". Den förstnämnda överlämnades till argentinska flottan den 21 november 1972 i närvaro av västtyske CM, viceamiral Heinz Kühnle. Tillblivelsen av dessa ubåtar är en märklig historia, då de byggdes i sektioner vid det tyska Howaldtswerke i Kiel, vilka sedan transporterades till det argentinska örlogsvarvet Rio Santiago, där de slutmonterades med västtyskt tekniskt bistånd.

(Fackpress)

Frankrike

Kryssaren "de Grasse" utarngerad

I slutet av februari 1973 avrustades kryssaren "de Grasse" för sista gången och skall inom kort skrotas. Hennes namn skall övertagas av en av de robotfregatter, som f n är under byggnad.

"de Grasse" färdigställdes som luftvärnskryssare strax efter andra världskrigets slut och blev då flaggskepp i Medelhavseskadern. Efter en ombyggnad 1964 blev fartyget "degraderat" till ledarfartyg för de franska kärnvapenförsöken i Stilla Havet.

I motsats till "de Grasse" har hennes systerfartyg "Colbert" helt nyligen genomgått en modernisering och kommer att stå kvar i tjänst till fram på 1980-talet.

(Cols Bleus mars/73)

Nya ubåtar

Som tidigare meddelats har franska marinen beställt fyra konventionellt drivna jaktubåtar på ca 1 200 ton (1 700 ton i uläge). Den första av dessa, med namnet "Agosta", kölsträcktes 10 november 1972 i Cherbourg och beräknas bli sjösatt i januari 1974. De tre övriga får namnen "Beveziers", "La Praya" och "Ouessant" samt beräknas kölsträckas efterhand så att de kommer i sjön resp april 1974, oktober 1974 och januari 1976.

"Le Terrible", den andra av de stora atomkraftdrivna ubåtarna för ballistiska robotar, trädde under januari 1973 i operativ tjänst.

(Fackpress)

Sjöroboten "EXOCET" i ny version

Den hittills mest framgångsrika sjörobotkonstruktionen inom västvärldens marina vapenarsenal torde vara den franska "MM 38 EXOCET", där MM står för

"mer-mer" och 38 för räckvidden 38 km. Denna robot har hittills sålts till ett tiotal mariner, varav Royal Navy är den största kunden. Tillverkaren Aérospatiale är nu igång med utvecklingen av en förbättrad version, Mk 2, vilken beräknas vara klar under 1975 och få avsevärt förbättrade prestanda och utvidgade användningsmöjligheter. Den nya modellen kommer liksom den nuvarande att drivas av fast bränsle, men genom utnyttjande av modernaste miniatyriserade elektroniska komponenter kommer den att dels bli åtskilligt lättare och mindre varigenom den bedömes kunna installeras på fartyg på mindre än 100 ton samt få såväl högre fart som en ökad räckvidd upp till drygt 60 km, dels medgivas alternativa styrnings- och kontrollsystem, målsökande genom radar-homing eller fjärrstyrd per radio med ledning av television. Dessa egenskaper förutvisar flera nya användningsområden, i rörliga kustrobotbatterier, som attackrobot från flygplan eller helikopter och även för installation i ubåtar.

(Fackpress)

Israel

Ny motorrobotbåt av inhemsk konstruktion

Chefen för den israeliska marinen, amiral Benjamin Telem, uttalade nyligen att den israeliska flottan befinner sig i en utveckling, som snart skulle göra den i stånd att säkerställa försvaret av landets kuster. Kärnan i flottan är f n de tolv robotbåtarna av "Saár"-klassen med sina åtta "GABRIEL"-robotar. I början av februari i år presenterades överraskande en helt ny robotbåt, konstruerad och byggd i Israel. Den nya typen, som kommer att benämnas efter typfartyget "Reshef", har varit under konstruktion sedan 1968. Fartyget blir på ca 400 ton med en längd av 58 m och byggt i stål med överbyggnader i aluminium. Fyra dieslar skall ge en högsta fart av 32 knop. Beväpningen skall utgöras av 2 st OTO-Melara 7,6 cm akan, 7 ställ "GABRIEL"-robot och 4 torpeder.

(Marine Rundschau mars/73)

Japan

Världens hittills största fartyg

I oktober 1972 sjösattes i Kure det största fartyg, som världen hittills upplevt. Det var det första i en serie av tre tankfartyg på 477 000 bruttoton, "Globtik—Tokyo". Detta fartyg slår med mer än 100 000 ton det tidigare största fartyget i världen, den likaledes japanbyggda tankern "Nisseki-Maru". Den nya mammut-tankern har en längd av 379 m, är 62 m bred och får ett djupgående på last av 28 m samt skall med sina 45 000 hästkrafter göra 15 knop. Ägare är företaget Globtik Tankers i London, som f n håller på att projektera än större fartyg, en tanker på icke mindre än 650 000 ton brutto.

(Rivista Marittima jan/73)

NATO

Standing Naval Force Atlantic

NATO:s egen, ständigt rustade sjöstyrka i Atlanten, Standing Naval Force Atlantic (STANAVFORLANT), har sedan sin start 1968 bestått av 4—6 jagare och/eller fregatter från NATO:s medlemsstater inom området. Från och med sistlidna december har förbandet, sannolikt på försök, utökats med dels två ubåtar, brittiska kärnkraftdrivna jaktubåten "Courageous" och danska dieselubåten "Delfinen" dels det stora nederländska underhållsfartyget "Poolster", som är konstruerat för att utföra all slags förrådskomplettering under gång. Vid ett flertal tillfällen har förslag framförts, främst från amerikansk sida, att utveckla STANAVFORLANT's kapacitet och mångsidighet. Den nu genomförda kompletteringen torde få ses som ett prov i den riktningen.

(Marine News feb/73)

USA

Omorganisation inom Stilla HavsfloTTan

Från 1 februari 1973 övergick amerikanska 1. flottan med högkvarter i San Diego till att bli 3. flottan med högkvarter Pearl Harbour. 1. flottan bildades i maj 1946. Genom denna omorganisation inbesparades en amiralsbefattning samt 15 högre och 43 lägre officersbefattningar. Hittillsvarande 7. flottan med högkvarter i Yokosuka i Japan bibehålles oförändrad.

(Marine Rundschau feb/73)

Nya fartyg

Det nya attackhangarfartyget "Nimitz", som närmar sig sin fullbordan vid örlogsvarvet i Norfolk, Va, beräknas komma i tjänst under hösten 1973 och skall då ingå i Stilla HavsfloTTan.

"Nimitz" ersätter då den gamla "Hancock", som därmed har gjort sitt. Den andra enheten av de fem beställda stora (40 000 ton) amfibieattackfartygen LHA kommer att få namnet "Saipan". Det första fartyget i serien har tidigare fått namnet "Tarawa" och ligger nu på utrustning i Norfolk.

(Fackpress)

Västtyskland

Ny robotbåt i tjänst

Den första av de tjugo robotbåtar, Västtyskland beställt i Frankrike, S 41, påbörjade sina provturer med egen besättning den 30 oktober 1972. Under mars månad 1973 beräknas provturer vara klara och båten gå i operativ tjänst. S 41 är tilldelad "3. Schnellbootgeschwader" i Flensburg. I motsats till hittillsvarande torpedbåtar, som erhållit namn förutom identitetsnummer, kommer de nya båtarna att endast åsättas nummer. Av de 20 beställda av denna klass, Type 148, kommer 12 att helt färdigställas på det franska beställningsvarvet medan de övriga åtta endast skroven bygges där varefter de transporteras till tyskt varv för

färdigställande. De två första av den sistnämnda kategorin befinner sig redan vid Lürssen-Werft i Bremen. De tio på västtyskt varv beställda större robotbåtarna, Type 143, kommer att numreras S 11—S 20. De på skroven målade igenkänningsnumren blir för 148-serien P 6141—P 6160 och för 143-serien P 6111—P 6120.

(Fackpress)

Ring!

Vi kommer när du har tid

De orden möter du på affischtavlor över hela landet. Se dem som ett uttryck för vår omsorg om dig. Och som en uppmaning att se över försäkringsfrågorna i tid för dig själv och de dina. Kunniga Folksam-ombud är beredda att hjälpa dig på den punkten — även om det inte är aktuellt med några nya försäkringar. De startar med en behovsutredning som ger er möjlighet att bedöma vilket skydd ni behöver därhemma — och har råd med.

Vi tror det är trevligast för dig att själv ringa och avtala om tid. Gör det! (Telefonnumret hittar du enklast i telefonkatalogen.) Sedan kommer något av våra Folksam-ombud hem till dig på den tid du själv vill. Självklart kan du komma till oss om det passar dig bättre.

FOLKSAM

